

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
საქართველოს მუზეუმების დეპარტამენტი

საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტი

დიმიტრი შველიძე

**ქანთვალთა ღაშქრობა
სპარსეთსა და ხორასანში
(XII-XIII სს.)**

გამომცემლობა **მეცნიერება**

თბილისი 2019

1210 წელს მოეწყო ქართველთა ლეგენდარული ლაშქრობა ჩრდილოეთ ორანის ტერიტორიაზე.

თამარ მეფის მიერ წარგზავნილმა მხედრობამ მემატიანის ცნობით, ისეთ ადგილებს მიაღწია, სადაც ქართველთა სახელიც კი არ გაეგონათ. მარანდი, მიახა, თაფრიზი, ზენჯანი, ყაზვინი... ეს ის ციხე-ქალაქებია, რომელნიც ქართველმა მხედრობამ ან ბრძოლით აიღო, ან ალყის შედეგად დაიმორჩილა. ბოლოს აღებული ქალაქი – გორგანი, კასპიის ზღვიდან სამხრეთ-აღმოსავლეთით 30 კილომეტრზე მდებარეობდა.

რატომ, რა მიზნით, ვის წინააღმდეგ განხორციელდა ჩვენი ქვეყნის ისტორიისათვის ეს უპრეცედენტოდ შორეული ლაშქრობა; მხოლოდ ქართველი მემატიანე გვიყვება ამ დაუჯერებელ ამბავს თუ უცხოელი ავტორებიც გვიდასტურებენ?

ამ და სხვა კითხვებზე პასუხების გაცემა ვცადეთ, შევისწავლეთ და წარმოვადგინეთ წინამდებარე წიგნის სახით.

და კიდევ: XII-XIII საუკუნეების საქართველოს წინსვლა სამხრეთ-აღმოსავლეთის მიმართულებით, განხილულია აზერბაიჯანის საათაბაგოში, ერაყის სელჩუკთა სასულტნოსა და ხვარაზმშაჰების სახელმწიფოში მიმდინარე პოლიტიკური პროცესების ფონზე. ასე უფრო ცხადად ჩანს, რომ თამარისდროინდელი საქართველოს სამეფო, მაშინდელი წინა აზია-ახლო აღმოსავლეთის უძლიერეს სახელმწიფოს წარმოადგენდა.

რედაქტორი: ჯაბა სამუშია

დამკაბადონებლები: გიორგი სოსელია

ზაზა გელაშვილი

© დიმიტრი შველიძე

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი

© გამომცემლობა **tsignieri**

თბილისი, ცოტნე დადიანის ქ. №7

www.tsignieri.ge

tsignieri@yahoo.com

ISBN 978-9941-9632-7-8

საქართველო-აზიებიზან-ხვანაზმის უნიონიტობები 1210 წლის ღაშჩიოზამდე

ლაშქრობის მიზანი

ქართველთა 1210 წლის ექსპედიციის შესახებ თამარ მეფის პირველი ისტორიკოსის თხზულება გვანდის ცნობებს. ის გადმოგვცემს ინფორმაციას, ლაშქრობის მიზეზებისა და მიზნების შესახებაც. „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“ გვაუწყებს რომ მეფეთ მეფე თამარის წინაშე წარსდგნენ ამირსპასალარი ზაქარია მხარგრძელი, მისი ძმა მსახურთუხუცესი ივანე მხარგრძელი და ვარამ გაგელი. მათ სთხოვეს თავიანთ მბრძანებელს, შეეყარა სრულიად საქართველოს სამხედრო ძალა და წარეგზავნა ის სალაშქროდ „რათა არა ცუდად დავიწყებასა მიეცეს სადამე სიმხნე სპათა შენთა...“ და რათა „ცნან ყოველთა სპათა აღმოსავლეთით ძალა და სიმხნე ჩუენი“.

ზაქარია მხარგრძელმა და სხვა ინიციატორებმა ქართველთა ლაშქრობის სამიზნე ქვეყნებიც შესთავაზეს თავის მბრძანებელს: „აღვამხედროთ ერაყს, რომგურს ზედა, რომელ არს ხუარასანი“. შემდეგ მემამულები კვლავ იმეორებს თუ აზუსტებს: „და უბრძანე სპათა საქართველოსათა მზა იყვნენ ლაშქრობად ხუარასანს. დაღათუ არავინ ქართველთაგანი მიწევნულ არს ხუარასანს და ერაყს, არამედ ბრძანე, რათა ნიკოფსით დარუბანდამდე აღიჭურნეს და მზა იყვნენ!“¹.

ცოტა უფრო ქვემოთ, მემამულები ლაშქრობის კიდევ ერთ ობიექტად „სპარსეთს“ ასახელებს: თამარ მეფემ დალოცა ქართველთა ჯარი და „წარავლინა სპარსეთს. და მისცა დროშა ზაქარია ამირსპასალარსა და წარემართნეს სპარსეთად“. ჩვენ კიდევ დავუბრუნდებით საკითხს, თუ კონკრეტულად რომელ ქვეყნებში ილაშქრეს ქართველებმა. ჯერ იმის შესახებ, თუ როგორაა განმარტებული 1210 წლის სამხედრო ექსპედიციის მიზანი ქართულ ისტორიოგრაფიაში.

1. ქართლის ცხოვრება. ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი. მთავარი რედაქტორი როინ მეტრეველი. „მერიდიანი“. „არტანუჯი“. თბილისი. გვ. 471.

2. ქართლის ცხოვრება. იქვე. გვ. 472.

თამარის მემკვიდრის რწმუნებით, ლაშქრობის ერთ-ერთი მიზანი – საქართველოს სამხედრო უპირატესობის დამტკიცება და ძალის დემონსტრირება უნდა ყოფილიყო. რა თქმა უნდა ამგვარი მიზნით ლაშქრობის ახსნა სავსებით ლოგიკურია, თუმცა საკმარისი და კონკრეტული არაა. სწორედ ამის დასაბუთებაა ჩვენი მიზანი.

ივანე ჯავახიშვილმა ნაწილობრივ გაიზიარა თამარის პირველი ისტორიკოსის ვერსია, მაგრამ მან დააკონკრეტა ლაშქრობის მიზანი. დიდი ქართველი ისტორიკოსის აზრით – საქართველოს სამეფო ხელისუფლებას ბევრად უფრო შორს მიმავალი გეგმები ჰქონდა, ვიდრე ამას თამარის მემკვიდრე ფიქრობდა – ეს იყო „ერანის დაპყრობა“. მიმოიხილავდა რა ქართველების ცოტა ხნის წინ, 1210 წლამდე განხორციელებულ დამსჯელ ექპედიციას არდაველის სასულტნოში, რომელიც ჩრდილო-დასავლეთ ირანში მდებარეობდა, ივანე ჯავახიშვილი წერდა: „ერანში გალაშქრებამ ქართველ მხედართმთავრებს ერანის სრული პოლიტიკური უმწეობის სურათი გადაუშალა. ისინი დარწმუნდნენ, რომ ერანის დაპყრობა ძნელი საქმე აღარ იყო...“³ გარდა ამისა, ი. ჯავახიშვილი კიდევ ერთ გარემოებას ითვალისწინებდა. ირანის ცალკეული მმართველები ხშირად მეკობრულად ესხმოდნენ საქართველოს სამეფოს მოსაზღვრე მხარეებს ან მის ვასალურ ქვეყნებს. ამ მიზეზთა გამო გასცა თამარ მეფემ ირანში ლაშქრობის თანხმობა..

მაშ „ერანის დაპყრობა“ ან უფრო კონკრეტულად, როგორც ცოტა ქვემოთ აზუსტებს ივანე ჯავახიშვილი – „ერანის ჩრდილოეთი ნაწილი, ე. წ. ერანის აზერბაიჯანი“ იყო ქართული სახელმწიფო მესვეურების სამიზნე და ეს გარემოება ნათლად ჰქონდა წარმოდგენილი „ქართველი ერის ისტორიის“ ავტორს. მაგრამ 1210 წლის ლაშქრობის ეს კონკრეტული მიზანი, გაუგებარ მიზეზთა გამო როგორღაც „დაივიწყა“ ქართულმა ისტორიოგრაფიამ და შემდგომ პერიოდში თითქმის აღარსად არ დაუფიქსირებია. შესაძლოა ეს ხდებოდა გარკვეული საბჭოურ-ინტერნაციონალისტური იდეოლოგიური ზეწოლის გამო, რათა არ შეღახულიყო მოძმე მეზობელი ხალხების, ამ შემთხვევაში აზერბაიჯანელი ხალხის ისტორიული თავმოყვარეობა და ეს თავისთავად სულაც არ იყო ცუდი. ამ ფაქტორს, მეზობელი თუ შორეული ხალხების ისტო-

3. ივანე ჯავახიშვილი. ქართველი ერის ისტორია. ხუთ ტომად. ტომი II. ხუთგომეული შეადგინა და შესავალი წერილი დაურთო ჯაბა სამუშიამ. გამომცემლობა „პალიტრა L“. თბილისი. გვ. 367.

რიულ თავმოყვარეობას დღესაც დიდი ანგარიში უნდა გაეწიოს ისტორიული ნაშრომების ფურცლებზე – მაგრამ ეს უნდა მოხდეს ისტორიული წარსულის რეალობის გათვალისწინებისა და არა მისი გაყალბების გზით, ცხადია.

ყოველ შემთხვევაში, „საქართველოს ისტორიის ნარკვევების“ მესამე ტომში „ერანის დაპყრობის“ ივანე ჯავახიშვილისეული ფორმულა არ იყო გამეორებული, რაც წინასწარ განზრახულს ჰგავდა, ვიდრე უნებლიე გამოტოვებას. ავტორმა ჯავახიშვილის ფორმულას ამჯობინა თამარის მემკვიდრის 800 წლის წინანდელი კონცეფციის გამეორება – ქართველთა სამხედრო ძალის დემონსტრირების შესახებ. „ნარკვევების“ III ტომში ვკითხულობთ: „არდებილში გალაშქრებამ ქართველთა მხედრობა დაარწმუნა, რომ მთელს ირანში არ არსებობდა ერთიანი ძალა, რომელსაც შეეძლო ქართველთა ლაშქარს გამკლავებოდა. იმისათვის, რომ მახლობელ აღმოსავლეთში ეცნოთ საქართველოს სამხედრო ძლევამოსილება, „ცნან ყოველთა სპათა აღმოსავლეთისათა ძალი და სიმხნე ჩუენი“, საქართველოს სამეფო ხელისუფლებამ გადაწყვიტა მოეწყო შორეული ლაშქრობა ირანს“.

ირანში ლაშქრობის ისტორიით, ქართულ ისტორიოგრაფიაში, სპეციალურად დაინტერესდა მკვლევარი ჯემალ სტეფნაძე. მან პირველმა ამ ლაშქრობის მიზან-მიზეზთა გარკვევისათვის ყურადღება მიაქცია ხვარაზმის სახელმწიფოს ფაქტორს. თავის სამეცნიერო ნარკვევში: „ხორასანში ლაშქრობის საკითხისათვის“, ჯ. სტეფნაძემ სცადა დაესაბუთებინა, რომ საქართველოსა და ხვარაზმის სახელმწიფოებს შორის არსებობდა პოლიტიკური წინააღმდეგობანი. ხორეზმი თანდათან იკავებდა საქართველოს ახლომდებარე ტერიტორიებს, რომლებიც ადრე ქართული სახელმწიფოს გავლენის ქვეშ იმყოფებოდა და რაც საქართველოს აღიზიანებდა. მოკლედ ჩამოვაყალიბებთ ჯემალ სტეფნაძის მიერ განხორციელებული კვლევის შედეგებს და დასკვნებს:

1. თამარის პირველი ისტორიკოსი, რომელმაც შემოგვინახა ინფორმაცია ქართველთა ხორასანში ლაშქრობის შესახებ, არ იცოდა ამ ლაშქრობის ნამდვილი მიზანი, „რადგან კარგად არ იც-

4. ნ. შენგელია. საქართველოს საგარეო პოლიტიკური ურთიერთობანი თამარის მეფობაში. მრავალტომეული: „საქართველოს ისტორიის ნარკვევები“ ტომი III. ტომის რედაქტორები ზურაბ ანჩაბაძე, ვიქტორ გუჩუა. გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“. თბილისი. 1979. გვ. 337.

ნობდა საქართველოს სამეფო კარის დიპლომატიური საქმიანობის ამსახველ მასალას". მის მიერ დასახელებული ლაშქრობის მიზანი არ შეესაბამებოდა სინამდვილეს. ჯემალ სტეფნაძის ამ მოსაზრებას ჩვენ სავსებით ვეთანხმებით და ქვემოთ შეძლებისამებრ ვასაბუთებთ.

2. ჯ. სტეფნაძემ ფრთხილი მოსაზრება გამოთქვა, თითქოს „იქმნება შთაბეჭდილება“, რომ ეს ლაშქრობა იყო მიმართული ხვარაზმშაჰ მუჰამადის წინააღმდეგ. ამ მოსაზრებასაც არამართო ვეთანხმებით, არამედ ვცდილობთ სხვადასხვა მონაცემებით დავასაბუთოთ წინამდებარე ნაშრომში.

3. სრულიად მართებულია ჯ. სტეფნაძის მოსაზრება რომ საქართველო-ხვარაზმის „ყველაზე საკონფლიქტო რაიონს აზერბაიჯანი წარმოადგენდა“.

4. მეტისმეტად გადაჭარბებულად გამოიყურება მკვლევარის თუნდაც „დაშვება“, რომ „საქართველოს სამეფო ხელისუფლებას მიზნად ჰქონდა არა მხოლოდ მუჰამადის კუთვნილ მხარეში ლაშქრობა, არამედ პირდაპირ მის რეზიდენციაზე – ურგენჩზე თავდასხმა“⁵ და ა. შ. დანარჩენ საკითხებს ქვემოთ შევხებით. აქ უბრალოდ აღვნიშნავთ, რომ მკვლევარმა ჯემალ სტეფნაძემ ქართველთა ირანში ლაშქრობის ისტორია რეალისტურ ნიადაგზე დაამკვიდრა და სინათლე შეიტანა ისტორიის ამ საინტერესო ეპიზოდში, რომელიც მანამდე ბუნდოვნად მოსჩანდა. 1210 წლის ლაშქრობას ჩვენც შევხებით ერთ ადრინდელ სამეცნიერო სტატიაში, რომელშიც ხაზი გავეუსვით ხორეზმის ფაქტორს.⁶

წინასიტყვიანი ფონი

XII-XIII საუკუნეების მიჯნაზე შექმნილი გეოპოლიტიკური რუკა საქართველოს გარშემო და ჩვენთვის საინტერესო სამხრეთ-აღმოსავლეთის მიმართულებით, წინა ათწლეულების განმავლობაში ყალიბდებოდა. ეს ხდებოდა განსაკუთრებით, როგორც მათ უწოდებენ – დავით აღმაშენებლის მემკვიდრეების – დემეტრე

5. დიმიტრი შველიძე. ერეკლე შველიძე. საქართველოსა და ხორეზმის ურთიერთობა და ქართველთა ლაშქრობა ირანში (1210 წ). ვალერიან მაჭარაძის 80 წლისთავისადმი მიძღვნილი სამეცნიერო ნაშრომთა კრებული. 2001. გვ. 35.

6. ჯ. სტეფნაძე. ხორასანში ლაშქრობის საკითხისათვის. ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტი. „საისტორიო კრებული“. VII. გამომცემლობა „მეცნიერება“. თბილისი. 1977. გვ. 167-200.

პირველისა და გიორგი მესამის მეფობის პერიოდში. გავიხსენოთ რამდენიმე ეპიზოდი ამ დიდებული მეფეების მოღვაწეობიდან.

1139 წლის 30 სექტემბერს ადარბადაგანსა და ირანში დიდი მიწისძვრა მოხდა. მიწისძვრამ თითქმის მთლიანად დაანგრია განჯის დიდი ციხე-ქალაქი. კატასტროფას დიდძალი ხალხი ემსხვერპლა – თითქმის დაუჯერებელი რაოდენობა – 200 000-ზე მეტი ადამიანი. როგორც სომეხი მემკვიდრე მხითარ გოში გადმოგვცემს, ზუსტად იმავე დღეებში განჯაში ილაშქრა, აიღო და გაძარცვა დავით მეფის შვილმა, რომელსაც ერქვა დემეტრე.

ქართველებს დიდი სიმკაცრე გამოუჩენიათ, გაუზიდათ უამრავი ოქრო-ვერცხლი და მონებად წაუსხიათ მცხოვრებნი. მხითარ გოში წინა ისტორიას არ იხსენებს და არ განმარტავს, რით იყო გამოწვეული დემეტრე მეფის მიერ გამოჩენილი სიმკაცრე განჯელთა მიმართ. მას აღარც ის აღუნიშნავს რომ განჯა სელჩუკთა იმპერიის მთავარი სიმაგრე იყო კავკასიაში; არც ის დაუზუსტებია, რომ განჯა სულაც არ იყო სომხური ქალაქი, მცხოვრებლთა დიდ უმრავლესობას მუსლიმები შეადგენდნენ და ბოლოს ისიც იყო აღსანიშნი რომ საქართველო-სელჩუკთა შორის დიდი ხნის მტრობა იყო ჩამოვარდნილი, რაშიც ქართული მხარე ვერ იქნებოდა დამნაშავე.

ამ ყველაფრის შესახებ დაწვრილებით წერდა ისტორიკოსი ჯემალ სტეფნაძე. მის მცირე მონოგრაფიაში დემეტრე პირველის შესახებ, საუბარია დემეტრე მეფესა და აზერბაიჯანის იმჟამინდელ ათაბაგს „ყარა-სონქორს“ შორის მიმდინარე დაძაბულ ურთიერთობაზე. ამ „ყარა-სონქორის“ შესახებ, რომელიც სწორედ განჯაში იჯდა და სტეფნაძისავე განმარტებით, მხითარ გოში – „ხარანგურს“ უწოდებდა, ხოლო მხითარ აირივანეცი – „ღარასენტურს“, ქართულ-სომხურ-უცხოურ წყაროებს შორის გარკვეული წინააღმდეგობებია. არც ისაა საკმარისი, რომ ჯ. სტეფნაძის დადასტურებით, „ეს ყარა-სონქორი რეალური პიროვნებაა. აღნიშნულ წლებში იგი აზერბაიჯანისა და არანის ათაბაგი იყო“.

„ეს ყარა-სონქორი“ ქართული ისტორიოგრაფიისათვის საინტერესო პიროვნებაა. სხვას რომ ყველაფერს თავი დავანებოთ, ის მაინც უნდა წარმოვიდგინოთ რეალურად თუ ვის ებრძოდა ჩვენი სახელოვანი მეფე დემეტრე პირველი და რით იყო მის მიერ

გამოჩენილი თითქოს სისასტიკე, განჯაზე ლაშქრობის დროს ან რას წარმოადგენდა მაშინდელი აზერბაიჯან-არრანის ქვეყანა, რა პერსპექტივა გააჩნდა მას, რა წონა-ზომა ეკისრებოდა ამ აღმავალი ქვეყნის მესვეურებს სელჩუკურ-ახლო აღმოსავლურ სამყაროში.

მალიქ-შაჰის სიკვდილის შემდეგ სელჩუკთა იმპერიის ცენტრალურ ხელისუფლებას თანდათან ჩამოსცილდნენ სირიის (1078-1117), ქერმანის (1041-1187) და ანატოლიის (1077-1307) დამოუკიდებელი მმართველები. იმპერიის ძირითადი ნაწილის სულტანი ბარქიარუკი გახდა, რომელიც თავის ძმებთან გამუდმებულ ომებში მმართველობდა. ოფიციალურად მის იურისდიქციაში შედიოდა სასულტნოს ძირითადი ტერიტორია: ერაყი, ხორასანი და აზერბაიჯანი. სწორედ აზერბაიჯანისა და არრანის მმართველი, სულტნის უმცროსი ძმა მუჰამად ტაფარი ებრძოდა ბარქიარუკს.

1118 წელს როგორც კი მიიცვალა სულტანი მუჰამადი, კვლავ ატყდა ხანგრძლივი ბრძოლა ტახტისათვის. ახალი სულტანი გახდა სანჯარი, რომელიც იყო „დიდ სელჩუკთა“ დინასტიის უკანასკნელი წარმომადგენელი. მის დროს სელჩუკთა იმპერია საბოლოოდ გაიყო ორ დიდ ნაწილად. მას ირანის უმეტესი ნაწილი ექვემდებარებოდა. ამავე პერიოდიდან იწყება ერაყის სასულტნოს ისტორია. მუჰამადის სიკვდილის მერე სულტანი მაჰმუდი მართავდა ერაყს და სპარსეთს. მას ებრძოდა მისივე ძმა მასუდი. ჩვენთვის მათი ორთაბრძოლა იმდენადაა საინტერესო რომ მაჰმუდმა თავის ძმას მასუდს შემორიგების სანაცვლოდ იკტად განუწესა განჯა და მისი შემოგარენი. 1127 წელს „დიდმა სულტანმა“ სანჯარმა, რომელსაც მაჰმუდმა მორჩილება გამოუცხადა, მაჰმუდის ძმების – მასუდისა და ტულრილის ათაბაგად დანიშნა თურქი ამირა ყარა-სონყური. მასვე სამმართველოდ გადაეცა არრანი. შემდგომში მაჰმუდი კიდევ უფრო მწვავედ დაუპირისპირდა დიდ სულტან სანჯარს და ბრძანა რომ საკუთარი შვილის დაუდის სახელზე ალევლინათ ხუტბა აზერბაიჯანსა და ჯიბალში. ამ ოლქებში ის უკვე მყარად გრძნობდა თავს.

ახლა ჩვენი ყურადღების არეალში გვინდა მოვაქციოთ ჯიბალის ვრცელი მხარე. ესაა იგივე ე. წ. „სპარსული ერაყი“ – ამ ტერმინით შუა საუკუნეებში მოიხსენიებოდა დღევანდელი ირანის დასავლეთით მდებარე ტერიტორია. სამხრეთით ამ რეგიონს ესაზღვრებოდა ფარსი და ხუზისტანი; დასავლეთით მესოპოტამია ანუ დღევანდელი ერაყი; ხოლო ჩრდილოეთით „სპარსულ ერაყს“ ესაზღვრებოდა ჩვენი მეზობელი აზერბაიჯანი და კასპიისპირა

პროვინციები: დაილაში და კუმისი. მთლიანად ეს რეგიონი მოიცავდა ძველი მიდიის ტერიტორიას. დღეს ეს რეგიონი თეირანის ჩრდილო-დასავლეთითაა. ამ ოლქს – „სპარსულ ერასს“, ქვემოთ კვლავ არაერთხელ დავუბრუნდებით, რადგან როგორც ირკვევა ის უკავშირდება საქართველოს ისტორიის ერთ მნიშვნელოვან ეპიზოდს. ამჯერად კი დავაფიქსიროთ, რომ უკვე ამ დროიდან, სულტანი მაჰმუდი ჯიბალს ანუ სპარსულ ერასს და აზერბაიჯანს ერთ ადმინისტრაციულ-პოლიტიკურ სივრცედ და თავის სამმართველოდ განიხილავდა.

ერაყის სელჩუკთა სულტან მაჰმუდს უფრო შორსმიმავალი გეგმები ჰქონდა, მაგრამ 1131 წლის 6 სექტემბერს ის გარდაიცვალა. გარდაცვლილი სულტნის ტახტზე ვაზირმა ალ-ანასაბადიმ და მაჰმუდის შვილის დაუდის ათაბაგმა-ალმზრდელმა, მარალის მფლობელმა აყ-სონყურ ალ-აჰმადილიმ მყისვე აიყვანეს დაუდ მაჰმუდის ძე. რადგან ეს და შემდგომი მოვლენები აღმავალი საქართველოს სამეფოს სამხრეთ-აღმოსავლეთ ყურისძირში მიმდინარეობდა, თვალი გავადევნოთ იქ განვითარებულ ძირითად მოვლენებს და გზადაგზა დავაფიქსიროთ.

პრინც დაუდის სულტნის ტახტზე აღზევება არ მოიწონეს გარდაცვლილი სულტნის მაჰმუდის ძმებმა და დაუდის ბიძებმა – მასუდმა, ტოლრულმა და სელჩუკ-შაჰმა. 1131 წლის ოქტომბერში მასუდი განჯიდან დაიძრა დაუდის წინააღმდეგ. დაუდის ჯარმა ალყა შემოარტყა თავრიზს, მაგრამ მოქიშპეეებს შორის ბრძოლა არ შედგა, ისინი დაზავდნენ. სამაგიეროდ დიდი ბრძოლა მოხდა მასუდსა და დიდ სულტან სანჯარს შორის. მასუდი დამარცხდა, მაგრამ სანჯარმა შეინყალა მასუდი და იკტად დაუმტკიცა აზერბაიჯანი. მასუდი კვლავ განჯაში დაბრუნდა. ამ ეტაპზე დაუდმა და მასუდმა როგორც ჩანს, ბედთან შერიგება არჩიეს და სულტან სანჯარის უზენაესობა აღიარეს.

მაგრამ ისინი არ შეურიგდნენ ერაყის ახალ სულტანს ტოლრულ მეორეს. მის წინააღმდეგ აღდგა გარდაცვლილი სულტან მაჰმუდის შვილი დაუდი. მასვე მიემხრო მასუდი, რომელმაც დაუდის ათაბაგს აყ-სონყურ ალ-აჰმადილს განჯიდან წერილი გაუგზავნა: ის ატყობინებდა ათაბაგს, რომ დაუდს კი არა, ახალ გასულტნებულ ტოლრულს ებრძოდა და დაუდს უჭერდა მხარს. ამასთან, მასუდი იმასაც ატყობინებდა ათაბაგს, რომ სავსებით აკმაყოფი-

ლებდა „ის მინები რომლებსაც ის წაართმევდა ქართველებს“⁸. მიუხედავად შინაბრძოლებისა, საქართველო მუდმივად ფიგურირებდა სელჩუკ მმართველთა გეგმებში.

დაუდმა და ათაბაგმა აყ-სონყურმა აზერბაიჯანისა და არრანის ჯარები შეკრიბეს და ტოლრულის წინააღმდეგ დაიძრნენ, მაგრამ დამარცხდნენ და გაიფანტნენ. დამარცხებულ დაუდ მაჰმუდის ძეს და მის ათაბაგს მხსნელად მოეწვინა ბაღდადის ხალიფა. მანვე კეთილგანწყობილად მიიღო განჯიდან ბაღდადში ჩასული მასუდიც. ხალიფამ ორივე მათგანი გაგზავნა ტოლრულის წინააღმდეგ და მათ თავისი ჯარიც გააყოლა. ამ ჯარით მასუდმა აზერბაიჯანის ციხე-ქალაქები გაანთავისუფლა ტოლრულის ჯარებისაგან და თვით ტოლრულიც დაამარცხა 1133 წლის ივნისში.

ისე ჩანდა რომ თითქოს მასუდმა საბოლოო უპირატესობა მოიპოვა მოწინააღმდეგეებთან ბრძოლაში, მაგრამ 1133 წლის ივლისში იგი ყაზვინთან ბრძოლაში ტოლრულთან დამარცხდა და კვლავ თავის მფარველ ხალიფა ალ-მუსტარშიდს შეეხიზნა. თითქოს ყველაფერი თავიდან უნდა დაწყებულიყო, რომ ხალიფამ და მასუდმა ჰამადანიდან შევებისმომგვრელი ამბავი მიიღეს – სულტანი ტოლრულ მეორე გარდაცვლილიყო. ეს მოხდა 1133 წლის ნოემბერში.

მასუდი მაშინვე გაეშურა ჰამადანისკენ სადაც ის ერაყისა და დასავლეთ ირანის ერთმმართველ სულტანად აირჩიეს.

ახალ სულტანს თავიდანვე დაუპირისპირდნენ აზერბაიჯანის ათაბაგი ყარა-სონყური (არ აგვერიოს მარალის მფლობელ აყ-სონყურში – დ. შ) და ყოფილი სულტნის მაჰმუდის შვილი დაუდი. წლების მანძილზე სულტანი მასუდი ვერაფერს უხერხებდა ათაბაგს, რომელიც აზერბაიჯანის დამოუკიდებელ მმართველად გრძნობდა თავს. მეტიც, 1139 წლის ივნისში ყარა-სონყური 20 000-იანი ჯარით ჰამადანს მიადგა და აიძულა მასუდი, საკუთარი ვეზირი სიკვდილით დაესაჯა და ყარა-სონყურის მიერ შეთავაზებული იზზ ალ-მულკ ტახირი დაენიშნა ვეზირად. ფაქტობრივად თუ გარკვეულწილად, სულტანი მასუდი დამოკიდებული გახდა აზერბაიჯანის ყოვლისშემძლე ათაბაგზე და თვითმპყრობელის ძალაუფლება დაკარგა.

გარდა იმისა რომ სეპარატისტულად მართავდა თავის ქვეყანას, ათაბაგმა ყარა-სონყურმა აიძულა სულტანი მასუდი, თავის

8 Акад. З. М. Буниятов. Государство атабэков Азербайджана (1136-1225). Баку. 1978. Стр., 17.

მემკვიდრედ დაენიშნა უფლისწული დაუდ იბნ მაჰმუდი. მასუდს ბედმა ისევ წყალობით გადმოხედა – უფლისწული დაუდი ისმაილიტებმა მოკლეს და მასუდს ტახტის მოცილე გზიდან ჩამოსცილდა, მაგრამ სამაგიეროდ, ყარა-სონყური სათავეში ჩაუდგა სულტნისადმი ოპოზიციურად დაპირისპირებულ სეპარატისტ ამირებს. მასუდის ხელისუფლება ცენტრიდანულმა ძალებმა სერიოზულად დაასუსტეს.

ათაბაგ ყარა-სონყურთან იმყოფებოდა სულტნობის მეორე პრეტენდენტი – სელჩუკ-შაჰი. ყარა-სონყურმა სულტან მასუდს მთელი ფარსის პროვინცია წაართვა და თავის პროტექტე სელჩუკ-შაჰს გადასცა. მაგრამ ათაბაგის განჯაში დაბრუნების შემდეგ ფარსის ძელმა მმართველმა სელჩუკ-შაჰი დაატყვევა და ციხეში გამოკეტა. სელჩუკ-შაჰი გაურკვეველ ვითარებაში გარდაიცვალა, ისე რომ მასუდს სულტნობის მეორე პრეტენდენტიც ჩამოსცილდა გზიდან.

ყარა-სონყური ემზადებოდა სელჩუკ-შაჰის დასახმარებლად, ფარსში სალაშქროდ, მაგრამ სწორედ ამ დროს მოუტანეს ამბავი, განჯაში მომხდარი საშინელი მიწისძვრის შესახებ. სხვათა შორის, დაღუპულთა შორის იყო ყარა-სონყურის ორი ვაჟიშვილი, სხვა ვერსიით კი მთელი ოჯახი. ათაბაგი განჯაში დაბრუნდა და ქალაქის აღდგენითი სამუშაოები წამოიწყო. ამის შემდეგ ყარა-სონყურს დიდხანს აღარ უცოცხლია. ის სწორედ საკუთარი დედაქალაქის აღდგენითი სამუშაოების დროს დაავადდა ფილტვების ანთებით და გარდაიცვალა 1140 წლის 17 აგვისტოს თუ 1141 წლის 5 აგვისტოს.

ამ მცირე მონაცემებითაც კარგად ჩანს რაოდენ ძლიერი და გავლენიანი პიროვნება გახლდათ ყარა-სონყური. ფაქტობრივად მან ჩაუყარა არრანისა და აზერბაიჯანის საათაბაგოს სამხედრო-პოლიტიკურ ძლიერებას საფუძველი. მას ოჯახური ტრადიციის შემდეგაც ეყო ძალა, რომ დანგრეული განჯის აღდგენას ენერგიულად შედგომოდა. უნებურად გვახსენდება კლდეკარის დაუდ-გრომელი ერისთავთ-ერისთავი ლიპარიტ ბაღვაში – ერაყის სულთან მასუდისათვის ყარა-სონყური თითქმის ისეთივე „განმამნარებელი“ იყო, როგორც ბაგრატ მეოთხისთვის ლიპარიტი.

დემეტრე პირველს უძლიერესი მოწინააღმდეგე ერგო. წყაროები ურთიერთსაწინააღმდეგო ცნობებს გვანვდიან დემეტრე მეფესა და ყარა-სონყურს შორის მიმდინარე ბრძოლების შესახებ. მხითარ გოშის ინფორმაციით თითქოს ათაბაგს საქართველოს

სანაპირო რეგიონები აუოხრებია. სხვა წყაროების მიხედვით კი დემეტრე მეფეს დაუმარცხებია ყარა-სონყური და ბრძოლის ადგილსაც ასახელებენ – თითქოს ეს ბრძოლა ნორბერდში მომხდარიყოს და ქართველთა გამარჯვებით დამთავრებულიყოს. ჯემალ სტეფნაძე ამ ვერსიას ეთანხმება, რომელიც დამონმებული აქვს მკვლევარ ლ. დავლიანიძეს. ამ უკანასკნელს გამოყენებული აქვს მხითარ აირივანელის ცნობა, რომელიც წერს, რომ დემეტრე მეფემ დაამარცხა „ლარასენტური“ ნორბერდში. ლარასენტური იგივე ყარა-სონყურია.

განჯაზე გავლენის დამყარება დემეტრე პირველის საგარეო პოლიტიკის ერთ-ერთ პრიორიტეტს წარმოადგენდა. როგორც ჯ. სტეფნაძე დაასკვნის, თვით განჯის მცხოვრებლთა მნიშვნელოვანი ნაწილი პროქართული ორიენტაციისა იყო, ალბათ განსაკუთრებით სომხურ-ქრისტიანული ნაწილი. ეს ჩანს მხითარ გოშის ერთი ცნობიდანაც. როცა ვინმე ამირა ერგიშამ თავისი მომხრე თურქმანებით ქალაქის დაუფლება მოინდომა, მაშინ, მხითარ გოშის ცნობით, განჯელმა მოქალაქეებმა საქართველოს მეფე დემეტრე პირველს სთხოვეს დახმარება. დემეტრემ ჯარი წარგზავნა, რომლის გამოც ერგიშა და მისი თურქმანები გაიქცნენ და ქალაქს თავი მიანებეს.

დავით აღმაშენებლის მემკვიდრეებსა და არრან-აზერბაიჯანის გამგებლებს თითქმის ინტენსიური კონფრონტაციული დამოკიდებულება ჰქონდათ. სამხედრო-პოლიტიკური დაპირისპირება გარდამავალი უპირატესობით მიმდინარეობდა, ხელიდან ხელში გადადიოდა ცალკეული ბრძოლების ბედი, ქალაქები და მხარეები. თითქმის საუკუნოვანი ომი, რომელიც დროდადრო რა თქმა უნდა წყდებოდა და კვლავ ახლდებოდა, ოთხ პერიოდად შეიძლება დავყოთ 1120-იანი წლებიდან ვიდრე 1210-იან წლებამდე.

პირველი მცირე რაუნდი დავით აღმაშენებლის დიდი უპირატესობით წარიმართა. ცნობილია რომ მან სელჩუკებს თბილისის განთავისუფლების შემდეგ სამხრეთ და აღმოსავლეთ ამიერკავკასიის არაერთი მხარე და ქალაქი წაართვა, შემოიერთა ჩრდილოეთ სომხეთი და შირვანი. ამ შემთხვევაში ქართველთა მეფის სამხედრო-პოლიტიკური კურსი განმათავისუფლებელიც იყო და შეტევით-დამპყრობლურიც. ყოველ შემთხვევაში, აღმოსავლური

9. ლიანა დავლიანიძე. მხითარ გოშის „აღბანეთის ქრონიკა“. ქართული წყაროთმცოდნეობა. II. გამომცემლობა „მეცნიერება“. თბილისი. 1968. გვ. 29.

წყაროები და თანამედროვე ისტორიკოსთა ნაწილიც ამგვარად წარმოიდგენენ დავითის პოლიტიკას.

არრან-აზერბაიჯანთან საქართველოს ურთიერთობის მეორე პერიოდი დემეტრე პირველის მეფობის ხანას ემთხვევა. ვინაიდან დემეტრე პირველისა და გიორგი მესამის ურთიერთობანი არრან-აზერბაიჯანის საათაბაგოსთან და სელჩუკურ სამყაროსთან კარგადაა შესწავლილი ჩვენს ისტორიოგრაფიაში, განსაკუთრებით გოჩა ჯაფარიძის შესანიშნავი მონოგრაფიის სახით, ამ პერიოდის ძირითად მოვლენებს ქრონიკის სახით გავიხსენებთ. ქრონიკა ძირითადად შედგენილია გოჩა ჯაფარიძის მონოგრაფიის მონაცემების მიხედვით.

დემეტრე პირველის არრან-აზერბაიჯანთან და ერაყის სასულტნოსთან ურთიერთობის ქრონიკა

– 1125 წელი – ერაყის სელჩუკთა სულტანმა მაჰმუდმა ილაშქრა საქართველოზე, მაგრამ დამარცხდა და უშედეგოდ.

– იმავე წელს – საქართველოში ილაშქრეს დიარ-ბაქრისა და ვანის ტბის თურქულ საამიროთა გაერთანებულმა ძალებმა. მათთან ერთად იყო ხლათის გამგებელი იბრაჰიმ ბ.სუქმანი და სხვანი. დემეტრე პირველმა სასტიკად დაამარცხა და ხუთი დღე სდია მათ.

– 1125 წელს ან 1126 წლის დასაწყისში – ქართველებმა აიღეს დვინი. როგორც გ. ჯაფარიძე შენიშნავს ეს იყო პირველი სამხედრო კონფლიქტი აჰდაბიანების საამიროსთან.

– 1126 წელს – ქართველებმა დათმეს ანისი, რომელიც დემეტრე პირველმა შადდადიანებს დაუბრუნა, ვასალობა-ყმადნაფიცობის პირობით.

– 1128 წელს – დემეტრე პირველის სარდლებმა იოანე და სუმბატ ორბელებმა აიღეს და შემოიერთეს ხუნანი.

– 1128 წელს – დემეტრე მეფემ ნორბერდთან დაამარცხა ათაბაგი ყარა-სონყური, ხოლო მისმა სარდლებმა იოანე და სუმბატ ორბელებმა კვლავ დაიბრუნეს დმანისი.

– 1130 წელს – საქართველოს საზღვრებში შემოჭრილან ერაყის მომავალი სულტანი ტოღრილი და მისი ათაბაგი ყარა-სონყური. ამ ბრძოლაში, წერს გ. ჯაფარიძე, დემეტრე მეფე გამარჯვებული გამოვიდა და გაგის ციხე-ქალაქი შეინარჩუნა.

- 1130 წელს - არზანისა და ბითლისის გამგებლის ტულან-არსლანის შვილმა კურთიმ დაამარცხა ფადლუნი და დვინის ციხე-ქალაქი დაიბრუნა. დემეტრე მეფის სარდალი ივანე აბულეთის ძე დამარცხდა ბრძოლაში. ქართველებმა კარგა ხნით დაკარგეს დვინი, რომელიც აჰდაბიანებს დარჩათ.

- 1139 წელს - როდესაც მოხდა ქართველთა თავდასხმა განჯაზე, იქ მომხდარი მინისძვრის შემდეგ, უცხოური წყაროები მოგვითხრობენ ყარა-სონყურის ორ წარმატებულ ლაშქრობაზე საქართველოში. საქართველოს წინააღმდეგ იბრძვიან არანის შემდგომი ათაბაგებიც - ჩავლი ატ-ტოღრული და ტულან იურეჟი. სწორედ ამ უკანასკნელთა მმართველობის შემდეგ მოხდა ქართველების მიერ ზემოაღნიშნული ამირა ერგიშის დაპარცხება.

განჯისათვის ბრძოლა არ ცხრებოდა. გარდა ამისა, 1140-იან წლებში საინტერესო პოლიტიკური კონფიგურაცია შეიქმნა. არან-აზერბაიჯანის ათაბაგები ხშირად ედგნენ ოპოზიციაში ერაყის სულტან მასუდს, ათაბაგების ტრადიციული მოწინააღმდეგე იყო დემეტრე პირველიც. როგორც ჩანს, ამ ანტიათაბაგურმა განწყობამ გაუჩინა საერთო ინტერესები ერაყის სელჩუკ სულტანს და საქართველოს მეფეს. იქნებ ამ გარემოებამაც ითამაშა როლი ამ ორი სახელმწიფოს მესვეურთა დინასტიურ დამოყვრებაში.

ყოველ შემთხვევაში, შესაძლებელია სწორედ ამ პერსპექტივის გათვალისწინებით წავიკითოთ მხითარ გოშის ცნობა: განჯის „მოქალაქეებმა დახმარება სთხოვეს ქართველთა მეფეს, რომლის სახელი იყო დემეტრე. მისი ქალიშვილი მომავალში სულტნის ცოლი უნდა გამხდარიყო - სახელად რუზუდანი და როგორც მისაგებელი მიცემული ჰქონდა მას განძაკი. აი, ამ მიზეზის გამო ქართველთა მეფემ ჯარები გაგზავნა. ერგიში გაიქცა და სპარსეთის მხარეებში დაბრუნდა“¹⁰. როგორც ცნობილია, დემეტრე პირველის ქალიშვილი რუსუდანი ცოლად გააყოლეს ერაყის სელჩუკთა სულტან მასუდს.

ერაყის სასულტნოსა და საქართველოს შორის პოლიტიკური გარიგება როგორც ჩანს ითვალისწინებდა განჯაზე თავისებური ორმაგი გავლენის დამყარებას - ციხე-ქალაქი სასულტნოს საკუთრება-მფლობელობაში დარჩებოდა, მაგრამ ამავედროულად საქართველოს მეფის მოხარკე-ყმადნაფიციც იქნებოდა. ორმა-

10. ლიანა დავლიანიძე. ი ქ ე ე. გვ. 43.

გი გავლენა გაფორმდა იმით, რომ განჯა როგორც მისაგებელი მიეცა დემეტრე მეფის ასულს და სულთან მასუდის მეუღლეს – რუსუდან ხათუნი განასახიერებდა მეფე დემეტრესა და სულთან მასუდის ორმაგ უფლებას განჯაზე და ამავედროულად ურთიერთ-ლოიალობასაც. ეს უკანასკნელი მიმართული უნდა ყოფილიყო არრან-აზერბაიჯანის ოპოზიციური ათაბაგების წინააღმდეგ..

ჩვენი მოსაზრების სასარგებლოდ უნდა მეტყველებდეს, გ. ჯაფარიძის დასკვნაც, როცა ის წერს: „შეიძლება ვიფიქროთ, რომ მეფე (დემეტრე პირველი – დ. შ) იღებდა გადასახადებს განჯიდან, მაგრამ ფაქტობრივად და იურიდიულად ეს ქალაქი ისევ ერაყის სელჩუკთა სასულტნოს შემადგენლობაში რჩებოდა და მისი მმართველები სულთან მასუდის მიერ ინიშნებოდა“¹¹.

ბაგრატიონებისა და ერაყის სელჩუკთა დინასტიური დამოყვრებით განჯისათვის ბრძოლები დროებით დაცხრა. ყოველ შემთხვევაში, მასუდის სულტნობის დროს არრან-აზერბაიჯანის სელჩუკებსა და საქართველოს სამეფოს შორის კონფრონტაციას აღარ ჰქონია ადგილი. ნიშანდობლივია რომ წინააღმდეგობა განახლდა სულთან მასუდის გარდაცვალების შემდეგ. როდესაც არრანის მმართველად დანიშნულმა ვინმე როვადმა დემეტრე პირველს სთხოვა დახმარება. ამ უკანასკნელმა დაუყოვნებლივ გაუგზავნა მას ჯარი და გააქცია განჯის დაუფლების მსურველი ჩალრი-შაჰი, რომელიც იყო სულთან მუჰამად მეორის მოწინააღმდეგე. ეს მოხდა 1154 წელს და ეს იყო მეფე დემეტრე პირველის კიდევ ერთი ჩარევა განჯა-არრანის საქმეებში.

გიორგი მესამე და აზერბაიჯანის საათაბაგო

შემდეგი რიგით მესამე ეტაპი საქართველოს სამეფოს დამოკიდებულებისა არრან-აზერბაიჯანის საათაბაგოსთან და ერაყის სასულტნოსთან დაკავშირებულია მეფე გიორგი მესამის სახელთან.

ჯერ კიდევ დემეტრე პირველს, ხოლო ძირითადად კი გიორგი მესამეს, ურთიერთობა უხდებოდა უკვე საქართველოს სამხრეთ აღმოსავლეთით მეზობლად ჩამოყალიბებულ ახალ ძლიერ სახელმწიფოსთან – ილდეგიზიდების საათაბაგოსთან. საერთოდ, ილდეგიზიდების სახელმწიფოს არსებობას 1136 წლიდან იწყებენ. მაგ-

11. გ. ჯაფარიძე. საქართველო და მახლობელი აღმოსავლეთის ისლამური სამყარო XII-XIII სს-ის პირველ მესამედში. „მეცნიერება“. თბილისი. 1995. გვ. 96.

რამ ფაქტობრივ დამოუკიდებლობას აზერბაიჯანის საათაბაგომ შამს ად-დინ ილდეგიზიდის მმართველობის პერიოდში მიაღწია. საკამათოა, კონკრეტულად როდის, რომელი წლიდან გახდა ეს სახელმწიფო დამოუკიდებელი, რადგან მისი მმართველები ნომინალურად ერაყის სელჩუკთა სულტნის ქვეშევრდომებად ითვლებოდნენ.

თუმცა ფაქტია, ილდეგიზიდების საათაბაგო უმნიშვნელოვანეს ფაქტორს წარმოადგენდა სელჩუკურ-მცირეაზიურ სამყაროში და მისი ტერიტორია და საომარი ძალები ხშირად გადაულახავ ბარიერს წარმოადგენდნენ საქართველოს სამეფოს სამხედრო წინსვლისთვის, სამხრეთ-აღმოსავლეთის მიმართულებით, ხოლო ხშირ შემთხვევაში უშუალო საფრთხეს უქმნიდნენ საქართველოს ამ მიმართულების სასაზღვრო რეგიონებს. ერთი სიტყვით, მეთორმეტე საუკუნის მეორე ნახევრიდან სწორედ ეს ორი სახელმწიფო იბრძოდა აღმოსავლეთ კავკასიაში ჰეგემონობისათვის. ილდეგიზიდების უკან მუდამ იდგნენ სელჩუკურ საამიროთა კოალიციური ძალები და ერაყის სასულტნო. ასე გრძელდებოდა კავკასია-ირანში ხვარაზმელების გამორჩენამდე.

იმის გამო რომ გიორგი მესამისდროინდელი საქართველოს ურთიერთობა არრან-აზერბაიჯანთან და ერაყის სელჩუკებთან, ასევე კარგადაა შესწავლილი ქართულ ისტორიოგრაფიაში, ჩვენ კვლავ ქრონიკის სახით გადმოვცემთ ძირითად ფაქტებს და მოვლენებს. გარდა ამისა, შევეცდებით ეს მოვლენები განვიხილოთ მცირეაზიურ-სელჩუკიანური საერთაშორისო მოვლენების ფონზე, რამდენადაც ამის საშუალებას მოგვცემს აზერბაიჯანული ისტორიოგრაფიის ცნობილი წარმომადგენლის აკად. ზია ბუნიატოვის შრომები.

ჩვენ ვგულისხმობთ იმ მასალებს და მონაცემებს, რომლებსაც კარგად იცნობდნენ და იცნობენ განსახილველი პერიოდის ქართველი ისტორიკოსები, მაგრამ თავიანთ ნაშრომებში არ გამოუყენებიათ ან მინიმალურად იყენებდნენ, ჩვენთვის საინტერესო პრობლემის განხილვის დროს. ვფიქრობთ, რომ ამ გზით უფრო რელიეფურად წარმოჩნდება ის თუ რა როლს ასრულებდა საქართველო სამხრეთ-აღმოსავლურ კავკასიურ, წინა აზიურ და ახლო-აღმოსავლურ ისლამურ სამყაროში.

გიორგი მესამის ურთიერთობის ქრონიკა აზერბაიჯანის საათაბაგოსთან და ერაყის სასულტნოსთან

– 1156 წლის 21 ივლისს – ერაყის სელჩუკთა სულტანმა მუჰამად მეორემ ნახჭევანთან დაამარცხა სულტნობის პრეტენდენტი სულაიმანი, რომელსაც მხარს უჭერდნენ აზერბაიჯანის ათაბაგი ელდიგუზი და ბაღდადის ხალიფა. გამარჯვებული სულტანი ნახჭევანში იმყოფებოდა რომ „ქართველებმა მისწერეს მას და ითხოვეს მშვიდობა. სულტანი დაუზავდა მათ იმ (პირობით), როგორც (ქართველებს) სურდათ“ და როგორც ამას ალ-ჰუსაინი გვამცნობს¹².

– 1160-იანი წლების დასაწყისში – და უფრო ადრეც არრანი ათაბაგ ელდიგუზის ხელში იყო. არრანისა და აზერბაიჯანის ათაბაგმა თავისი გავლენა გაავრცელა ერაყის სელჩუკთა სასულტნოზეც. ამ დროს და მანამდეც განჯა მიიჩნეოდა ისლამური სამყაროს სასაზღვრო ზონად.

– ამ დროს გიორგი მესამე ანისისა და დვინისათვის ბრძოლებით იყო დაკავებული. 1160 წელს – მან დალაშქრა არეზის სანაპიროები, რომელიც შაჰ-არმენ სუქმან მეორეს ეკუთვნოდა. ოქტომბერში მეფემ დაამარცხა სუქმან მეორის ლაშქარი ოლთისის ოლქში მომხდარ ბრძოლაში.

– 1161 წელს – ანისელებმა თავისი ქალაქი ქართველთა მეფეს გადასცეს. სუქმან მეორემ სასწრაფოდ შეკრიბა კოალიცია, რომელშიც შედიოდნენ: არზრუმის სალთუკიანი ამირა იზზ ად-დინ სალთუკი, არზანისა და ბითლისის ამირა ფახრ ად-დინ დავლათ-შაჰი, აგრეთვე ყარსისა და სურმარის მფლობელი. მოკავშირეები სასტიკად დამარცხდნენ. კოალიციაში შედიოდა მაგრამ ბრძოლაში მონაწილეობა არ მიუღია ნაჯმ ად-დინ ილ-ლაზის შვილიშვილს ალბის. მანამდე მოკავშირეები სალთუკმაც მიატოვა.

– 1162 წლის ზაფხულში – გიორგი მესამის 30 000-იანმა ლაშქარმა ციხე-ქალაქი დვინი აიღო. ამის შემდეგ ქართველებმა არრანის მხარეში ილაშქრეს, განჯის სანახები დაარბიეს და ათაბაგ ელდიგუზს განჯიდან და ბაილაყანიდან შეწყვეტილი ხარკის გადახდის განახლება მოსთხოვეს.

12. გ. ჯაფარიძე. დასახ. ნაშრ., გვ. 99. (ციტირებულია ალ-ჰუსაინის თქმულიდან).

– ქართველთა აქტივობამ გამოიწვია ის რომ ჩრდილოეთ სომხეთით პირველად დაინტერესდა შამს ად-დინ ელდიგუზი. ამჯერად გიორგი მესამის წინააღმდეგ დიდძალი მუსლიმური ძალები გაერთიანდნენ: თვითონ ელდიგუზი, შაჰ-არმენი სუქმან მეორე, მარალის მფლობელი ნუსრათ ად-დინ არსლან-აბა ალ-აჰმადილი, ფახრ ად-დინ დავლათ-შაჰი. ალ-ჰუსაინის ცნობით, კოალიციაში მონაწილეობდა სულტანი არსლან ბ. ტოლრული. ეს იყო საქართველოს თითქმის მთელი მუსლიმური სამეზობლო. მოკავშირეთა ლაშქარი 50 000-ს აღწევდა. ქართველები დამარცხდნენ. მათ დაკარგეს დვინი. ანისში აღდგა შადდადიანების ხელისუფლება. ამ ამბების შემდეგ, სიმძიმის ცენტრმა გიორგი მესამისა და შამს ად-დინ ელდიგუზის დაპირისპირებაზე გადაინაცვლა (გ. ჯაფარიძე). ამ ამბების შემდეგ – ათაბაგ ელდიგუზის ინიციატივით, ათაბაგსა და გიორგი მესამეს შორის დაზავება მოხდა.

– 1174 წელს – კვლავ განახლდა კონფრონტაცია საქართველოსა და არრან-აზერბაიჯანის საათაბაგოს შორის. მიზეზი იყო გიორგი მესამის მიერ ანისის აღება, ოქტომბრის თვეში. ათაბაგი დამარცხდა, მაგრამ კვლავ თავის მოკავშირეებს მოუწოდა. ანტიქართულ კოალიციაში შედიოდნენ: თავად შამს ად-დინ ელდიგუზი; ერაყის სელჩუკთა სულტანი არსლან-შაჰი; შაჰ-არმენი თავისი მოკავშირეებით. ქართველებმა ანისი კვლავ დათმეს.

მიუხედავად გააფთრებული მცდელობებისა, თავდასხმებისა, ლაშქრობებისა, ბრძოლებისა, არაერთი მარცხისა და გამარჯვებებისა, საქართველოს მეფე-ლომმა გიორგი მესამემ საბოლოოდ ვერ შეძლო ანისისა და დვინის შემოერთება და საქართველოს სამეფოს რამდენადმე ტერიტორიული გაფართოება. მის წინააღმდეგ ყოველთვის თავს იყრიდა გაერთიანებული კოალიცია, არან-აზერბაიჯანის საათაბაგოს, შაჰ-არმენის სასულტნოსა და სხვა მუსლიმური პოლიტიკური ერთეულების სახით. მათ მუდამ მხარში ედგა ერაყის სელჩუკთა სულტანი.

ანტიქართული ერთობის სურათს კარგად წარმოადგენს გ. ჯაფარიძე: „შაჰ-არმენისა და ელდიგუზიანთა სახელმწიფოებს (რომლებიც საქართველოს მთავარ მეტოქეებს წარმოადგენდნენ ამიერკავკასიაში) ვრცელი ტერიტორიები ეკავათ და დიდძალი ცოცხალი ძალა გააჩნდათ. მხოლოდ შამს ად-დინ ელდიგუზს, სულ ცოტა, 50 000 მხედრის გამოყვანა შეეძლო. სუქმან მეორის გარშემო ირაზმებოდნენ არზანის, ბითლისის, სურმარის, ყარსისა

და არზრუმის ამირები... საქართველოს მეზობელმა თურქულმა საათაბაგო-საამიროებმა შექმნეს თავდაცვის ეფექტური, კოლექტიური სისტემა, რომლის დაძლევაც საქართველოს სამეფომ დიდი ხნის მანძილზე ვერ შეძლო"¹³.

ეპიზოდები აზერბაიჯანის საათაბაგოს ისტორიიდან

როგორც აღვნიშნეთ, მიუხედავად შამს ად-დინ ელდიგუზის სეპარატისტული სურვილებისა, მისი სამმართველო ქვეყანა იურიდიულად მაინც ერაყის სელჩუკთა სასულტნოს რეგიონულ ერთეულს წარმოადგენდა. „მე შენი მონა და მამლუქი ვარ, – ნერდა ათაბაგი სულთან მუჰამადს, – მორჩილი შენი ბრძანებებისა და ყველაფრის წინააღმდეგი, რაც შენგან განიკითხება და უარსაყოფია. თუ სულტანი მოისურვებს რომ მე გამოვცხადდე მის სამსახურში, მე მზად ვარ. თუ მას მიაჩნია საჭიროდ რომ გავემართო ისლამის მტრების წინააღმდეგ – მე წავალ! მე შეეკრიბავ მისთვის თურქმენების დიდ ურდოს და უამრავ ლაშქარს“.

ათაბაგი თან მორჩილებას უცხადებდა პატრონს და თან აშინებდა კიდეც, რადგან დიდი ლაშქრის გამოყვანა მართლაც შეეძლო. ამიტომ სულტანი მუჰამადი აწყნარებდა ძლიერ ქვეშევრდომს: „იყავი მანდ მუსლიმთა დასაყრდენად და სიმაგრედ, უღირსი წარმართების მოსაგერიებლად“¹⁴. თუ კავკასიაში მაშინდელ რუკას წარმოვიდგენთ, ამ „უღირს წარმართებში“ სხვა ვინ უნდა იგულისხმებოდეს გარდა ქართველებისა.

ერთგულების აღთქმას ხელი არ შეუშლია ელდიგუზისათვის რომ სასულტნოს ტახტისათვის ატეხილ მორიგ შინაბრძოლაში, მუჰამადის მოწინააღმდეგე პრეტენდენტის. სულაიმან-შაჰისთვის დაეჭირა მხარი. უკანასკნელის მხარეზე იყო ბაღდადის ხალიფა ალ-მუკატაფიც, რომელიც თითქმის მთელ ერაყს აკონტროლებდა. სულაიმან-შაჰმა ვერ გაამართლა მისი მომხრე ამირების იმედები, რის გამოც მათ ერთმანეთის მიყოლებით მიატოვეს მისი ბანაკი. მალე შამს ად-დინ ელდიგუზმაც თავის ქვეყანას მიაშურა.

ეს იყო 1156 წელი. აზერბაიჯანში ელდიგუზს არეულობა დახვდა. მას ეურჩებოდა არრანისა და განჯის მმართველი რავადი, რომელიც ჯერ კიდევ სულთან მასუდის მიერ იყო დანიშნული ამ

13. გ. ჯაფარიძე. დასახ. ნაშრ., გვ. 116.

14. Ахал, З. М. Бунятов. Государство атабегов Азербайджана (1136-1225). Баку, 1978. Стр., 24. (ცитირებულია ალ-ჰუსაინის თხზულებიდან).

მხარეების მმართველად. რავეადი დემეტრე მეფისთვისაც მისა-
ლები კაცი იყო, როგორც მისი სიძის – ერაცის სულტნის მასუდის
მიერ დანიშნული მოხელე. ამიტომაც იყო რომ როდესაც განჯას,
მისი დაუფლების ერთ-ერთმა მსურველმა ჩალრი-შაჰმა ალყა
შემოარტყა, შეჭირვებულმა რავეადმა დემეტრე მეფეს სთხოვა
დახმარება. ამ უკანასკნელმა რავეადს, მხითარ გოშის სიტყვით,
„დიდი ჯარი“ გაუგზავნა და ჩალრი-შაჰი გააქცია.

მაგრამ რავეადი მიუღებელი აღმოჩნდა აზერბაიჯანში დაბრუ-
ნებული ელდიგუზისათვის, რომელსაც ქვეყანაში სრული კონ-
ტროლი უნდოდა დაემყარებინა. მის სურვილს განჯელთა უკმაყო-
ფილება დაემთხვა, რავეადის მმართველობით. ელდიგუზმა ალყა
შემოარტყა განჯას და რავეადი იქიდან გააძევა.

1156 წლის ივლისში სულტანმა მუჰამადმა დაამარცხა თავისი
მონიანალმდეგე სულაიმან-შაჰი და დაატყვევა კიდეც. სულტან-
მა აპატია ელდიგუზს, მის მიერ სულაიმან-შაჰისთვის დახმარების
განევა, მაგრამ მისი ვაჟიშვილი ჯაჰან ფაჰლავანი მძევლად წაიყ-
ვანა. ამის შემდეგ, სულტანმა მუჰამადმა ბაღდადის ხალიფას მოს-
თხოვა ხუტბა აღეკლინა მის სახელზე, ბაღდადსა და ერაცში, რაც
ხალიფას მიერ მუჰამადის სულტნობის კი არა მხოლოდ, მისი ხე-
ლისუფლების აღიარებასაც ნიშნავდა მთელს ერაცზე. მას შემდეგ
რაც ამ მოთხოვნაზე ხალიფამ დუმილით უპასუხა, სულტანი მუჰა-
მად მეორე ბაღდადისაკენ დაიძრა და ქალაქს ალყა შემოარტყა.

ბაღდადელებს ძალიან გაუჭირდათ და დღე-დღეზე დანებებას
აპირებდნენ. ხალიფა მოკავშირეებს საშველად უხმობდა. ერთ-
ერთი ვისაც ხალიფას ვეზირი ხუბაირა მრავალჯერ სთხოვდა
დახმარებას, აზერბაიჯანის ათაბაგი იყო. ვეზირის თხოვნით, შამს
ად-დინ ელდიგუზი ანუ ილ-დენიზი, ჯარით უნდა წასულიყო ჰამა-
დანისკენ და სულტან მუჰამადის ყურადღება მიეზიდა თავისკენ,
რათა ბაღდადელების მდგომარეობა როგორღაც შეემსუბუქებინა.
სამაგიეროდ, ათაბაგს ხალიფა ჰპირდებოდა, რომ მის ფავორიტს
არსლან-შაჰს, სულტნის ტახტზე ასვლაში დაეხმარებოდა.

ელდიგუზისა და მისი მოკავშირე რამდენიმე ამირას ჯარმა ჰა-
მადანი დაიკავა. როგორც კი სულტანმა მუჰამადმა ამის შესახებ
შეიტყო ჰამადანისაკენ გაეშურა. ბრძოლა ქალაქ რეისთან მოხდა
და მუჰამადის გამარჯვებით დასრულდა. სულტნის ჯარებმა ჰა-
მადანი დაიკავეს და აზერბაიჯანში უკუქცეული ელდიგუზის წი-
ნაალმდეგ დაიძრნენ.

ხელმეორე ბრძოლა მდინარე არაქსის ხეობაში, ელდიგუზის სარეზიდენციო ქალაქის ნახჭევანის ახლოს მოხდა და კვლავ ათაბაგის დამარცხებით გათავდა. სულტან მუჰამადის ჯარებმა ნახჭევანი და არრანი დაიკავეს. რაც მთავარია, ელდიგუზის კვლავ პატიების თხოვნის შემდეგ, სულტანმა მუჰამადმა კვლავ შეინყნარა ურჩი ათაბაგი და არრანის მმართველად დანიშნა. აზერბაიჯანის მმართველად სულტანმა გაამწესა მარალის პატრონი არსლან-აბა აყ-სონყურ ალ-აჰმადილი. ამის შემდეგ სულტანი ისევ ბაღდადის ასაღებად ემზადებოდა, მაგრამ 1159 წლის დეკემბრის თვეში დაავადდა და გარდაიცვალა.

ახალი სულტნის ასარჩევად ერაყის სასულტნოს დიდებულთა შორის აზრი სამად გაიყო და სამი პრეტენდენტის მომხრეთა ძალებიც სამად განაწილდნენ: ერთნი ფიქრობდნენ რომ სულტანი უნდა ყოფილიყო – გარდაცვლილი სულტან მუჰამადის ძმა – პრინცი მალიქ-შაჰი. მეორენი ირწმუნებოდნენ რომ ახალი სულტანი უნდა ყოფილიყო პრინცი არსლან-შაჰი, რომელიც იყო ათაბაგ შამს ად-დინ ელდიგუზის გერი. ელდიგუზის ცოლი იყო არსლან-შაჰის დედა. მესამე დაჯგუფებას სურდა სულტნის ტახტზე ეხილა სულაიმან-შაჰი. მისი პროტყე იყო ქალაქ რეის ამირა ინანჩი, რომელსაც საჭირო დროს ეტყობა ყველაზე დიდი ჯარი აღმოაჩნდა და უპირატესობაც მის მხარეს გადაიხარა. სულტნის ტახტს სულაიმან-შაჰი დაეუფლა. მისი ძველი მხარდამჭერი ხომ ბაღდადის ხალიფა ალ-მუჟტაფიც იყო.

მაგრამ ხალიფას არც მის მიერ ელდიგუზისათვის მიცემული პირობა დავიწყებია. ახალმა სულტანმა სულაიმან-შაჰმა თავის მემკვიდრედ გამოაცხადა შამს ად-დინ ელდიგუზის გერი-ვაჟიშვილი არსლან-შაჰი, ხოლო ხალიფა კი მას ხუტბაში მოიხსენიებდა სულტანთან ერთად.

შემდგომი მოვლენები ისე წარიმართა, როგორც არრანის ათაბაგი ინატრებდა: სულტნობის ტახტის მაძიებელი მალიქ-შაჰი ხალიფამ და მისმა ვეზირმა მონამლეს 1160 წლის მარტში; იმავე წლის იმავე თვეში გარდაიცვალა ხალიფა ალ-მუჟტაფი; ხოლო 1160 წლის ოქტომბერში უკმაყოფილო ამირებმა ჯერ ჰამადანის ციხეში გამოკეტეს ახალი სულტანი სულაიმან-შაჰი, ხოლო შემდეგ გაგუდეს თუ მონამლეს. ეს მოხდა 1161 წლის აპრილში. საინტერესოა რომ როგორც ჩანს გიორგი მესამე ყურადღებით ადევნებდა თვალს ერაყის სასულტნოში მიმდინარე შინაბრძო-

ლებს. სწორედ ამ ხანებში დალაშქრა მან არეზის მხარე; დაიკავა ანისი და დვინი.

მაგრამ შამს ად-დინ ელდიგუზს მივუბრუნდეთ, ამ ჭკვიან და მამაც კაცს, რომელმაც ჯერ კიდევ ბავშვობის წლებიდან თავისი ხელით შექმნა საკუთარი მომავალი და არა მარტო საკუთარი.

მას შემდეგ რაც ერაყის სულტნობის ორი პრეტენდენტი ჩამოსცილდა ტახტისათვის ბრძოლის ასპარეზს, რჩებოდა მესამე კანდიდატი, არსლან-შაჰი. სულტნობისათვის მეზობელმა ყველა ბანაკმა არსლან-შაჰის უძლიერეს მფარველს შამს ად-დინ ელდიგუზს მიმართა და მისი პროტყეუს გასულტნება სთხოვა. 1160 წლის ნოემბერში ერაყის სელჩუკთა სულტანი გახდა არსლან-შაჰი. შეიძლება ითქვას რომ ერაყის სასულტნოს ელდიგუზის ოჯახი დაეპატრონა: შამს ად-დინ ელდიგუზი „დიდი ათაბაგი“ გახდა; მისი ერთი ვაჟიშვილი, სულტნის ძმა დედის მხრიდან – ნუსრატ ად-დინ ჯაჰან ფაჰლავანი, სულტნის ამირა-ჰაჯიბი გახდა, ხოლო მეორე უმცროსი ძმა – მუზაფფარ ად-დინ უსმან ყიზილ-არსლანი, სულტნის ჯარების მთავარსარდალი.

მთელი სასულტნოს ხელისუფლებაში ერთი ოჯახის მოქცევამ ქვეყანაში შინაომები დააცხრო. აზერბაიჯანულ ისტორიოგრაფიაში მიჩნეულია რომ ოჯახურ და სახელმწიფოებრივ ერთიანობას განასახიერებდა შამს ად-დინ ელდიგუზის ცოლი და სულტან არსლან-შაჰის დედა მუმინა-ხათუნი. ამ საინტერესო და შორსმჭვრეტელმა ქალმა, როგორც აკადემიკოსი ზია ბუნიატოვი განმარტავდა და აქვე კვლავ გვინდა გავიმეორთ, რომ აზერბაიჯანულ-სელჩუკური ისტორიის გადმოცემისას მისი ნაშრომებით ვსარგებლობთ, – თითქოს გაანანილა ფუნქციები ოჯახში და სახელმწიფოში: მისი ვაჟიშვილი სულტან თოღრულ მეორისგან, არსლან-შაჰი, ერაყის სელჩუკთა სახელმწიფოს სულტანი იყო; მისი მეუღლე შამს ად-დინ ელდიგუზი – სელჩუკთა სახელმწიფოს ფაქტიური საჭეთმპყრობელი გახლდათ, თუმცა თანამდებობრივად იგი მხოლოდ სულტნის მეფისნაცვლის ფუნქციას ასრულებდა „აზერბაიჯანსა და სომხეთში“. ნამყვან ჩინებს ფლობდნენ მუმინა-ხათუნისა და ელდიგუზის ვაჟიშვილები: ფაჰლავანი და ყიზილ-არსლანი.

აზერბაიჯანულ ისტორიოგრაფიაში აღიარებულია რომ შამს ად-დინ ელდიგუზი აზერბაიჯანის სახელმწიფოს დამაარსებელი იყო. თუ ეს ასეა, მაშინ დასაზუსტებელია – როდიდან? 1160

წლისათვის, როცა არსლან-შაჰი ერაყის სულტანი გახდა, ეს იყო ერთი მთლიანი სახელმწიფო, რომელშიც შედიოდა აზერბაიჯანი. ამ დროისათვის საქართველოს სამეფოს წინაშე იდგა გაერთიანებული და ერთმპყრობელი სულტნის კონტროლის ქვეშ მოქცეული სელჩუკთა ერაყის სახელმწიფო, რომელშიც იურიდიულად შედიოდა აზერბაიჯანის საათაბაგოც...

განამტკიცა რა ცენტრალური ხელისუფლება, შამს ად-დინ ელდგუზმა მთავარი ყურადღება გადაიტანა ქვეყნის სეპარატისტულ საამიროებზე, რომელნიც არა მარტო ფაქტობრივ დამოუკიდებელ ერთეულებს წარმოადგენდნენ, არამედ მფარველობდნენ კიდევ სულტნობის რამდენიმე პრეტენდენტს. სეპარატიზმის სულისჩამდგმელი იყო ბალდადის ხალიფა, რომელიც სულტან არსლან-შაჰს უპირისპირებდა სულტნობის სხვა კანდიდატებს და თავადაც არ ემორჩილებოდა ელდიგუზის ყოვლისშემძლე ხელს.

ხალიფა ალ-მუსტანჯიდიმ უარი განაცხადა ელიარებინა არსლან-შაჰის სულტნობა და სცადა წამოეწყო ახალი შინაომი სხვა პრეტენდენტის გასულტნებისათვის, მაგრამ ელდიგუზის სწრაფმა სამხედრო მოქმედებებმა აღკვეთა ოპოზიციის ყველა მცდელობა. ელდიგუზმა ერთმანეთის მიყოლებით დაამარცხა და დაიმორჩილა ურჩი ან განმდგარი ქალაქთა და მხარეთა მმართველები და ყველანაირი ჯურის სეპარატისტები.

შამს ად-დინ ელდიგუზის ბრძოლებისა და ურჩი სეპარატისტების დამორჩილების ქრონიკა

– 1161 წლის 3 აგვისტოს – ელდიგუზმა ჰამადანთან ბრძოლაში გაანადგურა ოპოზიციონერთა ჯარი, რომელსაც რეის ძლიერი მმართველი ინანჩი მეთაურობდა და ქალაქი რეი აიღო. ქალაქი მან თავის ვაჟიშვილს ჯაჰან ფაჰლავანს გადასცა. ფაჰლავანსვე ერგო ცოლად, დამარცხებული ინანჩის ქალიშვილი – ინანჩ-ხათუნი, რომელიც მორჩილების ნიშნად ინანჩიმ ელდიგუზის ვაჟს მიათხოვა.

– ამ გამარჯვების შემდეგ ერაყის სულტანს დამორჩილდნენ ყუმისა და არდებილის ამირები. დაახლოებით ამავე ხანებში ელდიგუზმა გაანადგურა ყაზვინის მფლობელი ალფ-არლუნი და ეს მხარე შემოუერთა სასულტნოს ტერიტორიას.

– ქალაქ მარაღის მფლობელ ნუსრატ ად-დინ არსლან-აბასთან შეხიზნული იყო სულტნობის ერთ-ერთი პრეტენდენტი პრინცი

მაჰმუდ-შაჰი. ნუსრატმა უარი განაცხადა მორჩილებაზეც და პრინციის გაცემაზეც. თანაც მან დახმარება სთხოვა ხლათის სულტანს შაჰ-არმენ სუკმან მეორეს. საქმე გართულდა. მოკავშირეებმა მწარედ დაამარცხეს ელდიგუზის მიერ წარგზავნილი ლაშქარი, რომელსაც მისი ვაჟი ჯაჰან ფაჰლავანი სარდლობდა. მარალის პატრონის დამორჩილება ვერ მოხერხდა ელდიგუზის სიცოცხლეში.

– სამაგიეროდ სულტან არსლან-შაჰის მორჩილებაში შევიდა ფარსის ახალი მფლობელი ზენგი.

– როდესაც გარდაიცვალა ქალაქ არდებილის მფლობელი ნუსრატ ად-დინ აკ-კუში, ელდიგუზმა ეს ქალაქი და მხარე შემოუერთა უშუალოდ თავის სამმართველო ქვეყანას – აზერბაიჯანს.

– 1167 წელს – ელდიგუზმა მოსულის მფლობელს მოსთხოვა ალევლინა ხუტბა სულტან არსლან-შაჰის სახელზე. მოსულთან ერთად არსლან-შაჰს და პირველ რიგში კი – ელდიგუზს დაემორჩილნენ დიარ-ბაქრისა და ალ-ჯაზირას სხვა ამირებიც.

– 1167-1168 წლების მიჯნაზე – ძლევამოსილმა „დიდმა ათაბაგმა“ შამს ად-დინ ელდიგუზმა დაიმორჩილა ქერმანისა და ხუზისტანის მმართველები.

ასე რომაო, დაასკვნის აკად. ზია ბუნიატოვი: ათაბაგ შამს ად-დინ ილ-დენიზმა თავის ხელისუფლებას დაუმორჩილა უზარმაზარი ტერიტორია, გადაჭიმული კავკასიის მთებიდან სპარსეთის ყურემდე. შემდეგ ბუნიატოვი დამატებით იმონშებს იბნ ალ-ასირის სიტყვებს და ელდიგუზის სამფლობელოების სივრცეს თითქოს აზუსტებს: ის გადაჭიმული იყო „ტიფლისის კარიდან მეკრანამდე. ის ფლობდა, აზერბაიჯანს, არრანს, შირვანს, ჯიბალს, ჰამადანს, გილანს, მაზანდარანს, ისპაჰანს და რეის“¹⁵. ვასალებს შორის იბნ ალ-ასირი ჩამოთვლის მოსულის, ქერმანის, ფარსის ათაბაგებს, ხუზისტანის, ხლათის, არზან არ-რუმის და მარალის მფლობელებს.

რაც არ უნდა გადაჭარბებული მოგვეჩვენოს იბნ ალ-ასირის ინფორმაცია, ერთი ცხადია: ელდიგუზის ბატონობა-პატრონობის ქვეშ მყოფი ქვეყნების სივრცე შთამბეჭდავია. ამ სივრცის გათვალისწინება უფრო რეალურად წარმოგვიდგენს იმ სახელმწიფოსა და ელდიგუზის სამხედრო-პოლიტიკური მოღვაწეობის მასშტა-

15. М. Буниятов. *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 31. (ციტირებულია იბნ ალ-ასირის თხზულებიდან).

16. ი ქ ვ ე. გვ. 31.

ბებს, რომლის წინ იდგა და რომელსაც ერკინებოდა მაშინდელი საქართველოს სამეფო და მისი სახელოვანი მეფე-ლომი გიორგი მესამე. თუმცა, სწორედ ამისკენ გვიბიძგებს აკად. ზია ბუნიატოვიც, რომელიც იქვე განმარტავს: „ათაბაგ შამს ად-დინ ილ-დენიზის საქმიანობის სურათი არასრული იქნება, თუ ჩვენ არ გავაშუქებთ მის ურთიერთობებს გაცილებით ძლიერი მოწინააღმდეგის მიერ დაარსებულ სახელმწიფოსთან. ეს მოწინააღმდეგე იყო საქართველო, რომლის მეფეები, თვით მონღოლთა შემოსევებამდე, მუდმივ კონფლიქტში იმყოფებოდნენ აზერბაიჯანის ილდენიზიდ მფლობელებთან“.

ამის შემდეგ აკად. ბუნიატოვი ვრცლად განიხილავს საქართველოს სამეფოსა და ილდეგიზიდების საათაბაგოს მრავალწლიან ომებს. ეს საკითხი როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, კარგადაა შესწავლილი ქართულ ისტორიოგრაფიაში და მხოლოდ იმ საკითხებს ან ეპიზოდებს შეიძლება შევხვით, რომელნიც განსხვავებულადაა ინტერპრეტირებული აზერბაიჯანულ ისტორიოგრაფიაში. თავდაპირველად კი ის გარემოება უნდა აღვნიშნოთ, რომ აზერბაიჯანული და ქართული სახელმწიფოების მაშინდელ მესვეურებს ხშირად ურთიერთსაპირისპირო ინტერესები და წარმოდგენები ჰქონდათ, რაც მათ შორის კონფრონტაციას იწვევდა და ეს გასაგებია – ეს ყველაფერი ხომ ათი საუკუნის წინ ხდებოდა.

1161 წლის აგვისტოში ქართველთა ლაშქარი შეიჭრა „აზერბაიჯანში“ და ქალაქ ანისს დაეუფლა, „რომელიც არის არრანში“. ქართველებმა დაამარცხეს აგრეთვე, ანისის გამოსახსნელად წამოსული ხლათის პატრონი შაჰ-არმენი საიფ ად-დინ ბეგ-თიმური, ისე რომ ეს უკანასკნელი ძლივს გადარჩენილა დატყვევებას. ქართველებმაო, იმომებს ბუნიატოვი იბნ ალ-ასირის ცნობას, მახვილს მისცეს მრავალი მებრძოლი და დაატყვევეს 41 000 კაცი.

აღმოსავლური წყაროები ქართულ ლაშქარს დიდ სისასტიკეს მიაწერენ ანისის შემდეგ დვინის ალებისას. ჯერ ერთი რომ 10 000 მცხოვრები დაუხოციათ ქართველებს. მერე უამრავი ქალი და ბავშვი დაუტყვევებიათ და რაც მთავარია – ტყვე მუსლიმანი ქალები გაუშმევლებიათ და ისე წაუსხამთ. აქაც იბნ ალ-ასირი გვიყვება რომ როდესაც ქართველი მებრძოლები სამშობლოში დაბრუნდნენ, მათი საქციელი მკაცრად გაუპროტესტებიათ ქარ-

თველ ქალებს. მათ უთქვამთ, რომ „თქვენ იძულებულს გახდით მუსლიმანებს, რომ ისინიც ისე მოგვექცნენ, როგორც თქვენ მოიქეცით“. ამის შემდეგ ქართველებს თითქოს ტანსაცმელი დაუბრუნებიათ მუსლიმი ქალებისათვის.

ამის შემდეგ ქართველებს აუღიათ და გაუძარცვიათ განჯაც.

გიორგი მესამის წინააღმდეგ საქართველოს მთელი სელჩუკიანური სამეზობლო აღდგა. შამს ად-დინის მიერ შეყრილ 50000-იან ლაშქარში შედიოდნენ: ერაყის სელჩუკი სულტანი არსლან-შაჰი; ხლათის მფლობელი შაჰ-არმენი საიფ ად-დინ ბეკ-თიმური, რომელიც ქართულ ლიტერატურაში სუკმან მეორე კუტუბის ძედ იხსენიება; ქალაქ მარალის მფლობელი ნუსრატ ად-დინ არსლან-აბა; არზან არ-რუმის პატრონი ფახრ ად-დინ სალთუკი და სხვანი. როგორც ცნობილია ამ კოალიციამ ჯერ 1163 წლის იანვარ-თებერვალში ილაშქრა საქართველოში, გაგის მხრიდან და ბრძოლები ერთ თვეს გაგრძელდა, ხოლო მეორედ – იმავე წლის ივლისის თვეში. ლაშქრობების მიმდინარეობა და შედეგები ძირითადად ერთნაირადაა აღწერილი ქართულ-უცხოურ წყაროებში. გიორგი მესამე იძულებული გახდა მის მიერ დაპყრობილ-შემოერთებული ქალაქები ვასალობის პირობებით ძველი მფლობელებისათვის დაებრუნებინა. აღმოსავლური წყაროები დაუზარებლად აღწერენ იმ დიდ დოვლათს, სიმდიდრეს და ძვირფასეულობას, რაც მათ ქართველების დამარცხების შედეგად იშოვეს.

ამის შემდეგ, თითქოს გაკვირვებულიც კი – ბუნიატოვი აღნიშნავს: მიუხედავად ასეთი დამარცხებისა, ქართველების მხედრობამ 1164 წლის აპრილში ქალაქ ანისზე კვლავ განახორციელა თავდასხმა და იქაურობა ააოხრაო. ილდენიზმა ქართველები თითქოს გამოდევნა და ქალაქი ამირა შაჰანშაჰს გადასცა საპატრონოდ. ამ ინფორმაციას იბნ კალანისი იძლევა. ამავე ხანებში იბნ ალ-ასირის ცნობით, ქართველები კვლავ შეჭრილან „აზერბაიჯანში“ და განჯა აუოხრებიათ. როგორც ჩანს ქართველები დამარცხებას არ ეგუებოდნენ და თავდასხმების გაგრძელებას აპირებდნენ, მაგრამ მათ მიიღეს შამს ად-დინ ილდეგიზის წინადადება და ზავზე დათანხმდნენ.

თუ შემდგომში განვითარებულ მოვლენებს მივიღებთ მხედველობაში, მეზობლებს შორის მშვიდობიანი ურთიერთობა დაახლოებით 8-10 წელიწადს გაგრძელებულა. განხეთქილების მთავარი მიზეზი – სომხური ქალაქები, ამ ხნის მანძილზე მუსლიმანი მფლო-

ბელების ხელში იყო, ოღონდ საქართველოს ვასალობა-ყმადნაფიცობის პირობით. მაგრამ გიორგი მესამე ვერ ეგუებოდა სომხურ-ქრისტიანული მიწების მუსლიმთა ხელში ყოფნას. თვით ანისში როგორც ჩანს ორი ძლიერი პარტია არსებობდა – პროქართული და პრომუსლიმანური. აუცილებლად უნდა ითქვას, რომ სამხრეთ კავკასიაში მაჰმადიანი მფლობელები უმეტესწილად რელიგიური შემწყნარებლობის პოლიტიკას აწარმოებდნენ. ყოველ შემთხვევაში, ამას ირწმუნებიან მუსლიმანი მემკვიდრეები და ამ პოზიციას იზიარებს თანამედროვე აზერბაიჯანული ისტორიოგრაფია. მაგრამ ვერც იმ ფაქტს გავუქცევით რომ სომხური ტერიტორიების დიდი სივრცე თურქ-სელჩუკების მიერ იყო დაპყრობილი. უკვე ერთ საუკუნეზე მეტი იყო, რომ ამ ტერიტორიაზე მუსლიმანური პოლიტიკური ერთეულები არსებობდნენ.

გიორგი მესამე ამგვარ რეალობასთან შეგუებას არ აპირებდა. ეჭვი არაა რომ სომეხი მოსახლეობის უმრავლესობას ერთმორწმუნე ქართველი მეფეების პეგემონობა ერჩივნათ მაინც. აი ამგვარ ვითარებაში, როცა კონფრონტაციულ მეზობლებს შორის ათწლიანი მშვიდობა სუფევდა, 1174 წლის იანვარში, ნახჭევნიდან ქალაქ ჰამადანში შამს ად-დინ ელდიგუზის მეუღლე მუმინა-ხათუნი ჩავიდა და ქმარს საზარელი ამბავი ჩაუტანა: ქართველები მოულოდნელად დასხმოდნენ ანისს თავს, დაეტყვევებინათ ამირა არსლან შედადიდი და ქალაქის გამგებლად დაენიშნათ საქართველოს ამირსპასალარი და მანდატურთუხუცესი ივანე ორბელი.

შემდეგ მომხდარი მოვლენები აზერბაიჯანული ისტორიოგრაფიის ვერსიით ასე განვითარდა: გაზაფხულის დადგომისთანავე ელდიგუზი თავისი არმიით ნახჭევანში ჩავიდა. ყურბანბაირამოვის დღეს არმია საქართველოსკენ დაიძრა, მაგრამ მოულოდნელად ჯარში ჭირი გავრცელებულა და მრავალი მეომარი დაუხოცავს. მიუხედავად ამისა, ელდიგუზი და შაჰ-არმენი შედარებით მცირერიცხოვანი ძალებით მაინც არ შეჩერებულან. მათ აუღიათ ციხე აკ-შახრი, იქაურობა აუოხრებიათ და ნახჭევანში დაბრუნებულან. აქ ბუნიატოვი რაევანდის და ანონიმურ სელჩუკ-ნამეს იმონებეს.

იმავე 1174 წელს ათაბაგმა ელდიგუზმა სწრაფად გაგზავნა ჯარი ანისის საშველად, მაგრამ დიდ ბრძოლაში სელჩუკები დამარცხდნენ ქართველებთან. ამ ცნობას იბნ-კალანისი გვაძლევს. გარკვეული ხნის შემდეგ ათაბაგმა ილდენიზმა, იგივე ელდიგუზმა, ახალ ძალებს მოუყარა თავი ქართველების წინააღმდეგ. მოწინა-

აღმდეგენი დვინის ახლომახლო დაბლობზე შეხვდნენ ერთმანეთს, მაგრამ ბრძოლა არ შედგა და აზერბაიჯანის ათაბაგი ლაშქრთანად ნახჭევანში დაბრუნდა.

1175 წლის აგვისტოში საქართველოს წინააღმდეგ კვლავ დიდი კოალიცია შედგა. მასში შედიოდნენ აზერბაიჯანის ძლევამოსილი ათაბაგი შამს ად-დინ ელდიგუზი, ერაყის სელჩუკთა სულტანი არსლან-შაჰი, ხლათის შაჰ-არმენი, დიარ-ბაქრის მფლობელის ჯარი, რომელსაც მეთაურობდა ელდიგუზის შვილი ჯაჰან ფაჰლავანი. კოალიციის არმიამ მიაღწია ლორისა და დმანისის დაბლობ ადგილებს, გაძარცვა იქაურობა, შეიჭრა აკ-შაქრის ოლქში, რომელიც ახალქალაქსა და თრიალეთს შორისააო, წერს ბუნიატოვი და როგორც ალ-კალანისი განგვიმარტავს, ისე გაანადგურა იქაურობა, თითქოს იქ მანამდე არავის უცხოვრიაო. აზერბაიჯანელი ისტორიკოსის აზრით, სწორედ ამ დროს უნდა მომხდარიყო ის ცნობილი ბრძოლა, როდესაც მუსლიმური კოალიციის ლაშქარი მოულოდნელად დაეცა თავს მცირერიცხოვანი ქართველების ჯარს და მწარედ დაამარცხა, ხოლო გიორგი მესამე ძლივს გადაურჩა დატყვევებას. ამ დამარცხების შემდეგ საქართველოს მეფე იძულებული გახდა ანისი დაეთმო.

ამ ამბების განხილვის შემდეგ აკად. ბუნიატოვი აკეთებს დასკვნას, რომ ათაბაგი ილდენიზი ცდილობდა მოეგო ანისის და საერთოდ სომხური მოსახლეობის გული, კარგად ექცეოდა მათ, ზრუნავდა ქალაქის კეთილმოწყობაზე და სხვ.

ქართული ისტორიოგრაფიის აზრი ზემოგანხილული მოვლენების შესახებ: ჯ. სტეფნაძის აზრით, ქართველების მიერ ანისის აღებას მოჰყვა მუსლიმანთა ლაშქრობა, მაგრამ დამარცხებულან და უკუქცეულან. მაგრამ ისინი არ ეშვებოდნენ ქალაქს. ალ-ფარიკის ცნობით, 1175 წლის ივნის-ივლისში, მუსლიმური კოალიცია საქართველოსაკენ დაიძრა. მათ გამოიარეს გელაქუნის მხარე, მოუახლოვდნენ დმანისისა და ლორეს ველებს და თრიალეთისა და აკ-შაქრისაკენ ანუ ახალქალაქისაკენ (გ. ჯაფარიძე) გაემართნენ.

ისევ ალ-ფარიკის ინფორმაციით, ამ დროს გიორგი მესამე არტაანის მხარეში, ტყეში იყო დაბანაკებული და თავდამსხმელების წინააღმდეგ საბრძოლველად არ გამოსულა. დასახელებული მხარეების აოხრების შემდეგ, მუსლიმანთა კოალიციამ მიზანი შესრულებულად ჩათვალა, როგორც ჩანს და საქართველოდან გავიდა: სულტანი დვინში ჩავიდა, ხოლო შაჰ-არმენი ხლათში ზარ-

ზეიმით დაბრუნდა. ამ ამბების შემდეგ გიორგი მესამემ ქალაქი ანისი კვლავ ძველ მუსლიმ მფლობელებს – შედადიდებს დაუბრუნა. როგორც ვხედავთ, აზერბაიჯანული და ქართული ისტორიოგრაფიის მონაცემები ძირითად დასკვნებში ერთმანეთს ემთხვევა. განსხვავება ეპიზოდებშია, რომლებიც კარგადაა ცნობილი და მათ აღარ შეეცხებით.

მთელი ამ განსახილველი ისტორიული პერიოდის მანძილზე საქართველოს სამეფოს სამხრეთ-აღმოსავლეთის მიმართულებით, აზერბაიჯანის საათაბაგოსთან ჰქონდა უშუალო კონფრონტაცია, ჩრდილოეთ სომხეთის ქალაქებისათვის და ტერიტორიებისათვის. მაგრამ არ უნდა დაგვაინყდეს რომ გიორგი მესამის მეფობის პერიოდში, კერძოდ კი – მეთორმეტე საუკუნის 60-70-იან წლებში, აზერბაიჯანის საათაბაგო ჯერ კიდევ არ წარმოადგენდა კლასიკურ დამოუკიდებელ სახელმწიფოს.

გამოჩენილი სახელმწიფო მოღვაწე შამს ად-დინ ელდიგუზი ოფიციალურად გახლდათ ერაყის სელჩუკთა სულტნის მოხელე, რომელსაც განუსაზღვრელი გავლენა ჰქონდა როგორც სულტან არსლან-შაჰზე, ისე სასულტნოს სახელმწიფოზე. მიუხედავად ამისა, ის არ იყო სუვერენი, ის არ იყო ლეგიტიმაციის მქონე ჰეგემონი. ის იყო ფაქტობრივი ძალაუფლების მქონე პიროვნება. ამიტომ გიორგი მესამეს აზერბაიჯანის საათაბაგოსთან კი არა, ფაქტობრივად – ერაყის დიდ სასულტნოსთან ჰქონდა კონფრონტაცია და მას ხშირ შემთხვევაში უპირისპირდებოდა ელდიგუზის ფაქტობრივი და სულტნის ფორმალური ძალაუფლების ქვეშ მყოფი უზარმაზარი კონგლომერატი, რომელიც საქართველოდან ირანის სამხრეთ საზღვრებამდე იყო გადაჭიმული.

ხუარაზმი – ხვარაზმი – ხორეზმი

იმ სახელმწიფოს და იმპერიის სახელწოდებამ, რომელიც 1097-1231 წლებში არსებობდა, ძირითადად შუა აზიისა და ირანის სივრცეზე, ქართულ რეალობაში სხვადასხვა ვარიაციით მოიხსენიებოდა, რაც დღესაც გრძელდება.

თამარ მეფის ისტორიკოსების თხზულებებში ისინი მოიხსენიებიან როგორც „ხუარაზმელნი“, „ხუარაზმელთა“, „ხუარაზმელთაგან“, ხოლო სახელმწიფოს მბრძანებლებს ორივე ისტორიკოსი „ხუარაზმშას“ უწოდებს. „ქართლის ცხოვრების“ სხვადასხვა

ხელნაწერებში იშვიათი ფორმებიც გვხვდება: „ხორაზმმა, „ხვარაზმად“, მაგრამ ეს გამონაკლისია.

შოთა რუსთაველმა მოიხსენია ფორმები: „ხვარაზმი“ და „ხვარაზმმა“:

„მეფემან ბრძანა: „ხვარაზმშა, ხელმწიფე ხვარაზმელია,
თუ მოგვცემს შვილსა სასიძოდ, მისებრი არ-რომელია“.

ან კიდევ:

„შიგნით ჩვენნი გაეგებნეს, გარეთ მოდგეს ხვარაზმელნი...“¹⁷

ახალი ქართული საისტორიო მეცნიერების ფუძემდებელი ივანე ჯავახიშვილი შუააზიელ დამპყრობლებს და მათ სულტანს „ხვარაზმელებს“ და „ხვარაზმშაჰს“ უწოდებდა. იგივე ფორმით მოიხსენიებს „ხვარაზმელებს“ და „ხვარაზმშას“ პავლე ინგოროყვა.

მდგომარეობა შეიცვალა გასული საუკუნის მეორე ნახევარში. ქართველ ისტორიკოსთა ნაშრომებში დამკვიდრდა ფორმები „ხორეზმი“ და „ხორეზმშაჰი“. „საქართველოს ისტორიის ნარკვევების“ ფუნდამენტური რვატომეულის მესამე ტომში შესაბამისი თავი დასათაურებულია ფორმით: „ხორეზმელები საქართველოში“, ტექსტში „ხორეზმშაჰი“ და ა. შ.¹⁸ დღეს, უმრავლეს შემთხვევაში, „ხორეზმი“ და „ხორეზმშაჰია“ დამკვიდრებული ქართულ რეალობაში. „ხვარაზმი“ და „ხვარაზმშაჰი“ ფიგურირებენ გოჩა ჯაფარიძისა და ჯაბა სამუშიას ნაშრომებში.

ხორეზმი-ხორეზმშაჰის ფორმის გაბატონება ალბათ რუსული გავლენის შედეგია: „Хорезм-Хорезмшах“. ის თუ რომელი ფორმაა მართებული, აღმოსავლეთმცოდნეების კომპეტენციაა. სანამ ეს

17. შოთა რუსთაველი. ვეფხისტყაოსანი. პავლე ინგოროყვას რედაქციით და გამოკვლევით. წიგნი I. თბილისი. 1970. გვ. 245, 250.

18. ივანე ჯავახიშვილი. ქართველი ერის ისტორია. ხუთ ტომად. შეადგინა და შესავალი წერილი დაურთო ჯაბა სამუშიამ. ტომი III. გამომცემლობა „პალიტრა L“. 2012. გვ. 21-28; ივანე ჯავახიშვილი. ენციკლოპედიური ლექსიკონი. მთავარი რედაქტორი აკადემიკოსი როინ მეტრეველი. თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა. 2002. გვ. 758.

19. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. რვა ტომად. ტომი III. ტომის რედაქტორები ზურაბ ანჩაბაძე, ვიქტორ გუჩუა. გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“. თბილისი. 1979. გვ. 538-546.

მომხდარა, ჩვენ „ხვარაზმი – ხვარაზმშაჰის“ ფორმა უფრო მისა-
ლები გვგონია და მას გამოვიყენებთ.

ხვარაზმელების პირველი ნადავლი აღმოსავლეთში – ხორასანი

ვიდრე ხვარაზმშაჰების სახელმწიფო საქართველოს სამეფოს
მესვეურთა თვალსაწიერში მოექცეოდა, მანამდე მას წინ უძღო-
და რამდენიმე ათეულწლიანი პერიოდი, რომლის განმავლობაში,
ხვარაზმშაჰები ცდილობდნენ შუა აზიიდან ირანსა და ახლო აღ-
მოსავლურ სელჩუკურ გეოპოლიტიკურ რეალობაში შემოსვლას
და ჰეგემონობის დამყარებას. ეს პროცესი რა თქმა უნდა ეტაპო-
ბრივი იყო.

ერაყის სასულტნოს სახელმწიფოს უკიდურეს აღმოსავლეთით
იმყოფებოდა ქალაქი ნიშაპური. მისი მმართველი მუაიიდ აი-აბა,
სელჩუკი სულტნისა და ათაბაგ ელდიგუზის ვასალად აღიარებდა
თავს. აი-აბა ათაბაგ ელდიგუზის დახმარებით ფიქრობდა წინ აღ-
დგომოდა გაძლიერების გზაზე მდგარი ხვარაზმის სულტნის ილ-
არსლანისათვის (1156-1172) წინააღმდეგობა გაენია. 1163 წელს
აი-აბამ კუმისის ოლქში რამდენიმე ქალაქი დაიკავა და მაზანდა-
რანის შაჰის კუთვნილი ტერიტორიებიც შეიერთა. აი ამ დროს
აი-აბას გააქტიურებას მოჰყვა ხვარაზმშაჰ ილ-არსლანის საპასუ-
ხო სვლა, რომლის ჯარები ქალაქ ნიშაპურისაკენ დაიძრნენ. ეს
მოხდა 1167 წელს.

ათაბაგმა ელდიგუზმა წერილით სცადა ხვარაზმშაჰის შეჩე-
რება, მაგრამ მუქარის შემცველმა გაფრთხილებამ ხვარაზმშაჰი
კიდევ უფრო განარისხა და მან დიდი ძალებით ალყა შემოარტყა
ნიშაპურს. ალყა ორი თვე გაგრძელდა. ამასობაში ელდიგუზის
ჯარები ქალაქ ბისტამს მიუახლოვდნენ. ხვარაზმშაჰმა ნიშაპურს
ალყა მოხსნა და ისიც ბისტამისაკენ გაემშრა. ბისტამთან მოხდა
მონინააღმდეგების საბრძოლო შეხვედრა, რომელმაც გამარჯვე-
ბული ვერ გამოავლინა.

მაგრამ მალე რეგიონში უპირატესობა ხვარაზმშაჰის მხარეზე
გადაიხარა. ნიშაპურის მფლობელმა აი-აბამ ხვარაზმშაჰის პა-
ტრონობა ამჯობინა და ქალაქი ილ-არსლანს ჩააბარა.

სხვა ტერიტორიებიც იყო, რომელზეც პრეტენზიას აცხადებდა
გაძლიერების გზაზე მდგარი ხვარაზმშაჰების სახელმწიფო. ერთ-

ერთი იყო მნიშვნელოვანი სტრატეგიული ქალაქი რეი, რომლის პატრონი ინანჩი, როგორც ელდიგუზს ატყობინებდნენ, ქალაქის გადაცემას ხვარაზმშაჰისთვის აპირებდა. ინანჩის განკარგულებაში აღმოჩნდა ხვარაზმშაჰ ილ-არსლანის მიერ მის დასახმარებლად გაგზავნილი არმია. დიდი ბრძოლა ელდიგუზისა და ილ-არსლანის ჯარებს შორის ხვარაზმელეების დამარცხებით დამთავრდა. რეი ათაბაგისა და ერაცის სულტან არსლან-შაჰის ხელში დარჩა. ეს მოხდა 1167 წელს. ხვარაზმშაჰების წინსვლა დასავლეთის მიმართულებით ამ ეტაპზე შეჩერებულ იქნა და ხვარაზმის ბარიერი ამჯერად შამს ად-დინ ელდიგუზი აღმოჩნდა.

სამწუხაროდ არ ვიცით რა ინფორმაციას ფლობდნენ მაშინ საქართველოს სამეფო კარზე, აღმოსავლეთში, ერაცის სასულტნოს აღმოსავლეთის პერიფერიაზე. მიმდინარე მოვლენების შესახებ. მაგრამ ერთი რამ ფაქტია – შამს ად-დინ ელდიგუზი, ის ვისაც გიორგი მესამე გააფთრებით ებრძოდა ჩრდილოეთ სომხეთის დასაუფლებლად, უნებურად, საქართველოს ჯერ კიდევ შორეული და მომავალი მტრების – ხვარაზმელეების წინსვლას ებრძოდა.

მაგრამ ერაცის სულტნისა და ათაბაგ ელდიგუზის მოწინააღმდეგეები ხვარაზმშაჰების მფარველობას ეძებდნენ და ცდილობდნენ მათი დიდი სამხედრო რესურსი გამოეყენებინათ სულტნისა და მისი ათაბაგის წინააღმდეგ. რეის მფლობელმა ინანჩმა ხარაჯის ძლევა შეუწყვიტა აზერბაიჯანის ათაბაგს და როცა ამ უკანასკნელმა ურჩი ვასალის ძალით დამორჩილება გადაწყვიტა, ინანჩმა დახმარება ხვარაზმშაჰ ილ-არსლანს სთხოვა. ილ-არსლანმა დიდი ძალები გამოჰყო ინანჩის დასახმარებლად, რომელიც გამარჯვების შემთხვევაში, მთელ სპარსულ ერაცს ჰპირდებოდა ხვარაზმშაჰ ილ-არსლანს. ათაბაგი ილდენიზი თავისი ჯარით გაემართა ხვარაზმელეებთან შესახვედრად. 1167 წელსვე მოხდა ბრძოლა ხვარაზმშაჰის მიერ გაგზავნილ ჯარსა და სულტან არსლან-შაჰის ჯარს შორის, რომელსაც ათაბაგ ილდენიზის შვილი ჯაჰან ფაჰლავანი სარდლობდა. ხვარაზმელეებმა სძლიეს სულტნის ჯარს.

ინანჩმა ქალაქ თავრიზის ციხეს ალყა შემოარტყა, ხოლო ხვარაზმელეები სპარსულ ერაცსა და აზერბაიჯანში შეიჭრნენ, ზედიზედ აიღეს აბხარი, ყაზვინი, ზენჯანი, ააოხრეს, გაძარცვეს იქაურობა და თავის ქვეყანაში დაბრუნდნენ. დავაფიქსიროთ ეს ქალაქები და ხვარაზმელეების ლაშქრობის მარშრუტი. მიუხედავად

გამარჯვებისა, ხვარაზმელებმა ვერ შეინარჩუნეს ვერც აღნიშნული ან სხვა ტერიტორიები. მათ ვერც ქალაქი რეი შეინარჩუნეს, რადგან ათაბაგმა ილდენიზმა მისი მფლობელი ინანჩი მოაკვლევინა და თავისი კაცი დასვა რეიში. ხვარაზმელები განაგრძობდნენ ხორასანისათვის ბრძოლას და ყურადღებით აკვირდებოდნენ მეზობელი ერაყის სასულტნოსა და მისი ბატონ-პატრონის, აზერბაიჯანის საათაბაგოში მიმდინარე პროცესებს.

საქართველოსთან უკანასკნელი ომის შემდეგ მალე გარდაიცვალა ერაყის უკანასკნელად გაძლიერებული სასულტნოს მმართველი, უცნაური ტრიუმფირატის სამივე წევრი. ტრიუმფირატში ჩვენ ვგულისხმობთ: თვით ელდიგუზს; მის ცოლს მუმინა-ხათუნს და ერაყის სელჩუკთა სულტანს არსლან-შაჰს. პირველი იყო ათაბაგ ელდიგუზის ცოლი მუმინა-ხათუნი, რომელიც 1175 წლის 30 სექტემბერს გარდაიცვალა. ეს ქალი ქმრის ერთგულებას პოლიტიკურადაც იცავდა – ის შთააგონებდა თავის სულტან შვილს არსლან-შაჰს, რომ არ შენინააღმდეგებოდა თავის მამინაცვალს, რომელიც ფაქტობრივად სასულტნოში პირველკაცობას იჩემებდა და განუსაზღვრელი გავლენა ჰქონდა სულტანზე. სულტნის მამინაცვალს ერთგულად უჭერდა მხარს მისივე ღვიძლი დედა მუმინა-ხათუნი. როგორც ჩანს, ძლევამოსილი ათაბაგიც უსაზღვრო პატივს სცემდა ერთგულ მეუღლეს. ელდიგუზმა წამოიწყო გარდაცვლილი ცოლისადმი მიძღვნილი, 35-მეტრიანი სიმაღლის მავზოლეუმის მშენებლობა, რომელიც 1186 წელს დაასრულ მისმა შვილმა ჯაჰან ფაჰლავანმა და დღესაც ამშვენებს ქალაქ ნახჭევანს.

ერთი თვეც არ იყო გასული, რომ 1175 წლის 19 ოქტომბერს გარდაიცვალა აზერბაიჯანის დიდი ათაბაგი შამს ად-დინ ელდიგუზი. გორა ჯაფარიძე უთითებს ათაბაგის სახელის სხვა მოდიფიკაციებს, რომლითაც იგი ძველ წყაროებში იხსენიება: ელტკუზი, ელდეგუზი, ილდღუზი, ილდეგიზი, ილდენიზი, თუმცა ავტორი „ელდიგუზს“ ანიჭებს უპირატესობას.

აკად. ბუნიატოვი აღნიშნავს ელდიგუზის მოღვაწეობის ორ მხარეს: ერთის მხრივ აზერბაიჯანის ათაბაგი ცდილობდა საკუთარი სამმართველო ქვეყნის ტერიტორიულ გაფართოებას და მეორე მხრივ იგი ცდილობდაო ერაყის სელჩუკთა სახელმწიფოს ცენტრალური ხელისუფლების გაძლიერებას. ეს ორი თითქოს ურთიერთგამომრიცხავი ტენდენცია, ჰარმონიულად თავსდებოდა

ათაბაგის საერთო მიზანში, რომელშიც ერთად განიხილებოდა – აზერბაიჯანის საათაბაგოც და ერაყის სასულტნოც. უფრო ზუსტი ფორმულირება რომ ვცადოთ, ეს სახელმწიფო იყო აზერბაიჯანის საათაბაგოს გავლენის ქვეშ მოქცეული ერაყის სელჩუკთა სასულტნო – არსლან-შაჰ სულტნის ფორმალური და შამს ად-დინ ელდიგუზის ფაქტობრივი მმართველობის ქვეშ.

იბნ ალ-ასირი ჩამოთვლის ელდიგუზის სამფლობელოებსა და ვასალურ ტერიტორიებს და ჩვენც გავიმეოროთ: აზერბაიჯანი, არრანი, შირვანი, ალ-ჯიბალი ანუ სპარსული ერაყი, ჰამადანი, გილანი, მაზანდარანი, მარალი, ისპაჰანი, რეი. მისი ვასალები იყვნენ: ხლათის, ფარსის, ხუზისტანის, მოსულის და ქერმანის მფლობელები. შუა საუკუნეების აღმოსავლელი ისტორიკოსები მეხოტბეობით გამოირჩევიან და გადაჭარბებითაც, თორემ არც ზემოთაღნიშნული „ტფილისის კარი“ შედიოდა ათაბაგის სამმართველოში, არც შირვანი და არც დერბენდი. სამივე ეს მხარე საქართველოს მეფის გიორგი მესამის მტკიცე ხელს ეყრდა.

ამ ვრცელი სახელმწიფოს ერთიანობას ელდიგუზი აკონტროლებდა 50 000-იანი არმიის საშუალებით, რომელსაც ემატებოდა მისი მრავალრიცხოვანი ვასალი-ამირების საბრძოლო შენაერთებიც. ამ ჭრელ და აგრესიულ კონგლომერატს, შემტევი სამხედრო სტრატეგიით უპირისპირდებოდა საქართველოს მეფე-ლომი გიორგი მესამე. ეს უნდა წარმოვიდგინოთ, რათა მაშინდელი საქართველოს სამხედრო-პოლიტიკური რესურსების მასშტაბებზე უფრო რეალური სურათი დაიხატოს.

თავის მხრივ, აზერბაიჯანის ათაბაგმა, აკად. ზია ბუნიატოვის განმარტებით: „ილდენიზმა თავი მოუყარა ძირითად ძალებს საქართველოს წინააღმდეგ და თავისი ძალაუფლების განმტკიცების შემდეგ ცდილობდა როგორც წესი, თავი აერიდებინა გრძელვადიანი კონფლიქტებისათვის თავის ძლიერ მეზობლებთან, მათ შორის ხვარაზმშაჰების სახელმწიფოსთან“.

მიუხედავად დიდი სიძლიერისა, ელდიგუზს დაუმორჩილებელი ოპონენტებიც ჰყავდა. სწორედ ასეთთა რიცხვს მიეკუთვნებოდა მოსულის მამაცი გამგებლის ზენგის ძმა ნურ ად-დინ მაჰმუდი. როდესაც მას აზერბაიჯანის ათაბაგმა მუქარანარევი წერილი

გაუგზავნა, ნურ ად-დინმა მკაცრი პასუხი შეუთვალა ელჩის პირით ყოვლისშემძლე ათაბაგს: უთხარი შენს ბატონს რომ „ის (ე. ი. ელდიგუზი – დ. შ), დაეუფლა ისლამის ქვეყნის ნახევარს, მაგრამ მან უგულვებელყო საზღვრისპირა მხარეები, და ქართველებმა ისარგებლეს რა ამით დაეუფლნენ მათ“²¹.

ელდიგუზის გარდაცვალებიდან კიდევ ერთი თვის შემდეგ გარდაიცვალა ერაყის სელჩუკთა სახელმწიფოს სულტანი არსლან-შაჰი. ისე ჩანდა, რომ ყველაფერი თავიდან უნდა დაწყებულიყო.

ჯაჰან ფაჰლავანი და საქართველოს სამეფო

გადმოგვცემენ რომ სულტანი არსლან-შაჰი, ჯაჰან ფაჰლავანმა მოაწამელინა. ისინიც ბევრნი არიან ვინც ამ ვერსიას არ იზიარებს. ასეა თუ ისე, არსლან-შაჰის ბუნებრივი თუ ხელოვნური გარდაცვალების შემდეგ, ერაყის სელჩუკთა სულტნის ტახტზე აღმოჩნდა არსლან-შაჰის შვიდი წლის ვაჟიშვილი ტოღრულ მესამე, ხოლო მისი აპეკუნ-ათაბაგი – მუჰამედ ჯაჰან ფაჰლავანი, უფრო სრული სახელით – ჯაჰან ფაჰლავან შამს ად-დუნიია ა ე-დ-დინ აბუ ჯაფარ მუჰამად იბნ ილდენიზი. იგი იყო ცნობილი აგრეთვე სახელით: ნუსრათ ად-დინ ჯაჰან ფაჰლავანი (1175-1186).

ელდიგუზისა და მუმინა-ხათუნის უფროსი ვაჟიშვილი ენერგიული და გონიერი მმართველი იყო, რომელიც ჯერ კიდევ მამის სიცოცხლეში განაგებდა, მხედართმთავრობდა, იბრძოდა და წარმატებით ასრულებდა მშობლის დავალებებს. ახლაც, როგორც კი სულტნის სიკვდილის შესახებ გაიგო, სწრაფად დაბრუნდა ჰამადანიდან ნახჭევანში, შეკრიბა მრავალრიცხოვანი არმია და მომზადებული აკვირდებოდა მოვლენებს, რათა სწრაფადვე ეპასუხა გამონევეებისათვის. ცოტათი გაუმართლა კიდევ, რადგან რომაული გამოთქმისა არ იყოს, ფორტუნა მამაცებს სწყალობთ – იგი სწრაფად მოექცა მოვლენების სათავეში და მამამისის პოლიტიკა არანაკლები წარმატებით განაგრძო.

მან ჯერ ხუზისტანის ამბოხებული მფლობელი დაამარცხა, შემდეგ კი შეძლო სულტნობის ერთ-ერთი პრეტენდენტის განეიტრალება. ეს იყო სულტან ტოღრულ მესამის ბიძა მუჰამადი. ფაჰლავანმა თავისი ჯარით ხუთ დღეში დაფარა გრძელი მანძილი ჰამადანიდან ისპაჰანამდე, მოულოდნელად დაატყდა თავს

21. ი ქ ვ ე. გვ. 95. (ციტირებულია იბნ ალ-ასირის თხზულებიდან).

მუჰამადის ჯარს და გაანადგურა. დამარცხებული სულტნობის მაძიებელი არავინ შეიხიზნა და ბოლოს ფაჰლავანის ტყვე აღმოჩნდა. სხვა პოტენციურმა მტრებმა, რომლებსაც ყელში ამოუვიდათ ერაყში აზერბაიჯანელი ილდეგიზიდების ყოვლისშემძლეობა, სიჩუმე და მორჩილება ამჯობინეს.

ჯაჰან ფაჰლავანი ძლიერი მმართველი იყო, მაგრამ ის ომებს არ ეძებდა. მან მეგობრული ურთიერთობა დაამყარა წინა აზიის ახალ მოთამაშესთან – ხვარაზმშაჰ ტეკიშთან. მანვე ეგვიპტის ძლევამოსილ სულთან სალაჰ ად-დინს მშვიდობასა და ომს შორის – მშვიდობა შესთავაზა, თუმცა ომისთვისაც მზად იყო.

მაგრამ აზერბაიჯანის საათაბაგოს პრობლემატური მეზობლებიდან, ალ-ჰუსაინი პირველ რიგში, ქართველებს ასახელებს და აღნიშნავს: ათი წლის მმართველობის განმავლობაში, მის სახელმწიფოს არავინ დასხმია თავს გარედან. სწორედ მისი ხელისუფლების დროს, როგორც ჩანს მმართველობის დასაწყისში: „მან შეკრიბა ჯარები და გაემართა აზერბაიჯანისა და არრანისაკენ, იქიდან შეიჭრა ქართველების ქვეყანაში. მას არავინ უწევდა წინააღმდეგობას. მათ (ქართველებმა) შეკრეს მშვიდობა, მიიღეს რა მისი მოთხოვნები“. ამის შემდეგო, განაგრძობს ალ-ჰუსაინი, ფაჰლავანმა არრანსა და აზერბაიჯანში თავის მოადგილედ დანიშნა თავისი ძმა ყიზილ-არსლანი და თვითონ ერაყში დაბრუნდა²².

ქართულ წყაროებსა და სამეცნიერო ლიტერატურაში ამ ლაშქრობის კვალი არ ჩანს და არც ისაა ცნობილი, რა პირობები უნდა შეესრულებინა ქართულ მხარეს. ისიც არაბუნებრივად გამოიყურება, რომ თავდამსხმელებს წინააღმდეგობა არავინ გაუწია.

მაგრამ ის კი მართალი უნდა იყოს, რომ ჯაჰან ფაჰლავანის ათაბაგობის პერიოდში საქართველოსა და აზერბაიჯან-ერაყს შორის მშვიდობიანი ურთიერთობა სუფევდა და ომს ან რაიმე სერიოზულ გართულებას ადგილი არ უნდა ჰქონოდა.

ისტორიკოსი ბუნიატოვი ფაჰლავანის დიდ წარმატებად თვლის ქალაქ თავრიზის შემოერთებას. როგორც ქვემოთ ვნახავთ ეს მოვლენა არაპირდაპირ საქართველოსთანაცაა დაკავშირებული და ყურადღება შეიძლება მივაქციოთ.

22. <http://www.vostlit.info/Texts/rus/Selguk/framepred.htm> Садр Ад-Дин Ал-Хусайн. Сообщения о Сельджукском государстве. Сливки летописей, сообщающих о змирах и государей. 1980. стр., 97. Среднивсковые исторические источники востока и запада. (ახალი წყაროების ქართული თარგმანი აქაც და სხვა შემთხვევაშიც ჩვენია - დ. შ).

1175 წლის გარდაიცვალა ქალაქ თავრიზის მფლობელი ნუს-რათ ად-დინ არსლან-აბა ალ-აჰმადილი. ქალაქის მემკვიდრე-მფლობელი მისი შვილი ფალაკ ად-დინ აჰმადილი უნდა ყოფილიყო, მაგრამ მასზე პრეტენზია განაცხადა აზერბაიჯანის ათაბაგმა და რუინ-დეჟის ციხეს შემოარტყა ალყა. მას შემდეგ რაც ციხის ალყა გაჭირდა, ფაჰლავეანმა ახლა ქალაქ მარალას შემოარტყა ალყა, ხოლო ათაბაგის ძმის ყიზილ-არსლანის ჯარები ქალაქ თავრიზს შემოენყვნენ.

მარალის ყადმა სადრ ად-დინ ალ-მარალიმ მშვიდობის შენარჩუნება არჩია და ქალაქის ჩაბარება გადაწყვიტა. მოლაპარაკებების შედეგად ქალაქი მარალა ფაჰლავეანმა თავის პატრონს დაუბრუნა, ხოლო ქალაქი თავრიზი აზერბაიჯანის საათაბაგოს მიუერთა და თავის ძმას ყიზილ-არსლანს იქტად დაუმტკიცა.

ყიზილ-არსლანის ხუთწლეული

თამარის პირველი ისტორიკოსის ინფორმაცია, რომ თითქოს ათაბაგ ყიზილ-არსლანს სამი ძმიშვილი ჰყავდა – მცდარია. უფრო სარწმუნოა აღმოსავლური წყაროების ცნობები, რომელთა მიხედვითაც ყიზილ არსლანის ძმას, ჯაჰან ფაჰლავეანს ოთხი ვაჟიშვილი და რამდენიმე ქალიშვილი ჰყავდა. მათი ბედილბალი საქართველოს მჭიდროდ დაუკავშირდა და ამიტომ თავიდანვე დავაფიქსიროთ, ვინ იყვნენ ისინი. წყაროები გადმოგვცემენ რომ ჯაჰან ფაჰლავეანს განსაკუთრებით უყვარდა ყუთლულ ინანჩ მაჰმუდი და ამირ ამირანი, რომლებიც მას ჰყავდა ინანჩ-ხათუნისგან, რეის მფლობელის ქალიშვილისაგან. მესამე ვაჟიშვილის – აბუ ბაქრის დედა იყო თურქი კუთაიბი-ხათუნი, ხოლო მეოთხე ვაჟი უზბეგი, ფაჰლავეანს მხეველისაგან ჰყავდა. კიდევ ერთი ცოლისგან ზახიდა-ხათუნისაგან ათაბაგს ჰყავდა ქალიშვილი ჯალალიია, რომელიც შემდგომში ნახჭევანის მფლობელი გახდა.

ფაჰლავეანმა ჯერ კიდევ თავის სიცოცხლეში გაუნაწილა ვაჟიშვილებს სამემკვიდრეო სამფლობელოები: აბუ ბაქრს არრანი და აზერბაიჯანი ერგო; რეი, ისპაჰანი და ერაყის ნაწილი – გაუნაწილა ინანჩ მაჰმუდს და ამირ ამირანს, ხოლო ჰამადანი წილად ხვდა უზბეგს. ეს ღონისძიება, ისევე როგორც მაღალ ადმინისტრაციულ თანამდებობებზე ერთგული მამლუქების დანიშვნა, აზერბაიჯანის ათაბაგის აზრით, ქვეყნის ერთიანობის საფუძველი უნდა ყოფილიყო, მისი სიკვდილის შემდეგ. მაგრამ ასე არ მოხდა.

ჯაჰან ფაჰლავანის სიკვდილმა დაბნეულობა და ქაოსი გამოიწვია დიდი სახელმწიფოს მმართველ ბირთვში. გარდაცვლილი ათაბაგის მომხრეთა ერთმა ნაწილმა მისი ცოლის ინანჩ-ხათუნის გარშემო მოიყარა თავი. მათ ვერ გადაწყვიტეს ვინ უნდა ყოფილიყო სახელმწიფოს პირველი პირი. მიუხედავად ინანჩ-ხათუნის წინააღმდეგობისა, ამირათა უმრავლესობამ ყიზილ-არსლანის კანდიდატურას დაუჭირა მხარი.

ყიზილ-არსლანის კანდიდატურას უხალისოდ დაეთანხმა სულტანი ტოლრულ მესამე. მან ჰამადანში მიიწვია ყიზილ-არსლანი და თავის ათაბაგად დანიშნა. ყიზილ-არსლანის ფარულ მოწინააღმდეგედ რჩებოდა ფაჰლავანის ცოლი ინანჩ-ხათუნიც, რომელსაც სურდა თავისი ვაჟიშვილების ყუთლულ-ინანჩ მაჰმუდისა და ამირა ამირანის პრიორიტეტი, მაგრამ ამის მაგივრად ის ხედავდა რომ უფლისწულებს შორის პირველობა მოიპოვა აბუ ბაქრმა. ეს უკანასკნელი, ყიზილ-არსლანის უშუალო მფარველობა-ათაბაგობაში იმყოფებოდა და მის მემკვიდრედ განიხილებოდა.

ინანჩ-ხათუნი თავისი მაზლისა და გერის პრიორიტეტს ვერ შეურიგდებოდა. მან თავისი ქმრისა და მის ერთგულ ამირებს ჯამალ ად-დინ აი-აბას და საიფ ად-დინ რუსს საიდუმლოდ მისწერა და ელდიგუზის რჩეული შვილების მხარდასაჭერად მოქმედებისაკენ მოუწოდა. „როგორ შეგიძლიათ აიტანოთ რომ მხევლის შვილი დგას მაღალ ხარისხში და იკავებს ბევრად მაღალ მდგომარეობას, ვიდრე ჩემი შვილი (ყუთლულ ინანჩი). მე მაქვს იმდენი ფული და განძეული, დინარები და დირხემები, რომ ეს სავსებით საკმარისი იქნება თქვენი კეთილმდგომარეობისათვის მრავალი წლის განმავლობაში. მე მინდა რომ თქვენ ჩემი შვილები ცხენებზე შესვით და აქ მომგვაროთ. მე გავცემ იმდენ ფულს თქვენთვის და ყველასთვის ვინც ჩემთან გამოცხადდება, რაც საჭირო იქნება რომ თქვენი პატრონის ფაჰლავანის ჯარები გააერთიანოთ“.

აი-აბამ და რუსმა სულტან ტოლრულის მხარე დაიჭირეს. მათ დაითანხმეს სულტანი რომ ინანჩ-ხათუნის შვილი დაიკავებდა ათაბაგის ადგილს. სულტანსა და ყიზილ-არსლანს შორის ომში უკანასკნელის მხარეს აღმოჩნდა ბაღდადის ხალიფაც. ბრძოლები მხარეებს შორის გარდამავალი უპირატესობით მიმდინარეობდა. ბოლოს როცა სულტანი ტოლრული რამდენჯერმე დამარცხდა,

ინანჩ-ხათუნის შვილები ყიზილ-არსლანს შეურიგდნენ და ჰამადანში მასთან სამსახურში გამოცხადდნენ. შერიგება პოლიტიკურ-ნათესაური სოლიდარობის განმტკიცებით დასრულდა – ყიზილ-არსლანმა ცოლად შეირთო თავისი ძმის ქვრივი ინანჩ-ხათუნი.

თუმცა ამ ქორწინებას აბუ ბაქრის კარიერისთვის ხელი არ შეუშლია – იგი ყიზილ-არსლანმა თავისი ჯარების მთავარსარდლად დანიშნა. ამის შემდეგ ყიზილ-არსლანმა დაამარცხა, დაატყვევა და ერთ-ერთ ციხე-სიმაგრეში გამოკეტა სულტანი ტოღრულ მესამე. აზერბაიჯანის ათაბაგმა მთავარი მტერი მოიცილა და როგორც იტყვიან – დიდების ზენიტში იყო. მისი მოკავშირე გახლდათ ხალიფა ან-ნასირი. მასთან ლოიალურად იყო განწყობილი ძლევამოსილი ეგვიპტის სულტანი სალაჰ ად-დინი. მას ახლა ემორჩილებოდა არრან-აზერბაიჯანი და ერაყის სულტნის ქვეყანა. ბაღდადის ხალიფამ ფაქტობრივად ყიზილ-არსლანი ერაყის სულტნად სცნო, რის შემდეგაც ეს კაცი დიდი სახელმწიფოს ერთმმართველად იქცა. ამიერიდან მას ლეგიტიმურად ემორჩილებოდა: აზერბაიჯანი, არრანი, ჰამადანი, ისპაჰანი, რეი, ეს ქალაქები რა თქმა უნდა შესაბამისი ოლქებით და მიმდებარე ქვეყნებით და ვასალებით, ფარსის და ხუზისტანის მფლობელები.

ყოველივე ამის შემდეგ, ყიზილ-არსლანმა ეტყობა თავს უფლება მისცა, სიფხიზლე მოედუნებინა. მან არ იზრუნა ახალი ხელისუფლების განმტკიცება-შენარჩუნებაზე, პირიქით, ღვინოს და განცხრომას მისცა თავი. ალ-ჰუსაინის ცნობით, მუზაფარ ად-დინ ყიზილ-არსლანი არავითარ ყურადღებას არ აქცევდა თავის ყოფილ რძალს და ან უკვე ცოლს ინანჩ-ხათუნს. გადმოგვცემენ რომ ცოლ-ქმარი ეჭვით უყურებდნენ ერთმანეთს და ერთი-მეორის ეშინოდათ კიდევ. ყიზილ-არსლანს ეშინოდა ამ ძლიერი ქალის, რადგან მას კვლავ ერთგულებდნენ ფაჰლავანის მომხრე ამირები, რომლებიც ინანჩ-ხათუნის ვაჟიშვილებსაც მხარში ედგნენ.

ინანჩ-ხათუნი სათავეში ჩაუდგა შეთქმულებას საკუთარი ქმრისა და ახალმოვლენილი სულტნის წინააღმდეგ. 1191 წლის სექტემბერში ახალგასულტნებული ათაბაგი ყიზილ-არსლანი შეთქმულებმა მოკლეს, მორიგი ღრეობის შემდეგ. ინანჩ-ხათუნის მითითებით, მისი ერთგული ღულებები მძინარე არსლანის სანოლოთახში შევიდნენ და გაათავეს. სხვა ვერსიით, ეს აქტი ისმაილიტებმა ჩაიდინეს.

ათაბაგი აბუ ბაძრი და მისი ძეგლი – ბრძოლა პირველფეხისათვის

გადმოგვცემენ რომ როდესაც ყიზილ არსლანი მოკლეს, ჯაჰან ფაჰლავანის ერთ-ერთმა ქვრივმა კუთაიბა-ხათუნმა, გარდაცვლილს თითიდან წააძრო ბეჭედი, მისცა ის თავის ვაჟიშვილს – ნუსრათ ად-დინ აბუ ბაქრს და უთხრა: „ნადი შენს ქვეყანაში და შენს ხელში აიღე ძალაუფლება არრანსა და აზერბაიჯანში“. აბუ ბაქრმა იმავე ღამეს დატოვა ჰამადანი და ათაბაგების მთავარსამყოფელში – ნახჭევანში ჩავიდა. აქედან მან მოკლე ხანში თითქმის მთელი არრან-აზერბაიჯანი მოიარა, ციხე-სიმაგრეების, ქალაქების და მხარეების მფლობელები ზედიზედ უცხადებდნენ ჯაჰან ფაჰლავანის შვილს მორჩილებას და ლოიალობას. მალე არრან-აზერბაიჯანის ქვეყანა აბუ ბაქრის ძალაუფლების ქვეშ აღმოჩნდა. ეს იმას ნიშნავდა რომ მან მამისა და ბიძის სამემკვიდრეო ქვეყანა ლეგიტიმურად მიიღო.

თავდაპირველად ჰამადანსა და მის მიმდებარე ოლქებში ძალაუფლებას ინანჩ-ხათუნის შვილები დაეუფლნენ – ფახრ ად-დინ ყუთლულ-ინანჩი მაჰმუდი და ამირ ამირან უმარი. სახელმწიფოს ამგვარ განაწილებას თითქოს უნდა დაესტაბილურებინა ვითარება, მაგრამ პირიქით მოხდა, შინაბრძოლები განახლდა. შინაბრძოლების კატალიზატორი გახდა ერაყის სულტანი ტოღრულ მესამე, რომელიც 1192 წლის აპრილ-მაისში ტყვეობიდან გაანთავისუფლეს. განთავისუფლებისთანავე მან ზენჯანთან ბრძოლაში დაამარცხა ყუთლულ-ინანჩი მაჰმუდი, ჰამადანში შევიდა და კვლავ დაეუფლა სულტნის ტახტს.

დამარცხებულმა ყუთლულ-ინანჩმა რეიში მყოფ დედამისს ინანჩ-ხათუნს შეაფარა თავი და ხვარაზმშაჰ ტეკიშს გაუგზავნა ელჩები, დახმარების სათხოვნელად. ყუთლულ-ინანჩი ერთ-ერთი პირველი აღმოჩნდა სელჩუკ მმართველთა შორის რომელმაც სპარსული ერაყის დასაკავებლად მოუწოდა ხვარაზმშაჰს. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ ჯაჰან ფაჰლავანი ის კაცი იყო, რომელმაც ხვარაზმშაჰებს ფეხი არ დაადგმევინა ირანის-სპარსეთის მიწაზე, ხოლო მისმა ერთ-ერთმა რჩეულმა ვაჟიშვილმა ხვარაზმელები თვითონ მიიწვია წინა აზია-ახლო აღმოსავლეთში.

1193 წელს ხვარაზმშაჰ ტეკიშის ჯარმა ქალაქი რეი აიღო. სულტანმა ტოღრულ მესამემ ხვარაზმშაჰის უზენაესობა სცნო და თავისი ქალიშვილი მიათხოვა ტეკიშის ძმას. ეს იყო ხვარაზმშაჰე-

ბის მეორე გამოჩენა და დამკვიდრების ცდა სპარსული ერაყის (ჯიბალის) გარკვეულ ნაწილში.

მაგრამ ამჯერად ხვარაზმშაჰი მალე გაბრუნდა ხვარაზმში და რეიში გარნიზონი დატოვა. როგორც კი ხვარაზმშაჰი ერაყიდან გაბრუნდა სულტანმა ტოლრულ მესამემ რეი დაიბრუნა და ხვარაზმელთა გარნიზონები განდევნა სასულტნოს ტერიტორიებიდან.

როდესაც ხვარაზმშაჰი ტეკიში ქალაქ რეის უსაფრთხოებას დაემუქრა, დედა-შვილი ინანჩ-ხათუნი და ყუთლულ-ინანჩი ქალაქიდან გაიქცნენ. ინანჩ-ხათუნმა წერილი მისწერა სულტან ტოლრულს, რომელშიც ერთგულებას ეფიცებოდა და ცოლობას სთავაზობდა სულტანს: „ახლა როცა ალაჰმა ინება შენი ხელმწიფობა შენი წინაპრების სამფლობელოებში მეც ერთი შენი მსახურთაგანი და მონათაგანი ვარ. მე ბევრი განძეული და ფული მაქვს და თუ შენ მიმიღებ, გემსახურები შენ როგორც ერთი შენი მხევალთაგანი, იმ პირობით, თუ შენ თანახმა იქნები ქორწინებაზე და აიღებ ამის ვალდებულებას. მე ჩამოვალ შენს სამსახურში ჰამადანში და თანდათანობით გადმოგცემ ძვირფასეულობას და ფულს რაც მაქვს“²⁴.

სულტანი ტოლრული დათანხმდა ქალს და ინანჩ-ხათუნი მალე სულტნის კარზე გამოჩნდა. ქორწინებაც შედგა, მაგრამ მოკლე ხანში სულტანს შეატყობინეს რომ მისი ახალი ღამაზმანი ცოლი მონამელას უპირებდა. მაშინ ტოლრულმა აიძულა ინანჩი, რომ მის მიერ სულტნისთვის შემოტანილი სასმელი თვითონვე შეესვა. ლეგენდა თუ რეალობა გადმოგვცემს, რომ ინანჩ-ხათუნი იძულებული იყო შეესვა საწამლავი, რომელსაც შეენირა კიდეც²⁵.

როგორც კი დედის საშინელი აღსასრულის ამბავი აცნობეს ყუთლულ-ინანჩი სასწრაფოდ გაეცალა ერაყს და აზერბაიჯანში ძმასთან ამირ ამირან უმართან გაიქცა. ახლა მათ უნდა ემართათ საკუთარი ბედი, დედის გარეშე. ძმები თავრიზში გამაგრდნენ და ჯარის შეკრებას შეუდგნენ. მაგრამ ვის წინააღმდეგ? ლოგიკურად მათ სულტან ტოლრულ მესამის წინააღმდეგ უნდა წამოეწყოთ ბრძოლა, მაგრამ ასე არ გააკეთეს. მათ საკუთარი ნახევარძმის აბუ ბაქრის წინააღმდეგ ბრძოლა გადანწყიტეს, რომელიც ლეგი-

24. 3. М. Буниятов. Стр., 51. (აღ-პუსაინის თხზულებიდან).

25. <https://www.google.com/search?q=можеиико+игорь+госпажа+инандж+хатун>

ტიმურად იყო დამკვიდრებული აზერბაიჯან-არრანში. სელჩუკთა დინასტიური შინაომების ეპიცენტრი საქართველოს საზღვრებს მოუმეზობლდა.

ფაჰლავანის შვილები გააფთრებით შეებრძოლნენ ერთმანეთს. აბუ ბაქრმა დაამარცხა ნახევარძმები და ათაბაგობაც შეინარჩუნა და საათაბაგოც. დამარცხებულები გაიქცნენ და გაიყარნენ: ინანჩ მაჰმუდი ერაყში გაიქცა, ხოლო ამირ ამირანი შირვანშაჰ ალსართანს (ახსიტან პირველი. 1160-1197)) შეეხიზნა. ამის შემდეგ განვითარებული მოვლენები კარგადაა ცნობილი ქართული ისტორიოგრაფიისთვის და ამიტომ ალ ჰუსაინის ვრცელი მონათხრობის მიხედვით წარმოვადგინოთ მოვლენები, რაც უფრო უპირიანი იქნება.

შირვანშაჰმა ახსიტან პირველმა ლტოლვილ უფლისწულს თავისი ქალიშვილი მიათხოვა და სამხედრო და ყველანაირი დახმარება აღმოუჩინა. ამის შემდეგ ამირ ამირანი, ალ-ჰუსაინის გადმოცემით „ქართველ დედოფალთან (თამართან) გაემგზავრა. მაშინ მათზე (ქართველებზე) მეფობდა ქალი. მან თავის ამირებს და ჯარს უბრძანა შეხვედროდნენ პატივით (ამირ ამირანს) და შეესრულებინათ მისი თხოვნა. ისინი მას კარგად შეხედნენ, მოექცნენ მისი წინაპრების ღირსების თანახმად, მიაგეს პატივი, მისცეს ყველაფერი რასაც საჭიროებდა სურსათით, ფურაჟით, ფულით, ტანსაცმლით და ჰკითხეს მისი ჩამოსვლის მიზეზი.

მან უპასუხა: „ჩემმა ძმამ ამირა აბუ ბაქრმა არ იზრუნა ჩვენზე ისე როგორც ეს შეეფერებოდა ჩვენს წესებს, იმ დროს, როცა ჩვენ უკან დავიხიეთ და გავჩერდით მის მიწებზე, და ვეძებდით მასთან თავშესაფარს. მოვალეობა და ნათესაობა ავალდებულებდა მას დაეცვა ჩვენი ხელშეუხებლობა და მოგვხმარებოდა ჩვენს მტერთან ბრძოლაში, რათა მოგვეგერიებინა იგი, დაგვებრუნებინა ჩვენი სამფლობელო და დავბრუნებულიყავით ერაყში. ის გულმშვიდად იმყოფებოდა აზერბაიჯანში და თავზეც კი დაგვესხა თავისი ხალხით. ჩვენ ქვეყნისპირზე დავეხეტებოდით, თანდათან ვსუსტდებოდით, იძულებული ვიყავით ჩვენი ქვეყნიდან უცხო მხარეში გადავხვენილიყავით. და მე მოვედი თქვენთან, თქვენს ქვეყანაში რათა დამეხმაროთ ხალხით, და დამახმაროთ ჯარი. მაშინ მე შევძლებ აღვდგე მის წინააღმდეგ, შევხვდე, შევება მას ბრძოლაში და ვძლიო მას. თუ მე გავიმარჯვებ მასზე და განვდეენი ქვეყნიდან,

მაშინ აი ის – თქვენს წინაშეა, აილეთ იქიდან რაც გინდათ, თქვენ ხომ იქ მოწინააღმდეგე არ გეყოლებათ”²⁶.

შემდეგ ალ-ჰუსაინი განაგრძობს: „მათ (ქართველებმა) მიიღეს მისი (ამირ ამირან უმარის) წინადადება და დაიწყეს ჯარის შეგროვება და შეიარაღება. მათ მისწერეს შირვანშაჰს, რომელიც (ადრიდანვე) შევიდა მათ მორჩილებაში და უხდიდა მათ ხარაჯას, რათა ის მომზადებულიყო მათთან ერთად გამოსასვლელად. მას (ამირ ამირან უმარს) შეუერთდნენ მეზობლები არრანიდან, რომლებსაც სურდათ შემდგომში მოეპოვებინათ დაახლოებულითა და წარჩინებულთა მდგომარეობა. მასთან მოვიდნენ აგრეთვე თურქმენტა რაზმებიც. ყველა ესენი შეერთდნენ ერთ გროვად და წავიდნენ ათაბაგ მუჰამად ფაჰლავანის შვილის ამირა აბუ-ბაქრის წინააღმდეგ ჯარებით, რომლისგანაც მიწა შეიკუმშა, ხოლო ჰაერი თითქოს დამძიმდა მათ ზემოთ. ცხენების თქარათქურისაგან ნიადაგი ირყეოდა და მათგან ავარდნილი ბული ცას აპობდა. როდესაც ისინი ბაილაყანს მიუახლოვდნენ, მათ წინააღმდეგ გამოვიდა ამირა აბუ ბაქრი. მან შეკრიბა ჯარი, მოუწოდა მეზობლებს, დადგა მათ წინ და მოემზადა ბრძოლისათვის. როდესაც ორივე მხედრობა ერთმანეთს შეხვდა და მამაცთა ყვირილი ცას მისწვდა, ხოლო ერთი მხედრობა მეორეს შეერია, ქვეითმა მეზობლებმა ისე სწრაფად შეუტიეს ამირა აბუ ბაქრს, რომ მას მოუხდა თავისი პოზიციიდან უკან დახევა. მათ დატოვეს თავისი გმირებისა და რჩეული მეომრების ნაწილი დამარცხებულნი და დახოცილები. ამირას უნდოდა ბრძოლიდან გამოსვლა, მაგრამ ვერ შეძლო ეს გაეკეთებინა, რადგან, ყველა მხრიდან იყო გარშემორტყმული. ის მამაცურად იდგა და მასთან ერთად მტკიცედ იდგნენ ყველა მისი ლულამები, იბრძოდნენ რა მის სიახლოვეს, და იცავდნენ რა მის ზურგს. მაგრამ მათ არ შესწევდათ ძალა რაიმე გაეკეთებინათ. ბევრი მათგანი იქნა მოკლული და მხოლოდ მცირე ნაწილმა შეძლო უკანდახევა“²⁷.

ალ-ჰუსაინი ცოტა ქვემოთ განაგრძობს: „რაც შეეხება მის ძმას ამირა ამირან უმარს, ის დაბრუნდა ქართულ მხედრობასთან და მუსლიმანებთან ერთად. მათ მიაღწიეს განჯას, გაჩერდნენ მის

26. <http://www.vostlit.info/Texts/rus/Selguk/framepred.htm> Садр Ад-Дин Ал-Хусайн. Сообщения о Сельджукском государстве. Снявки летописей, сообщающих о эмирах и государей. 1980. стр., 97. Средновековные исторические источники востока и запада. 27. ი ქ ე გვ. 106.

ახლოს და მან მოითხოვა რომ ქალაქი დანებებოდა მას (ამირას). ქალაქიდან მას უპასუხეს: „შენ რომ მარტო მოსულიყავი, ჩვენ ჩაგაბარებდით ქალაქს. მაგრამ შენ გამოცხადდი ამ უღმერთოთა გროვასთან ერთად. და ჩვენ არ შეგვიძლია მოგვცეთ შენ ეს ქალაქი, რადგან გვეშინია რომ ურწმუნოები გილაღატებენ და დაეუფლებიან მას. მაშინ ჩვენ შვილებთან ერთად დაგვატყვევებენ და გაგვრეკავენ, ხოლო ჩვენს ქმრებს და ოჯახებს დახოცავენ...“

მათ არ ჩააბარეს ქალაქი. აბუ ბაქრის მებრძოლეების უკან-დახევის დროს ქალაქ განჯაში თავშესაფარი ჰპოვეს დამარცხებული ამირების ჯგუფმა. ქართველები მიხვდნენ რომ ვერ შეძლებდნენ ქალაქის აღებას, მისი მცხოვრებლების ნების წინააღმდეგ და ვერ დაეუფლებოდნენ მას ბრძოლით. ამირ ამირანმა გაუგზავნა მათ წერილი, რომელშიც წერდა: „ჩააბარეთ ქალაქი, მე შემოვალ მანდ მარტო და გადაგარჩენთ მტრისაგან“. მათ უპასუხეს: „ჩვენ თანახმანი ვართ და გემორჩილებით“.

მან აცნობა ქართველებს, რის შესახებაც მიმდინარეობდა მოლაპარაკება, მასსა და მოქალაქეებს შორის და უთხრა მათ: „თუ მე შევალ განჯაში, იქ დამყარდება თქვენი ბატონობა, თქვენ მოგეცემათ ხარაჯა, თქვენ მიიღებთ მის შემოსავალს. ხოლო თუ ჩვენ ხმლით ვერ ავიღებთ განჯას და გავეცლებით ქალაქს, მაშინ ისინი მოინვევენ ჩემს ძმას და ქალაქს მას ჩააბარებენ. თუ მე ვიქნები იქ, ეს კარგი იქნება თქვენთვის, ვიდრე ის რომ იქ ჩემი ძმა აღმოჩნდეს“. (ქართველებმა) უპასუხეს შემდეგი: „ჩვენი პირობა ასეთია: შენთან ერთად ქალაქში შემოვა ერთი ჩვენიანი ამირა, რომელიც შენ დაგსვამს სულტნის ტახტზე“. (ამირ ამირანმა) შეატყობინა მცხოვრებლებს, რას მოითხოვდნენ ქართველები. და მათ უპასუხეს: „არ იქნება უბედურება თუ შენთან ერთად იქნება რამდენიმე მათგანი იმათი რიცხვიდან, რომელთა ვერაგობაში ჩვენ დარწმუნებულნი ვართ (წინდანინვე) და ვის მუხანათობას და ბოროტებას ჩვენ უნდა ვერიდოთ.“

როდესაც დადგა დღე, როდესაც ისინი დაპირდნენ რომ ჩააბარებდნენ ქალაქს, ის (ამირ ამირანი) შეჯდა ცხენზე. მასთან ერთად იყვნენ მისი ღულამები და მისი ჯარის ამირები. მათთან ერთად ქალაქში შევიდა სამი ქართველი ამირა, გარშემორტყმულნი მათი ახლობლებით. ისინი მივიდნენ მასთან ერთად სულტნის სასახლეში და დასვეს ის სულტნის ტახტზე. მას შემდეგ, რაც ის დაჯდა სულტნის ტახტზე, მათ დააფიცეს იმაში, რომ ის არ განი-

ზრახავს მათ წინააღმდეგ სიცრუეს, იქნება თანხმობაში მათთან, ფარულად თუ აშკარად და ყველა თავისი მოლაპარაკებების შესახებ შეატყობინებს მათ, (აგრეთვე) არ იქნება წინააღმდეგი იმისა, რასაც ისინი (ქართველები) მას (ამირ ამირანს) შესთავაზებენ. მან ფიცი მისცა მათ ამაში, და ისინი გამოვიდნენ ქალაქიდან. მეორე დღეს ქალაქში შესვლიდან ის (ამირ ამირანი) შეჯდა ცხენზე და გამოვიდა მათთან. ქართველი მებრძოლები გასცილდნენ განჯას.

მათი ნასვლიდან მან იცოცხლა 22 დღე და მოკვდა. განჯის მცხოვრებლები დაეუფლნენ ქალაქს და აცნობეს ამირა აბუ ბაქრს: „ჩამოდი ჩვენთან და მოგცემთ ქალაქს, რადგან შენი ძმა გარდაიცვალა“. ის გამოვიდა ნახჭევანიდან და განჯაში სიჩქარის ფრთებით ჩამოფრინდა. მათ ჩააბარეს ქალაქი. მან მოანესრიგა ქალაქის საქმეები, გადასცა ის თავის შვილს ამირა... და დაბრუნდა ნახჭევანში.

როგორც კი გაიგეს რომ ამირ ამირან უმარ იბნ მუჰამმად ფაჰლავანი გარდაიცვალა, და ქალაქს დაეუფლა მისი ძმა ამირა აბუ ბაქრი, (ქართველები მაშინვე) შეიარაღდნენ და გამოვიდნენ. მათ მიაღწიეს განჯას და შეჩერდნენ მის შემოგარენთან. ამირა... გამოვიდა (ქალაქიდან) მათ წინააღმდეგ და თავს დაესხა მათ, როცა ისინი ის იყო ეწყობოდნენ და არ მოუღოდნენ თავდასხმას. მან დახოცა 300 კაცი და შებრუნდა ქალაქში²⁸.

ჩვენ ვრცელი ამონარიდი მოვიყვანეთ ალ-ჰუსაინის თხზულებიდან, მისი მნიშვნელობის გამო. ახლა კვლავ დავაფიქსიროთ, რამდენიმე ღირებული ინფორმაცია, რომელთა ნაწილიც ადასტურებს, ხოლო ნაწილი კი ეწინააღმდეგება ქართულ წყაროებსა თუ სამეცნიერო ლიტერატურაში დამკვიდრებულ ცნობებს.

1. სადრ ად-დინ ჰუსაინი ადასტურებს ქართულ ისტორიოგრაფიაში დასაბუთებულ თვალსაზრისს, რომ შირვანშაჰები „ადრი-დანვე“ იყვნენ შესულნი საქართველოს სამეფოს მორჩილებაში და უხდიდნენ მას ხარაჯას. ამ კონკრეტულ შემთხვევაში კი, ქართველებმა მისწერეს შირვანშაჰს რომ ის გამოსულიყო ლაშქრით მათთან ერთად აბუ ბაქრის წინააღმდეგ.

2. აბუ ბაქრის წინააღმდეგ შეკრებილ ლაშქარში იყვნენ: ქართველები, შირვანელები, არრანის ის ძალები, რომლებიც ამირ ამირანს უჭერდნენ მხარს და თურქმენ მებრძოლთა რაზმები.

3. ქართული წყაროებისა და სამეცნიერო ლიტერატურის მიხედვით, ომის წამომწყები ათაბაგი აბუ ბაქრია: „და მოვიდეს და აცნობეს ათაბაგისა, ყოვლისა სპარსეთისა შეყრითა მყოლისა, ნახჭევნიდალმან არანსა მოსლვა, რომლისადა წარმოეგზავნა ხალიფას დროშა მისი და ლაშქარნი...“²⁹.

ალ-ჰუსაინის ინფორმაციებიდან კი ისე ჩანს რომ თავდამსხმელები ამირ ამირანის მხარდამჭერი საქართველო და მისი მოკავშირე შირვანია. ფაქტია რომ სწორედ საქართველოს მხედრობა შევიდა არრან-ადარბადაგანის საათაბაგოს ტერიტორიაზე, შამქორში; საქართველომ დაუჭირა მხარი აბუ ბაქრის ოპოზიციონერ ძმას ამირ ამირანს და ა. შ. ისიც არ უნდა დაგვავიწყდეს რომ აბუ ბაქრი არრან-ადარბადაგანის კანონიერი მემკვიდრეობითი ათაბაგი იყო და მას ამ კანონიერებას ეცილებოდნენ ძმები. სხვა საკითხია რომ ათაბაგები საქართველოს სამეფოს ტრადიციული მოქიშპეები იყვნენ და ამჯერად საქართველოს სამეფოს უნდა გამოეყენებინა ხელსაყრელი ვითარება აბუ ბაქრის წინააღმდეგ.

ჩვენ აღარ შევხებით ალ-ჰუსაინის ცნობას, აბუ ბაქრის ლაშქრის ძირითადი ძალების ალყაში მოქცევისა და განადგურების შესახებ. ეს ცნობა ჯერ ჯემალ სტეფნაძემ დაიმონმა, ხოლო შემდეგ ჯაბა სამუშიამ კარგად გამოიყენა შამქორის ბრძოლის მიმდინარეობის ახალი და დამაჯერებელი ვერსიის შემუშავებისათვის³⁰.

4. ალ-ჰუსაინის ინფორმაციების მიხედვით, შამქორის ბრძოლის შემდეგ, ქართული წყაროების საწინააღმდეგოდ, ქართველებს არ აუღიათ განჯა, არც დავით სოსლანი შესულა ქალაქში და არ დაბრძანებულა სულტნის ტახტზე. ქართველმა დიდებულებმა სულტნის ტახტზე დასვეს ამირ ამირანი და დააფიცეს ქართველთა მეფის ერთგულებაზე.

5. ალ-ჰუსაინი ირწმუნება და აკად. ბუნიატოვი იმეორებს თუ იზიარებს აზრს, რომ შამქორის ბრძოლის შემდეგ უნდა მომხდარიყო მეორე ბრძოლა მოკავშირეთა და უკან დახეულ აბუ ბაქრის ჯარებს შორის, ბაილაყანში, სადაც ამირ ამირანის მომხრე ქართველთა ძალებმა კვლავ დაამარცხეს აბუ ბაქრი.

29. ქართლის ცხოვრება... ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი. მთ. რედ. როინ მეტრეველი. „მერიდიანი“. 2008. გვ. 438.

30. ჯაბა სამუშია. შამქორის ბრძოლა. კრებულში: მარიამ ლორთქიფანიძე. 85. თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა. 2007. გვ. 291-305; შემდგომში: მისივე: საქართველოს სამხედრო ისტორია (ნარკვევები). გამომც. „პალიტრა L“ 2017. გვ. 179-202.

6. ალ-ჰუსაინი გვამცნობს ქართული ისტორიოგრაფიისათვის უცნობ ქართველთა ლაშქრობებზე არრანსა და სამხრეთ აზერბაიჯანში. კერძოდ, განჯიდან ქართველების მხედრობამ ნახჭევანისაკენ განაგრძო სვლა. იქ მყოფი ათაბაგი აბუ ბაქრი თავრიზში გაიქცა. ქართველებმა როგორც ჩანს დევნა განაგრძეს და თავრიზს მიაღწენ. ჰუსაინის ცნობით ქართველები თავრიზიდან გამოსასყიდი ხარკის აღების შემდეგ უკან გამობრუნდნენ და არრანის მრავალი ქალაქი და ციხე დაიმორჩილეს.

თუ გავიხსენებთ, რომ არრანის ქვეყანაში ოთხი დიდი ქალაქიდან ორი – შამქორი და ბაილაცანი ქართველების მიერ იყო დამორჩილებული, სარწმუნოდ უნდა მივიჩნიოთ ალ-ჰუსაინის ცნობა, რომ არრანის ქვეყნის დიდი ნაწილი საქართველოს სამეფოს დაქვემდებარებაში მოექცა, გარდა განჯისა. ეს სარწმუნო ცნობა უნდა იყოს.

ერთი ცნობა აქვს თამარის პირველ ისტორიკოსს, რომელიც დაუთარილებელია, მაგრამ ზემოაღნიშნული მოვლენებიდან გარკვეული დროის შემდეგ ხდება. ის წერს: კვლავ ქართველები და შირვანელები „მოვიდეს კარსა განძისასა. ამწყუედელთა და მთხრელთა არანისათა დაყვეს კარსა ქალაქისასა დღე ოცდახუთი... რამეთუ განმაქარვებელნი არანისანი და განძისა სხუათა ქალაქთაგან ხარაჯაძლელნი შემოიქცეს სამეფოდ ძლევამოსილნი, შარვანშას თანამომტანელნი“³¹. ხომ შეიძლება ამ სხვა ქალაქებში ის ქალაქებიც ვიგულისხმოთ, რომლებსაც ალ-ჰუსაინი ქართველთა მოხარკეებად თვლის: ნახჭევანი, ბაილაცანი, ამათ გარეშე ჩვენთვის ცნობილი შამქორი... ესენი ხომ არრანის მთავარი ქალაქები იყო და სხვა რაღა დარჩა არრანისაგან, რომ ალ-ჰუსაინის ზემოაღნიშნული ინფორმაცია არ ვირწმუნოთ.

თავრიზის ეპიზოდს და მარალის აოხრების ამბავს მოგვიანებით დაეუბრუნდებით, რასაც ალ-ჰუსაინი ახსენებს. აქ უბრალოდ დავასკვნით, რომ შამქორის ომისა და აბუ ბაქრის დევნის შემდეგ, არრანის ქვეყნის უმეტესი ნაწილი საქართველოსადმი დაქვემდებარებაში მოექცა. ეს ერთი და მეორე: აბუ ბაქრისა და ამირ ამირანის ბრძოლა აბუ ბაქრის გამარჯვებით დასრულდა. ამირ ამირანი ამ ბრძოლას შეეწირა. აბუ ბაქრმა ათაბაგობა შეინარჩუნა, მაგრამ ის მაინც არ აღმოჩნდა გამარჯვებული. გამარ-

31. ქართლის ცხოვრება. მთ. რედ. როინ მეტრეველი. გვ. 443.

ჯვებული აღმოჩნდა მესამე ძალა – საქართველოს სამეფო, რომელმაც შეიძლება ითქვას, რომ არრანის ქვეყნის უმეტესი ნაწილი წაართვა აბუ ბაქრს და სამხრეთ აზერბაიჯანის სანაპირო მხარეებს და ქალაქებს უშუალო საფრთხე შეუქმნა. 1200-იანი წლების ზღურბლზე სამხრეთით და სამხრეთ-აღმოსავლეთით საქართველოს ხელში აღმოჩნდა ანისი, ბიჯნისი, დვინი. ქართველთა სამეფო სამხრეთ აზერბაიჯანს და ერაყის სასულტნოს დაუმეზობლდა. კავკასიის სამხრეთ-აღმოსავლეთით ახალი გეოპოლიტიკური რეალობა ყალიბდებოდა, რომელსაც საქართველოს კავკასიური სახელმწიფოს ამბიციის განსაზღვრავდა.

ჩუთლუღ-ინანჩი რეგიონში ახალ მოთაგავის ეპატიჟება ანუ ხვარაზმშაჰი და ახლო აღმოსავლეთის სელჩუკები

ხვარაზმის ურთიერთობა ახლო აღმოსავლეთისა და კავკასიის სელჩუკთა პოლიტიკურ ერთეულებთან რამდენიმე ეტაპად შეიძლება დავყოთ. პირველ ეტაპზე აზერბაიჯან-ერაყის სელჩუკთა და ხვარაზმის ინტერესები კონფლიქტური იყო და ასეც გაგრძელდა შამს ად-დინ ელდიგუზის ათაბაგობის დროს. ამის შესახებ ზემოთ გვქონდა საუბარი.

მეორე პერიოდში, რომელიც ჯაჰან ფაჰლავანისა და ყიზილ-არსლანის ათაბაგობას დაემთხვა, ამ ორი სახელმწიფოს ურთიერთობა კეთილგანწყობილი გახლდათ. ალა ად-დინ ტეკიში და ათაბაგები მეგობრობას ეფიცებოდნენ ერთმანეთს.

ურთიერთობა მას შემდეგ გაფუჭდა რაც ტეკიშმა ლიად დაიწყო ხორასნის დაუფლებისათვის ბრძოლა. 1187 წლის 27 მაისს ხვარაზმშაჰი ალა ად-დინ ტეკიში, 40-დღიანი ალყის შემდეგ ნიშაპურში შევიდა და ქალაქი და მისი ოლქი თავის სახელმწიფოს შეუერთა. მალე მთელი ხორასანი მის ხელში აღმოჩნდა. უკვე ამ დროიდან ახლო აღმოსავლეთის სელჩუკი სულტნები, ამირები, ათაბაგები თუ მათი სულიერი ლიდერი ბაღდადის ხალიფა, ალბათ დარწმუნებულები უნდა ყოფილიყვნენ, რომ ხვარაზმშაჰი ალა ად-დინ ტეკიში ხორასნით არ დაკმაყოფილდებოდა.

ასე დაიწყო ხვარაზმისა და ახლო აღმოსავლეთის სელჩუკთა ურთიერთობის მესამე ეტაპი. 1192 წელს ტეკიში დიდძალი მხედრობით შევიდა სპარსული ერაყის ტერიტორიაზე და ქალაქ რეიმდე მივიდა, მაგრამ წარუმატებლობა განიცადა. ცუდი ბუნებრივი პირობების გამო მისი ჯარი დიდად დაზარალდა და ხვარაზმელები

იძულებულები გახდნენ სამშობლოში დაბრუნებულიყვნენ. ტეკიში ჯერ კიდევ არ იყო მზად დიდი წარმატებებისათვის, რადგან მის ძალებს კვლავ ფიტავდა საკუთარ ძმასთან სულტან-შაჰთან მრავალწლიანი ბრძოლა, რომელიც ტახტს ეცილებოდა მას.

1193 წლის 19 სექტემბერს სულტან-შაჰი გარდაიცვალა და ტეკიში ბოლოს და ბოლოს განმტკიცდა ხვარაზმის სულტნის ტახტზე. მხოლოდ ამის შემდეგ შეძლო მას ეფიქრა საკუთარი სახელმწიფოს საზღვრების გაფართოებაზე. ხორასნის სრული დამორჩილებაც ხვარაზმშაჰმა მხოლოდ ახლა – 1193 წელს შეძლო.

ურთიერთობათა მესამე ეტაპისათვის დამახასიათებელი იყო ის რომ ხვარაზმშაჰი ტეკიში ცდილობდა ვასალობის ფორმით დაემორჩილებინა ახლო-აღმოსავლური სელჩუკური პოლიტიკური ერთეულები და ცალკეული სეპარატისტი ამირები, რომლებიც ხვარაზმის მიმდებარედ მმართველობდნენ. ერთ-ერთი მათგანი იყო გილანისა და მაზანდარანის მმართველი ხუსამ ად-დაულ არ-დაშირი. ვასალურ-სიუზერენული მოკავშირეობის განსამტკიცებლად, ხვარაზმშაჰმა თავისი ქალიშვილი შაჰ-ხათუნი მიათხოვა არდაშირს (1171-1205). აი ამ ეტაპზე მიიღო ალა ად-დინ ტეკიშმა დახმარებისათვის მინვევა იმ ქვეყნიდან და იმ პერსონისგან, რომელსაც ის ყველაზე მეტად ელოდა.

აბუ ბაქრთან დამარცხების შემდეგ, მისი მეორე ძმა ყუთლუღ-ინანჩი მაჰმუდი ზენჯანში გაიქცა. დამარცხებულმა ძმებმა ეტყობა ფუნქციები გაინაწილეს: ამირ ამირანი აბუ ბაქრს უნდა დაპირისპირებოდა, ხოლო ინანჩი მაჰმუდს ტოლრულ მესამისთვის უნდა წაერთმია ერაყის სულტნობა. ინანჩი-მაჰმუდი ტოლრულ მესამესთან ბრძოლაში დამარცხდა. ის რეიში გაიქცა და წერილი გაუგზავნა ხვარაზმშაჰ ტეკიშს, რომელსაც დახმარებას სთხოვდა ტოლრულ მესამის წინააღმდეგ. ეს უკანასკნელი ამ დროს უკვე სულტნის ტახტზე განმტკიცდა და სპარსული ერაყის ბატონ-პატრონიც შეიქმნა. ხვარაზმშაჰს დახმარებისათვის მიმართეს აგრეთვე, ინანჩის მოწინააღმდეგეებმაც – თვით სულტანმა ტოლრულმა და ბაღდადის ხალიფა ან-ნასირმა. ახლა ხვარაზმ-შაჰ ტეკიშს ახლო აღმოსავლეთის სამი ყველაზე ძლიერი პოლიტიკური პერსონაჟები იწვევდნენ რეგიონში და მას უნდა შეერჩია თავისი ფავორიტი.

მოვლენები ისე განვითარდა რომ მოწინააღმდეგე ძალები სწრაფად იცვლიდნენ პარტნიორებს. სულტანმა ტოლრულმა ტეკიშის შვილს იუნისხანს მიათხოვა ქალიშვილი და დაჰპირდა ხვარაზმ-

შაჰს, რომ ხუტბას აღაეღენდა მის სახელზე, რაც ვასალობაზე დათანხმებას ნიშნავდა. მაგრამ საკმარისი იყო ხვარაზმშაჰი ჯარებიანად გაბრუნებულიყო თავის ქვეყანაში, რომ ტოლრულ მესამემ შეთანხმება დაარღვია. მან აიღო რეი, გაანადგურა ხვარაზმელთა გარნიზონი და ხვარაზმელთა სარდლის თავი ტეკიშს გაუგზავნა.

სწორედ ამ დროს ხვარაზმშაჰს ბაღდადის ხალიფა ან-ნასირ-მაც (1180-1225) მიმართა. ის უჩიოდა ტოლრულ მესამეს და ხვარაზმშაჰს წინასწარ იკტად უმტკიცებდა ერაყის სულტნის მიწებს. ალ ად-დინ ტეკიში კარგა ხანია ეძებდა საბაბს ახლო აღმოსავლურ საქმეებში ჩასარევად და ამგვარ ხელსაყრელ ვითარებას ხელიდან როგორ გაუშვებდა. იგი დიდძალი ჯარით გამოვიდა ინანჩ მაჰმუდის „დასახმარებლად“, რომელიც თავისი მომხრეებით სემნანში შეუერთდა თავის ახალ მფარველს. მრჩეველები არ ურჩევდნენ სულტან ტოლრულ მესამეს ხვარაზმელებთან შებრძოლებას. ის უნდა დალოდებოდა თავისი მხედრობის ძირითადი ნაწილების მოსვლას. მაგრამ კეთილ რჩევებს მან არ დაუჯერა და მცირერიცხოვანი ძალებით დაესხა თავს ხვარაზმშაჰის ჯარის ავანგარდს, რომელსაც ყუთლულ-ინანჩი მეთაურობდა. ბრძოლა ქალაქ რეისთან მოხდა, 1194 წლის 4 მარტს. ერაყის სულტანი ტოლრულ მესამე, როგორც მოსალოდნელი იყო, დამარცხდა. შეტაკების დროს სულტანი დაიჭრა და ცხენიდან ჩამოვარდა. ამ დროს მასთან მიიჭრა ინანჩ-მაჰმუდი და მოკლა, ხოლო სულტნის მოკვეთილი თავი ხვარაზმშაჰს გაუგზავნა.

ტოლრულ მესამის სიკვდილთან ერთად, არსებობა დაასრულა ერაყის სელჩუკთა სასულტნომაც. ე. წ. სპარსული ერაყის ტერიტორიისა და ქალაქების დიდი ნაწილი ხვარაზმშაჰის ჯარებმა დაიკავეს. ახლო აღმოსავლეთის გეოპოლიტიკური რუკა სრულიად შეიცვალა. მის შუაგულში სრულიად ახალი მოთამაშე – ხვარაზმის უზარმაზარი სახელმწიფო დამკვიდრდა. მის ტერიტორიაზე არსებულ დიდ ქალაქებს და ოლქებს ამიერიდან დამოუკიდებელი მმართველების მაგივრად ხვარაზმელთა მიერ დანიშნული მოხელე-მმართველი ამირები განაგებდნენ: მათგან, ერაყის ე. წ. „უფროსი ამირობა“ ერგო ყუთლულ-ინანჩ მაჰმუდს. მაგრამ ყველაფერი ამით არ დასრულებულა, რადგან ახალი რეალობით ეტყობა არავინ დაკმაყოფილებულა.

პირველ რიგში უკმაყოფილო იყო ბალდადის ხალიფა, რომლის ჯარიც ხვარაზმშაჰის მხარეზე იბრძოდა და სულტანმა ტეკიშმა არაფრით არ დაასაჩუქრა. ხალიფას, მოკლული სულტან ტოლრულის მიწების გარკვეული ნაწილის დასაკუთრების იმედი ჰქონდა, მაგრამ ამოდ.

ხვარაზმშაჰის უკმაყოფილო აღმოჩნდა ყუთლულ-ინანჩიც. როგორც ჩანს, მას ეცოტავენებოდა ერაციის ე. წ. „უფროსი ამირობა“. ინანჩი დაუპირისპირდა ხვარაზმშაჰს. ზენჯანთან ბრძოლაში ინანჩი დამარცხდა ხვარაზმელებთან და ბალდადის ხალიფას ჯარის სარდალთან და ვეზირთან იბნ ალ კასსაბთან გაიქცა. 1195 წლის ოქტომბერში მოკავშირეებმა დაამარცხეს ხვარაზმელები და ჰამადანიდან განდევნეს. ხალიფას ვეზირს ამ დროს უკვე დავალებული ჰქონდა ხვარაზმელების წინააღმდეგ ბრძოლა და მათი განდევნა სპარსული ერაციდან. ცოტა ხნის შემდეგ ვეზირმა იბნ კასსაბიმ და ყუთლულ-ინანჩმა რეისთან ბრძოლაში დაამარცხეს მოწინააღმდეგე და მთელი სპარსული ერაცი განმინდეს დამპყრობელი ხვარაზმელებისაგან.

მალე მოკავშირეებს შორის განხეთქილება მოხდა და ყუთლულ-ინანჩმა გაქცევით უშველა თავს, მას შემდეგ რაც ვეზირმა იბნ კასსაბიმ მოკვლა დაუპირა მას. ამ ამბების შემდეგ მალე გარდაიცვალა ხალიფას ვეზირი და სარდალი იბნ კასსაბი, ხოლო მისი დეზორგანიზებული ჯარი ხვარაზმელებმა გაფანტეს და კვლავ დაეუფლნენ ჰამადანს.

მაგრამ ჩვენ ყუთლულ-ინანჩის ბედი გვავიწყდება. ხვარაზმშაჰმა მასთან მორიგება გადანყვიტა. ინანჩთან სამშვიდობო მოლაპარაკებები წამოიწყო ხვარაზმშაჰის შვილის იუნის ხანის ათაბაგმა მაიაჩუკმა. საქმეში ჩაერია იუნის ხანის ცოლი, რომელიც იყო ინანჩის მიერ მოკლული ერაციის უკანასკნელი სულტნის ტოლრულ მესამის ქალიშვილი, რომელსაც შურისძიების ცეცხლი სწავდა, როგორც ჩანს. მან და მისმა მომხრეებმა მოლაპარაკებებისთვის მიწვეული ყუთლულ-ინანჩი მაჰმუდი ლალატით მოკლეს. ასე დასრულდა ათაბაგ აბუ ბაქრის მეორე ძმის სიცოცხლე, ხოლო ვერაგული შეთქმულების მთავარი ინსპირატორი კვლავ ქალი აღმოჩნდა.

აზერბაიჯანის საათაბაგო და სელჩუქთა ერაყი XII-XIII საუკუნეების ბასაყარზე

ტოლრულ მესამის სიკვდილის შემდეგ ბუნიატოვი აღარ ახსენებს ერაყის სასულტნოს და მის მაგიერ ხმარობს მის შემცვლელად, ამ რეგიონის გეოგრაფიულ-პოლიტიკურ სახელწოდებას – სპარსულ ერაყს ანუ ჯიბალს. კიდევ შეიძლება შევნიშნოთ ერთი ნიუანსი. აქამდე აღმოსავლელი ავტორები ელდგუზიანების სამფლობელოს ხშირად უწოდებდნენ არრან-აზერბაიჯანის საათაბაგოს, ხოლო შამქორის ბრძოლის შემდეგ უფრო ხშირად იხმარება მხოლოდ ტერმინი – აზერბაიჯანის საათაბაგო. შესაძლოა ვაჭარბებთ, მაგრამ ხომ არ იგულისხმება, რომ აბუ ბაქრის დამარცხების შემდეგ, მან ფაქტობრივად დაკარგა არრანის დიდი ნაწილი და მხოლოდ აზერბაიჯანის მმართველად იქცა?

ზემოაღნიშნული მძიმე დამარცხებების და მას შემდეგ, რაც ქართველებმა გაახშირეს აზერბაიჯანის საათაბაგოზე თავდასხმები, აბუ ბაქრმა თითქმის დაანება თავი სახელმწიფოს მართვაგამგეობას და დროსტარებას მიჰყო ხელი. მან ბრძანება გასცა რომ აღარ მოეხსენებინათ ინფორმაციები ქართველთა მორიგი თავდასხმების შესახებ. როგორც მემატიანეები იუწყებიან აბუ ბაქრმა უარი შეუთვალა ქართველების მიერ ალყაშემორტყმულ დვინელებს, დახმარების თხოვნაზე. დვინი ქართველებმა 1202 წელს აიღეს და საქართველოს სამეფოს შემოუერთეს.

ტოლრულ მესამის გარდაცვალების შემდეგ ყოფილი ერაყის სასულტნოს ტერიტორიაზე ერთი საერთო სუვერენი აღარ არსებობდა. სულტნის მაგიერ სპარსული ერაყის ტერიტორიაზე მმართველობდნენ მამლუქი სარდლები, რომლებიც განაგებდნენ დიდ ქალაქებს და ოლქებს და გაუთავებლად ებრძოდნენ ერთმანეთს. მიუხედავად ამისა, ერაყში დამკვიდრება ვერც ხვარაზმშაჰმა შეძლო. მის გარნიზონებს მამლუქები საკუთარი ქვეყნის ტერიტორიაზე არ აჩერებდნენ და დიდ წინააღმდეგობას უწევდნენ ხვარაზმელებს.

იმისათვის რომ ერაყში ანარქიისათვის ბოლო მოეღო, ხვარაზშაჰმა გადანყვიტა სპარსული ერაყის ტრადიციული პატრონების – ელდიგუზიანელთა დინასტიის მაშინდელი უპირველესი წარმომადგენლისათვის – აბუ ბაქრისათვის მიემართა. ხვარაზმშაჰის ჩანაფიქრით, მისი ხელშეწყობით ერაყის მმართველად გამწესებული აბუ ბაქრ ილდენიზის პირველობას ერაყის სელჩუქი მამლუქები

შეურიგდებოდნენ და ამ გზით ხვარაზმშაჰი ერასაც დაიმორჩილებდა, თუნდაც ვასალობის პირობით.

ეს ის დრო იყო როცა ქართველთა თავდასხმებით შენუხებულმა აბუ ბაქრმა ნახჭევანი უსაფრთხო ადგილად ველარ მიიჩნია და თავრიზში გადავიდა. აქ მას გადასცეს ხვარაზმშაჰ ალა ად-დინ ტეკიშის წერილი: „ჩვენ მივესალმებით ჩვენს შვილს აბუ ბაქრს და მოვიკითხავთ მის ჯანმრთელობას და სულიერ განწყობას. მან უნდა იცოდეს, რომ ჩვენ ხვარაზმში მნიშვნელოვანი საქმეები გვაქვს. ჩვენ ვთვლით საჭიროდ რომ ჰამადანი გადავცეთ ჩვენი შვილის ზედამხედველობის ქვეშ, რომელმაც უნდა მართოს ის“.

მაგრამ აბუ ბაქრმა მოულოდნელად უარი შეუთვალა ხვარაზმის ხელმწიფეს. მას საამისო მიზეზიც სერიოზული ჰქონდა და ასეც განუმარტა ხვარაზმშაჰს: „მე ვიმყოფები კაფირების (ურწმუნოების ანუ ქართველების – დ. შ) საზღვართან და ჩემთვის მაგათ (ე. ი. სპარსული ერასი – დ. შ) საქმეებში ჩარევა შეუძლებელია. მე გამოვგზავნი ჩემს ძმას უზბეგს“³².

ჩვენ არ ვიცით 1195 წლისათვის რას ფიქრობდნენ საქართველოს მეფის კარზე ხვარაზმის შესახებ და საერთოდ რა ინფორმაციებს ფლობდნენ თამარ მეფის დაზვერვის სამსახურები, მაგრამ ვფიქრობთ, რომ ხვარაზმშაჰი კმაყოფილი არ დარჩებოდა აბუ ბაქრის უარყოფითი წერილით, რომელიც ხვარაზმშაჰის სამსახურზე უარს ამბობდა და თანაც „კაფირი ქართველების“ მიზეზით. ეს ალბათ ერთ-ერთი პირველი შემთხვევა იყო, პირველი თუ არა, როცა ხვარაზმისა და საქართველოს სამეფოს ინტერესები არაპირდაპირ გადაიკვეთა და დაუპირისპირდა ერთმანეთს. საქართველოს ფაქტორმა ხვარაზმშაჰის გეგმა ჩაშალა. რა უნდა მოეხერხებინა სპარსული ერასისათვის აბუ ბაქრის არც თუ ენერგიულ და ახალგაზრდა ძმას უზბეგს, რომელსაც ჯერ არაფრით გამოეჩინა თავი.

გარდა ამისა, არც ისაა გამორიცხული, რომ ხვარაზმშაჰის გააქტიურება სპარსულ ერასში, გამოიწვია საქართველოს სამეფოს გაძლიერებამ აზერბაიჯანის საათაბაგოს ტერიტორიაზე. აბუ ბაქრის მხარდაჭერით ხვარაზმშაჰები ცდილობდნენ ხელი შეეშალათ ქართველების წინსვლისთვის აზერბაიჯანში.

32. 3. М. Буниятов. Государство атабегов Азербайджана. (ციტირებულია რავანდის თხზულებიდან). გვ. 56).

ყოველ შემთხვევაში, უზბეგი ჰამადანში ჩავიდა. ტეკიშმა მას ჩააბარა ქვეყანა და თვითონ ხვარაზმში წავიდა. უზბეგის მუდღაბირი გახდა მალიქ ალ-უმარა ჯამალ ად-დინ აი-აბა, რომელმაც მმართველობის სადავეების აღება იკისრა. ეს ჯერ კიდევ 1195 წელი იყო. ამიტომ გაუგებარია, როცა ბუნიატოვი ამ ამბებში რთავს 1202 წლის დვინის ალების პერიპეტიებს.

როგორც კი ტეკიში ხვარაზმის გზას დაადგა, ერაყის მამლუქი ამირების ერთმა ნაწილმა დამპყრობელთა წინააღმდეგ ბრძოლა გადანწყიჭა. მათ მეთაურობდა მამლუქი ამირა იზზ ად-დინ აბუ-ლ-მუზაფფარ გოქჩა იბნ აბდალლაჰ ატ-ტურკი. გოქჩამ და მისმა მომხრეებმა ზედიზედ აიღეს ქალაქები და ოლქები და მალე მთელი სპარსული ერაყიდან განდევნეს ხვარაზმელები. გოქჩას მხარეზე იყვნენ ბაღდადის ხალიფას ჯარებიც. ხალიფა ან-ნასირმა გოქჩას დაუმტკიცა სამმართველოდ მთელი სპარსული ერაყი, რეი, სავე, ქაშანი. ხალიფა ან-ნასირის ხელში გადავიდა ისპაჰანი, ჰამადანი, ზენჯანი, ყაზვინი...

უზბეგი ერთ ხანს ხალიფა ან-ნასირის მხარეზე იდგა, მაგრამ მას შემდეგ, რაც ხალიფამ ინტრიგების ხლართვა დაიწყო და ჰამადანში მის ყოფნას საფრთხე შეუქმნა, თავის ძმასთან აბუ ბაქრთან დაბრუნდა დახმარებისათვის. 1197 წლის ივნისში აბუ ბაქრის მიერ გამოყოფილი დამხმარე ჯარით უზბეგი ჰამადანში დაბრუნდა. ის თითქოს მოვლენებისა და მმართველობისაგან კვლავ მეორეხარისხოვან პოზიციაზე იდგა: მას ახლდნენ აბუ ბაქრის ამირები, ხოლო ჰამადანის ოლქის მმართველობა მან გოქჩას ჩააბარა, ალბათ არც თუ საკუთარი ნებით. როგორც ჩანს, ერაყის საქმეებს კვლავ აბუ ბაქრს ეკითხებოდნენ.

როცა გოქჩამ ძალიან შეავიწროვა ჰამადანის ოლქის მოსახლეობა, ამ უკანასკნელმა აბუ ბაქრთან იჩივლა. აბუ ბაქრმა თავის მოადგილედ ჰამადანში ერთი ამირა გაგზავნა. ბოლოს, ბაღდადის ხალიფამ ხვარაზმში ალიარა, კიდევ ერთხელ, სხვა მხარეებთან და ქვეყნებთან ერთად, სპარსული ერაყის პატრონად. ეს ბატონ-პატრონობა, სპარსულ ერაყში მის მიერ დასმული მმართველის ვასალობის ფორმით უნდა განხორციელებულიყო.

1200 წელს ხვარაზმშაჰების ტახტზე ავიდა სულტანი ალა ად-დინ მუჰამად მეორე. ამ დროისათვის ხვარაზმელების გავლენა და გარნიზონები საერთოდ აღარ იყვნენ სპარსულ ერაყში და სხვა მიმდებარე ტერიტორიებზე. ამ ხანებში ჰამადანში ჩავიდა ათაბა-

გი აბუ ბაქრი. მან განამტკიცა უზბეგის ხელისუფლება ქალაქში და მის სამფლობელოს შემოუერთა ქალაქი ისპაჰანი. ეს მნიშვნელოვანი შენამატი იყო. როგორც ამ ფაქტიდან ჩანს, კვლავ დამატებით დასტურდება ის რეალობა, რომ ყოფილი ერაყის სელჩუკთა სასულტნო ანუ სპარსული ერაყი და აზერბაიჯანის საათაბაგო, ახლაც ერთ პოლიტიკურ ერთეულს და სახელმწიფოს წარმოადგენდა, აბუ ბაქრის მმართველობის დროსაც. ეს ასე იყო იურიდიულად, თუმცა ერაყის ცალკეულ ქალაქებს და მხარეებს ძლიერი მამლუქები განაგებდნენ.

ახლაც როდესაც ათაბაგი აბუ ბაქრი ჰამადანში ჩავიდა და იქაური საქმეები მოაგვარა, მან ქალაქი რეი გოქჩას გადასცა და როგორც ბუნიატოვი დაასკვნის – დააკანონა სპარსული ერაყის გაყოფა. მამლუქი ამირას გოქჩას ძლიერება ისე გაიზარდა, რომ იგი ანგარიშს აღარ უწევდა აბუ ბაქრს. ათაბაგის ავტორიტეტს ერაყის სხვა სელჩუკი ამირებიც აღარ უწევდნენ ანგარიშს. ღრეობა-ქეიფში და დროსტარებაში შთანთქმული აბუ ბაქრის ფუნქციებს ასრულებდა ჯამალ ად-დინ აი-აბა. მალე აბუ ბაქრი ჰამადანიდან ჯერ ისპაჰანში გადავიდა, ხოლო შემდეგ აზერბაიჯანში დაბრუნდა. ჰამადანში გაძლიერებული გოქჩა დამკვიდრდა და ის იქცა ფაქტობრივად სპარსული ერაყის ბატონად. მაგრამ ილდეგიზიდებს ბედმა გაუღიმათ. ამირა გოქჩას ძლევამოსილებას მოწინააღმდეგე გამოუჩნდა. 1203-1204 წლებში მას დაუპირისპირდა მეორე ძლიერი მამლუქი აიტოლმიში. ესენი ყველანი ჯაჰან ფაჰლავანის ყოფილი მამლუქები იყვნენ, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ და ბევრი მათგანი ინარჩუნებდა ფაჰლავანის ვაჟიშვილების რიდს თუ ერთგულებას.

ახლაც, როცა აიტოლმიშმა დაამარცხა და მოკლა გოქჩა და სპარსული ერაყის ქვეყანას ახალ ბატონ-პატრონად მოეწვინა, მან ქვეყნის მმართველად ჯაჰან ფაჰლავანის შვილი უზბეგი გამოაცხადა და აღიარა. ილდეგიზიდების დინასტიის წარმომადგენლები კვლავინდებურად აღიქმებოდნენ სპარსული ერაყის კანონიერ სუვერენებად. ფაქტობრივი გამგებელი რა თქმა უნდა მამლუქი შამს ად-დინ აიტოლმიში იყო. ეს ამბები 1203-1204 წლებში ხდებოდა.

1204-1205 წლებში აღმოსავლური წყაროები მიუთითებენ ქართველების გააქტიურებაზე ხლათისა და არჭუმის მიმართულებით. ჩვენ აქ ნაკლებად ვეხებით საქართველოს აქტიურობას სამხრეთ-დასავლეთ და სამხრეთის მიმართულებებით.

1205-1206 წლებში ქართველები აზერბაიჯანშიც შეიჭრნენ და აღმოსავლური წყაროების მიხედვით, მრავალი ძარცვა, ნგრევა თუ ძალმომრეობა ჩაიდინეს. ამავე წლებში ქართველები კვლავ შეჭრილან აზერბაიჯანის დასავლეთ ოლქებში.

ამ ხანებში ათაბაგ აბუ ბაქრს ურჩი ამირების, მათ შორის მარალის ამირას დაშოშმინებაში მიეხმარა ერაყის ფაქტობრივი პატრონი მამლუქი აიტოლმში. მისი აზერბაიჯანში ყოფნით ისარგებლეს ხვარაზმელებმა და ერაყში შეიჭრნენ. ზენჯანთან მათ დახვდა აიტოლმში, სასტიკად დაამარცხა და პირნმინდად გაანადგურა ან დაატყვევა 10000-კაციანი ხვარაზმელთა კორპუსი. ხვარაზმელები ამოდ ცდილობდნენ სპარსულ ერაყსა და ირანის აზერბაიჯანში ფეხის მოკიდებას, ჯერჯერობით მაინც.

მიიჩნევენ რომ ხვარაზმშაჰმა ტეკიშმა მოახერხა სპარსული ერაყისა და მაზანდარანის მიერთება თავის სახელმწიფოსთან, მაგრამ ეს ინფორმაცია გადაჭარბებულია. 1200 წლის 3 ივლისს ალა ად-დინ ტეკიში, რომელიც არაბული ერაყის დასაპყრობად მიემართებოდა, დაავადდა და გარდაიცვალა. მან ვერც სპარსული ერაყის დაპყრობა მოახერხა, თუმცა დაიქვემდებარა და მას ვინც განაგებდა ნომინალურად მაინც აღიარებდა ხვარაზმშაჰების სიუზერენობას.

ასე რომ საუკუნეების მიჯნაზე, სპარსული ერაყის დაუფლებას რამდენიმე ძალა ცდილობდა. ესენი იყვნენ: მისი ყველაზე კანონიერი მფლობელები – ილდეგიზიდების დინასტიის წარმომადგენლები – აბუ ბაქრი და უზბეგი; ბალდადის ხალიფა; ერაყის სელჩუკი მამლუქი ამირები და ბოლოს ხვარაზმშაჰი ტეკიში, რომელსაც ეს მიზანი აუსრულებელი დარჩა.

აკად. ბუნიატოვს მოჰყავს ხვარაზმშაჰ ტეკიშისადმი, აღმოსავლელი პოეტის ზახირ ად-დინ ალ-ფარიაბის დასატირებელი ლექსის ნაწყვეტი, რომლიდანაც მცირე ამონარიდს ჩვენც მოვიყვანთ:

„ო შაჰო! როგორც კი სპარსული ერაყი
დაპყრობილი იქნება შენი ბრძანებისაებრ,
გაგზავნე შენი მხედრობა ქალაქთა დასაპყრობად,
სადაც განისვენებს
ფერფლი წინასწარმეტყველისა!....“

აქაც სპარსული ერაყი, მომავალში დასაპყრობ ქვეყნადაა ხსენებული.

საქართველოსა და ხვარაზმის ურთიერთდაპირისპირების გენეზისი

ქართული ისტორიოგრაფიისათვის ცნობილია რომ დაახლოებით 1217 წელს ხვარაზმის სულტანმა მუჰამადმა გამოყო 50000-კაციანი არმია, საქართველოში სალაშქროდ. ალბათ ადვილია სრულიად ბუნებრივი დასკვნა გაკეთდეს, რომ საქართველოსა და ხვარაზმს შორის ამ დროისათვის დაძაბულმა ურთიერთობამ პიკს მიაღწია იმდენად, რომ ხვარაზმშაჰმა მუჰამადმა შორეული და ძნელი ომის დაწყება გადაწყვიტა. ამ ფაქტს შემდგომში შევეხებით. ამჟერად კი ისიც გვინდა აღვნიშნოთ, რომ ეს დაძაბულობა წლებისა და იქნებ ათწლეულების მანძილზე მზადდებოდა სანამ აპოგეას მიაღწევდა.

არც ისაა ძნელი დასადგენი, რომ წინააღმდეგობა ამ ორ უძლიერეს სახელმწიფოს შორის მას შემდეგ დაიწყო, როცა მათი ინტერესები გადაიკვეთა რამდენიმე რეგიონში: პირველი – აღმოსავლეთ ამიერკავკასიაში, მეორე – არრან-აზერბაიჯანში და მესამე, როგორც ცხადი გახდება – სპარსულ ერაყში.

ჯერ კიდევ 1182 წლის 23 აგვისტოს, ხვარაზმშაჰმა ტეკიშმა წერილი გაუგზავნა საქართველოს უშუალო მეზობელს შირვანშაჰ მანუჩიჰ მესამეს (1160-1197). ხვარაზმშაჰი წერილში შირვანშაჰთან მალე შეხვედრის იმედს გამოთქვამდა და მეგობრული ურთიერთობების სურვილს უმჟღავნებდა. წერილიდან ცხადი ხდება რომ შირვანშაჰს თავისი ელჩი გაუგზავნია ხვარაზმში – ამირა ფარიდ ად-დინი. ტეკიში სიამოვნებას გამოხატავს ელჩთან საუბრების გამო. შემდეგ ხვარაზმშაჰი მანუჩიჰს ატყობინებს, რომ შირვანის ელჩს ის გამოაყოლებს თავის ელჩს – ჯამალ ად-დინს. ამ ფაქტიდან ჩანს რომ ხვარაზმშაჰებს ჯერ კიდევ მეთორმეტე საუკუნის 80-იან წლებში გაუჩნდათ ინტერესი ისლამური აღმოსავლეთ ამიერკავკასიით. სწორედ ამ დროს ემთხვევა ხვარაზმშაჰ ტეკიშის მიერ არრან-აზერბაიჯანის ათაბაგ ჯაჰან ფაჰლავანისადმი გაგზავნილი წერილების დრო.

საინტერესოა ჩვენთვის წერილის ის პასაჟი, რომელშიც ტეკიში ხვარაზმის ამბებს ატყობინებს შირვანშაჰს. კერძოდ იმას რომ ხვარაზმშაჰს დაუვალებია თავისი ერთ-ერთი ამირასთვის „ყველა ურწმუნოების განადგურება მისი სამფლობელოების საზღვრებთან“ – იგულისხმება ხვარაზმის აღმოსავლეთ საზღვრები, სადაც

მცხოვრებლ მრავალრიცხოვან ხალხებში ისლამს ჯერ ფეხი არ ჰქონდა მოკიდებული.

უკვე ამ დროიდან უნდა ვივარაუდოთ რომ ხვარაზმში გულზე არ ეხატებოდათ ქრისტიანული ქართველთა სახელმწიფო, რომელსაც კონფრონტაციული ურთიერთობა ჰქონდა მათ მეგობარ ფაჰლავანთან, ხოლო მეორე მეგობარი – შირვანშაჰი საქართველოს მეფეების ვასალი იყო.

ახლა კი როდესაც ხვარაზმის სულტნის ტახტზე ახალი მბრძანებელი მუჰამადი ავიდა, ისეთ რთულ ვითარებაში მოხვდა რომ ახლო აღმოსავლეთისთვის ველარ მოიცლიდა. 1200-1206 წლებში ხვარაზმს მოუხდა სისხლისმღვრელი ომების წარმოება აღმოსავლეთით გადაჭიმულ ლურიდების ტაჯიკურ იმპერიასთან. ეს ომი ხვარაზმის გამარჯვებით და ლურიდების იმპერიის დაშლით დასრულდა, მაგრამ თითქმის ხუთწლიანი სისხლისმღვრელი ომის ფასად.

შემდეგ ამას მოჰყვა არანაკლებად მძიმე ომი ყარაკიტაების ვრცელ სახელმწიფოსთან რომელიც რამდენიმე წელიწადს გაგრძელდა. მუჰამადმა ეს ომიც გამარჯვებით დაასრულა. ილამიშის ველზე გამართულ ბრძოლაში, 1210 წლის 8 სექტემბერს ყარაკიტაები დამარცხდნენ და მალე მათი სახელმწიფოც დაიშალა. მთელი ამ ათი წლის განმავლობაში მუჰამადს არ ეცალა ახლო-აღმოსავლური საქმეებისათვის. მისი ძალაუფლება თვით ხვარაზმშიც მხოლოდ ამ ომების შემდეგ განმტკიცდა. მას უწოდეს მეორე ალექსანდრე მაკედონელი და „ალაჰის ჩრდილი დედამიწაზე“. მიუხედავად რთული ვითარებისა თავისი სახელმწიფოს აღმოსავლეთის საზღვრებზე, მუჰამადი ცდილობდა ყურადღება არ მოეკლო ახლო აღმოსავლეთში მიმდინარე პროცესებისათვის. 1200-1210 წლებში ხვარაზმელების გავლენა სპარსულ ერაყში თითქმის ნულამდე იყო დასული. ზენჯანთან განცდილი მარცხის შემდეგ ხვარაზმელების პრეტენზიები ახლო აღმოსავლეთში კიდევ უფრო უპერსპექტივო გახდა თითქმის.

შესაბამისად, ათაბაგ აბუ ბაქრსაც ხვარაზმელების იმედი ნაკლებად უნდა ჰქონოდა. იგი ხომ ველარ აუდიოდა ქართველების მუდმივ თავდასხმებს მისი სახელმწიფოს ხან ერთ ხან მეორე რეგიონში. მისი ძალაუფლება ნომინალური იყო აგრეთვე სპარსულ ერაყშიც, სადაც ყოჩალი მამლუქი აიტოლმში ყოვლისშემძლეობდა. აბუ ბაქრი მხოლოდ იმით უნდა დაკმაყოფილებულიყო,

რომ აიტოლმში მის სიუზერენობას და უფლებას სპარსულ ერაცზე, ნომინალურად, მაგრამ მაინც სცნობდა.

ამგვარ არასახარბიელო ვითარებაში მან საქართველოს სამეფოსთან მორიგება გადაწყვიტა. 2005-2006 წლების ამბების გადმოცემის დროს იბნ ალ-ასირი წერს: „ამ წელს ფაჰლავანის შვილი, აზერბაიჯანისა და არანის მფლობელი აბუ ბაქრი დაქორწინდა ქურჯების (ქართველების – დ. შ.) მეფის ქალიშვილზე. საქმე იმაში იყო რომ ქურჯები, ხედავდნენ რა მის უძლურებას, სმით, გართობით და ამის მაგვარი საქმეებით გატაცებას, და რომ ის არ ინტერესდებოდა სახელმწიფოს მართვით და მისი დაცვით, განაგრძობდნენ თავდასხმებს მასზე. ის თავადაც აცნობიერებდა ამას, მაგრამ რადგან მოკლებული იყო კეთილშობილებას და ღირსებას, და ვერ გრძნობდა იმდენ ზიზღს ამ სისაძაგლეებისადმი, რომ უარეყო ისინი, და რამეთუ არ შეეძლო ქვეყანა დაეცვა მახვილით, გადაწყვიტა დაეცვა... (ქორწინებით – დ. შ.). ამ მიზნით მან ითხოვა მათი მეფის ქალიშვილი და დაქორწინდა მასზე, რის შემდეგაც ქურჯებმა შეწყვიტეს ძარცვა, თავდასხმები და ხოცვა...“.

არ ვიცით რომელი ქართველი მეფის რომელ ქალიშვილს გულისხმობს იბნ ალ-ასირი და რამდენად მართალია მისი ცნობა. ამ საკითხის გარკვევა შუა საუკუნეების კოლეგა-სპეციალისტებისათვის მიგვიწევს. უფრო სავარაუდოა რომ აბუ ბაქრს არა საქართველოს მეფის ქალიშვილი, არამედ სამეფო დინასტიის რომელიმე წარმომადგენელი ქალი შერთეს.

მაგრამ ამჯერად ეს არ არის მთავარი ჩვენთვის. მთავარია განვსაზღვროთ, რა სახის პოლიტიკურ მოვლენასთან გვაქვს საქმე. აზერბაიჯანის ათაბაგმა, რომელსაც აქამდე საქართველოს სამეფოსთან კონფრონტაციული ურთიერთობა ჰქონდა, გადაწყვიტა დაეთმო და მორიგებით მოეგვარებინა ურთიერთობა ყოფილ მონინალმდეგესთან. რადგან იგი დაუნათესავდა ქართველების სამეფო კარს, ეს თავისთავად ნიშნავს რომ მან მიიღო პროქართული პოლიტიკური ორიენტაცია. ეს ნიშნავდა იმასაც რომ აბუ ბაქრმა უარყო სხვა რომელიმე შესაძლებელი ორიენტაცია, რომელიც საქართველოსთან დაპირისპირებას ნიშნავდა, მაგ., პროხვარაზმული ორიენტაცია.

33. http://www.vostlit.info/Texts/rus/Atsir_4/framevved.htm

Ибн Ал-Асир. Полный свод истории. Средневекковые исторические источники востока и запада. Стр. 101.

იყო თუ არა საქართველოსა და აზერბაიჯანის მორიგება ორი თანასწორუფლებიანი სახელმწიფოს შეთანხმება? ჩვენ არა გვაქვს რაიმე ცნობა რომ აბუ ბაქრი რაიმე სახის ხარაჯას ან ქვეშევრდომული ტიპის მიმანიშნებელ სხვა ვალდებულებას კისრულობდა საქართველოს სამეფოს წინაშე. ცნობების უქონლობის გამო არ შეგვიძლია ვისაუბროთ აბუ ბაქრის რაიმე სახის ქვეშევრდომობაზე საქართველოს მეფისადმი. თუმცა ეს მორიგება იყო ძლიერსა და შედარებით სუსტ, ან კიდევ, გამარჯვებულსა და დამარცხებულ სახელმწიფოებს შორის მომხდარი შეთანხმება.

ამიტომ შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ათაბაგმა აბუ ბაქრმა აღიარა საქართველოს სამეფოს სიუზერენობა, მისი გავლენა სცნო და ამით ივალდებულა პროქართული ორიენტაცია. რაც შეეხება ქართული მხარის კომპრომისს, მან ივალდებულა, რომ შეწყვეტდა აბუ ბაქრის სახელმწიფოზე ყოველგვარ თავდასხმებს და ათაბაგის ხელისუფლების რამენაირ ხელყოფას. ესაა ის მინიმუმი, რაც გამომდინარეობს იბნ ალ-ასირის ზემოაღნიშნული ინფორმაციიდან. აზერბაიჯანის საათაბაგო 1205 წელს შევიდა საქართველოს სამეფოს გავლენის სფეროში.

ჩვენ არა გვაქვს ცნობა, როგორ შეხვდნენ აბუ ბაქრის შეთანხმება-დამოყვრებას ქურჯების სამეფოსთან ხვარაზმში. მაგრამ დარწმუნებულები უნდა ვიყოთ რომ ეს ცნობა ნეგატიურად იქნებოდა მიღებული ხვარაზმშაჰების კარზე. მიუხედავად ამისა, ხვარაზმშაჰ მუჰამადს არ ჰქონია სწრაფი რეაგირება ამ აქტზე და ვერც ექნებოდა. ამ დროს მას არ ეცალა თავისი უზარმაზარი სახელმწიფოს დასავლეთ საზღვრების მისახედად. ცოტა ხნით ადრე, რამდენიმე თვეც არ იყო გასული, რომ ლურიდებმა ჯერ მწარედ დაამარცხეს მუჰამადის ჯარები და მერე ალყა შემოარტყეს თვით ხვარაზმის დედაქალაქს ურგენჩს, რომელიც ძლივს გადაურჩა დაცემას.

1205 წელს რომ საბოლოოდ გადაიკვეთა საქართველოს სამეფოსა და ხვარაზმის ინტერესები, ცხადია. ქურჯ-ქართველების მეფის სიძე გახდა – ათაბაგი აბუ ბაქრი, რომელსაც ადრე ხვარაზმშაჰი ტეკიში თავის „შვილად“ ანუ ქვეშევრდომად მიიჩნევდა და სპარსულ ერაყს სთავაზობდა სამმართველოდ.

ის რომ იბნ ალ-ასირის ზემოაღნიშნული ცნობა აზერბაიჯანის საათაბაგოს საქართველოს სამეფოს გავლენის სფეროში შესვლას ნიშნავდა, ბასილი ეზოსმოძღვრის ერთი ცნობაც მჭევრმე-

ტყველურად ადასტურებს. ქართველთა მუდმივი თავდასხმებით შეწუხებულმა მუსლიმანურმა მმართველებმა სთხოვეს ბაღდადის ხალიფას, რომ ეშუამდგომლა თამარ მეფესთან. ისინი თანახმა იყვნენ ხარკი გადაეხადათ ქართველთა მეფისთვის, თუ ქართველები შეწყვეტდნენ თავდასხმებს ისლამურ ქვეყნებზე. მეფეთ მეფე თამარმა დააკმაყოფილა მომჩივანთა თხოვნა და შეწყვიტა თავდასხმები. ეს ფორმულა რეალურად ასახავს აბუ ბაქრის დამოკიდებულებას საქართველოს სამეფოსთან.

ბასილი ეზოსმოდღვარი კონკრეტულ პიროვნებას და ფაქტებს არ ეხება, იგი გლობალურ-კონფესიურ დაპირისპირების ფონზე გადმოგვცემს ზოგად სურათს საქართველოსა და ისლამურ სამეზობლო ქვეყნებს შორის: „დაშრტა სასოება მუსურმანთა, და ყოვლითურთ უღონონი ღონე-ყოფდეს, რათა წყალობად მოიზიდონ წყალობისმოყუარე თამარ. ამისთვის კუალად წარვიდეს ხალიფასა, არლარა პირველებრ, არამედ ფრიად შეცვალებით, და შესახუენელთა სიტყუათა მოახსენებდეს, რათა ევედროს თამარს აღებად ხარკისა ოდენ, მახვილი მსრველი დააყენოს და ჯაჭვ შემკვრელი; რომელი-ესე ყო ხალიფამან და წარმოავლინა მოციქული ორგზის ამის პირისათვის, და დიდნი და მრავალფერნი სამეფონი ძლუნენი უცხონი წარმოგზავნნა, და დიდითა სიმდაბლითა შემოეხუენა თამარს, რათა აღილოს ხარკი და დააცადოს რბევა. ისმინა თამარ ამისი ვედრება და ესრეთ მისცა პასუხი: „აღმისრულებიეს თხოვა შენი. და რომელთაცა ინებონ მშვიდობა თავთა თვისთა და მოიღონ ხარკი წინაშე ჩემსა, ამათდა მიმინიჭებიეს მეცა ცხოვრება ვედრებისათვის შენისა“, რომელი-ესე ესრეთ იქმნა“³⁴.

არსებობს კიდევ ერთი მიმანიშნებელი გარემოება იმის დასადასტურებლად, რომ აბუ ბაქრმა აღიარა საქართველოს გავლენის სფეროში შესვლა – ვრცელი სახელმწიფოს მაჰმადიანი ათაბაგი იძულებული გახდა ქართველებთან მორიგების ნიშნად – ქრისტიანი ქართველი ქალი ცოლად შეერთო. როგორც ჩვენ დავასაბუთეთ, შესაბამისი ისტორიული მონაცემების საფუძველზე, ძველი საქართველოს ისტორიაში არსებობდა პოლიტიკურ შეუღლებათა სამი ძირითადი სახე – თანასწორუფლებიანი, ვასალური და სიუზერენული. თანასწორუფლებიანი შეუღლებები ხდებოდა

34. ქართლის ცხოვრება. ბასილი ეზოსმოდღვარი. ცხოვრებაი მეფეთ-მეფისა თამარისი. მთ. რედ. როინ მეტრეველი. „მერიდიანი“. „არტანუჯი“. თბილისი. გვ. 497.

ორი მეტნაკლებად თანაბარი სიძლიერის მქონე ქვეყნების სამეფო დინასტიების წარმომადგენლებს შორის. ვასალური ტიპის პოლიტიკური შეუღლება გამოხატავდა საქართველოზე გაბატონების და გავლენის მსურველი აგრესორისა და მორჩილებაში მყოფი საქართველოს ურთიერთობას.

მესამე იყო – სიუზერენული შეუღლებანი, რომელიც გამოხატავდა ძლიერი საქართველოსა და მასზე დამოკიდებული ქვეყნის, ან კიდევ, მეფისა და მისი უშუალო ყმა-ქვეშევრდომის ურთიერთობას. პირველ შემთხვევაში დამოყვრება სიუზერენულ-ვასალური, ხოლო მეორე შემთხვევაში კი – ბატონყმურ ხასიათს ატარებდა. სიუზერენულ-ვასალური ტიპის შეუღლებათა რიგს ჩვენ მივაკუთვნეთ დავით აღმაშენებლის ასულის გათხოვება შირვან-შაჰ მანუჩიჰ მეორეზე; ან კიდევ დემეტრე პირველის ასულის გათხოვება დარუბანდის მალიქ ამირ აბუ მუზაფარზე. სხვა შემთხვევებს აღარ ჩამოვთვლით³⁵.

სწორედ ამგვარ სიუზერენულ-ვასალური ტიპის პოლიტიკური შეუღლება გახლდათ ქართველი მეფის ასულის თუ სამეფო დინასტიის წარმომადგენელი-ქალის გათხოვება აზერბაიჯანის ათაბაგ აბუ ბაქრზე, რომლის დროსაც სიუზერენ მხარეს საქართველოს სამეფო წარმომადგენდა, ხოლო ვასალურს – აზერბაიჯანის საათაბაგო.

ჩვენი დაკვირვებით, მას შემდეგ რაც აბუ ბაქრი საქართველოს სამეფოს გავლენის ქვეშ მოექცა, მისი ხელისუფლება აზერბაიჯანში საგრძნობლად გაძლიერდა და სტაბილური გახდა. როგორც ჩანს თვით აბუ ბაქრიც დაუბრუნდა სახელმწიფოს მართვის სფეროს. ამაზე მეტყველებს სულ ცოტა ორი მნიშვნელოვანი წარმატება, რაც აბუ ბაქრმა მოიპოვა 1205-1210 წლებში, ე. ი. სწორედ იმ პერიოდში, როცა მას საქართველოს სახით გაუჩნდა ძლიერი მოკავშირე და რაც შეწყდა ქართველების თავდასხმები მის სახელმწიფოზე. მეტიც შეიძლება ითქვას, არაა გამორიცხული რომ მის ორ მნიშვნელოვან სამხედრო წარმატებაში, შესაძლოა ქართველთა დამხმარე ძალებიც იღებდნენ მონაწილეობას, თუმცა ამისი დამადასტურებელი ცნობები არ გაგვაჩნია.

აკად. ბუნიატოვის ნაშრომების მიხედვით ირკვევა, რომ სწორედ 1205-1206 წლების მონაკვეთში, აზერბაიჯანში შეჭრილან

35. დიმიტრი შველიძე. პოლიტიკური შეუღლებანი ძველ საქართველოში. თბილისი. 2001. გვ. 22.

ხვარაზმელები. მათ მეთაურობდა ხვარაზმშაჰ ტეკიშის შვილი ტაჯ ად-დინ ალი-შაჰი. ეს უკვე ხვარაზმშაჰ მუჰამადის ზეობის დროა. აბუ ბაქრმა სასტიკად დაამარცხა ხვარაზმელები, ხოლო ტაჯ ად-დინი მოკლა. ბუნიატოვი ეყრდნობა რუსი მკვლევრის ნ. დ. მიკლუხო-მაკლაის შრომას: აბუ ბაქრი, "ხელმწიფე, ისლამის ფადიშაჰი, ძლევამოსილი საერო და რელიგიურ საქმიანობაში, შეებრძოლა ალი-შაჰს, ხორეზმშაჰ ტეკიშის შვილს, მოკლა იგი და დახოცა ბევრი ხალხი. ამის შემდეგ მან უბრძანა რომ ციხე-სიმაგრე ხაიდარიისა დაენგრიათ და მისი კედლები თხრილში გადაეყარათ"³⁶.

ბუნიატოვს ეს ამონარიდი მოჰყავს XIII საუკუნის სპარსულენოვანი ანონიმი ავტორის თხზულებიდან, რომელიც გამოაქვეყნა რუსმა აღმოსავლეთმცოდნე ირანისტმა ნიკოლაი მიკლუხო-მაკლაიმ. ჩვენ დავინტერესდით ამ ავტორით და მის მიერ ციტირებული სპარსულენოვანი ხელნაწერი თხზულებითაც. ეს თხზულებაა ცნობილი „მსოფლიოს საკვირველებანი“. მასში ჩვენთვის საინტერესო ციხე-სიმაგრის შესახებ წერია რომ იგი მდებარეობდა სპარსული ერაცის ქალაქის აბხარის მახლობლად, აზერბაიჯანის საზღვართან³⁷.

ეს ყველაფერი კარგი, მაგრამ ცნობა აბუ ბაქრის მიერ ტეკიშის შვილის ტაჯ ად-დინ ალი-შაჰის მოკვლის შესახებ, საეჭვოდ გამოიყურება და ჩანს ბუნიატოვის მეორე ნაშრომიდან. იქ საუბარია იმის შესახებ, რომ სულტან მუჰამადის დროებითი გაუჩინარების პერიოდში, როცა ის დაკარგულ-დაღუპული ეგონათ, ალი-შაჰმა სულტანად გამოაცხადა თავი. მშვიდობით დაბრუნებულმა მუჰამადმა, ძმას არ აპატია ამგვარი საქციელი და სიკვდილით დასაჯა.

აქვე დავურთავთ ინფორმაციას, რომ როგორც ანონიმი ავტორი გვაუწყებს, 1210 წლის დასაწყისში, იანვარ-აპრილში, როცა ის თბილისში იმყოფებოდა, როგორც ტყვე, აქ ჩამოსულა ხლათის სულტნის აშრაფ იბნ ადილის ელჩი.

36. З. М. Буниятов. Государство атабеков Азербайджана Стр., 60.

37. http://www.orientalstudies.ru/rus/images/pdf/p_uchenye_zapiski_ivan_IX_1954.pdf
Н.Д. Миклухо Маклай. Географическое сочинение XIII в. На персидском языке (Новый источник по исторической географии Азербайджана и Армении). Академия наук СССР. институт востоковедения. ученые записки института востоковедения. Том IX. издательство академии наук СССР. Москва 1954 Ленинград. Стр. 181).

38. З. М. Буниятов. Государство хорезмшахов – Агуштепишодов. М., 1986. Стр., 74.

მაგრამ როგორც ძველი მემკვიდრეები იტყოდნენ, ისევ ჩვენს პირველსავე სიტყვას მოვიდეთ და გავაგრძელოთ ათაბაგ აბუ ბაქრის უჩვეულო გაძლიერებისა და გააქტიურების ამბავი, რასაც ჩვენ ვირწმუნებით. 1208 წელს მაის-ივლისის მონაკვეთში გარდაცვლილა ქალაქ მარალის მფლობელი ალა ად-დინ კორპა. მალე მისი მემკვიდრეც გარდაიცვალა. ამით ისარგებლა ათაბაგმა ნუს-რათ ად-დინ აბუ ბაქრმა და ქალაქი მარალა, მისი ოლქებით თავის სახელმწიფოს შემოუერთა. მას დარჩა აუღებელი მხოლოდ ერთი ციხე რუინ-დეჟი, სადაც გამაგრებულია გარდაცვლილი მფლობელის ერთი ევნუხი, რომელსაც თავისი ბატონის მთელი განძეული მიუთვისებია და ამ ციხეში წაუღია.

შევაჯამოთ: 1205 წლიდან დაიწყო საქართველო-აზერბაიჯან-ხვარაზმის ურთიერთობაში – მეოთხე ეტაპი. აზერბაიჯანის საათაბოგოზე დამყარდა საქართველოს გავლენა. ამ ფაქტით, საქართველო უშუალოდ დაუპირისპირდა ხვარაზმის იმპერიას. საქართველოც და ხვარაზმიც ერთი მიზნისათვის იბრძოდნენ – აზერბაიჯანის საათაბოგოზე გავლენის მოსაპოვებლად. მიუხედავად მიზანთა საერთოობისა, მიზნების საფუძველში მაინც იყო განსხვავება. ხვარაზმის იმპერიას ფართო ექსპანსიური ამბიციები ჰქონდა – მას უნდოდა აზერბაიჯანის საათაბაგოს, შირვანის, სპარსული ერაცის, ბაღდადის სახალიფოს და სხვა ქვეყნების დაპყრობა-დამორჩილება. საქართველოს სამეფოს ძირითადი მოტივაცია – მაინც, თავდაცვითი იყო. მას უფრო სურდა, ფართო თავდაცვითი ზოლი შეექმნა – ვასალური ბუფერული ქვეყნების საშუალებით.

სწორედ ამ დროს მოეწყო ქართველთა ისტორიული ლაშქრობა სპარსეთში.

ქართველთა ღაშჩიობა სპარსეთსა და სომასანში

სად უნდა ელაშქრათ ქართველებს

ტრადიციულად მიჩნეულია რომ სპარსეთში ქართველთა ლაშქრობა 1210-1211 წლებში მოენყო. იგულისხმება რომ ექსპედიცია 1210 წელს დაიწყო და სავარაუდოა, რომ იმავე წელს ვერ დასრულდებოდა.

ამ ამბების აღმწერი მემატყიანე, „იატორიანი და აზმანი შარავანდედთანის“ ავტორი და თამარის პირველი ისტორიკოსი წერს:

„მოვიდეს მხარგრძელნი – ამირსპასალარი ზაქარია და მსახურთუხუცესი ივანე და ვარამ გაგელი მეფეს წინაშე და მოახსენეს: „ძლიერო ხელმწიფეო, შარავანდედთა შორის უმეტეს აღმობრწყინებულო, იხილე და განიცადე სამეფო თქუენი და ცან სიმხნე და სიქველე სპათა შენთა. გულისხმა ყო, რამეთუ მრავალნი ახოვანნი, მხნენი და რჩეულნი იპოებიან სპათა შენთა შორის, რამეთუ არა არს წინააღმდეგომი მათი. აწ ბრძანოს მეფობამან თქუენმან, რათა არა ცუდად დავიწყებასა მიეცეს სადამე სიმხნე სპათა შენთა, არამედ აღვამხედროთ ერაცს, რომგურსა ზედა, რომელ არს ხუარასანი, და ცნან ყოველთა სპათა აღმოსავლეთით ძალა და სიმხნე ჩუენი და უბრძანე სპათა საქართველოსათა მზა იყვნენ ლაშქრობად ხუარასანს. დალათუ არავინ ქართველთაგანი მიწევნულ არს ხუარასანს და ერაცს, არამედ ბრძანე, რათა ნიკოფსით დარუბანდამდე აღიჭურნენ და მზა იყვნენ!“³⁹.

როგორც სპარსეთში ლაშქრობის პირველი მთხრობელი და მიზნის დამსახელებელი, თამარის პირველი ისტორიკოსი გვარანმუნებს, ლაშქრობის მიზანი – ქართველთა სამხედრო ძლიერების დამტკიცება და დემონსტრირება ყოფილა. ამ ლაშქრობით აღმოსავლეთის მუსლიმანურ სახელმწიფოებს უნდა ეცნოთ ქართული ჯარის ძლიერება ანუ უპირატესობა.

39. ქართლის ცხოვრება. ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი. მთ. რედ. რ. მეტრეველი. „მერიდიანი“, „არტანუჯი“. 2008. ამის შემდეგ – „ისტორიანი და აზმანი...“. გვ. 471.

ახალ ქართულ ისტორიოგრაფიაში სპარსეთის ლაშქრობას ივანე ჯავახიშვილი შეეხო და შეაფასა. მან მიიჩნია რომ არდებილის სასულტნოში განხორციელებულმა დამსჯელმა ლაშქრობამ „ქართველ მხედართმთავრებს ერანის სრული პოლიტიკური უმწეობის სურათი გადაუშალა. ისინი დარწმუნდნენ, რომ ერანის დაპყრობა ძნელი საქმე აღარ იყო, ხოლო, რაკი ერანის სხვადასხვა ცალკეული ამირებისა და მფლობელების მეკობრული, ყაჩაღური თავდასხმებისაგან საქართველოს მყუდროება ირღვეოდა ხოლმე, ამიტომ 1210 წელს საქართველოს ჯარის მხედართმთავარმა, ამირსპასალარმა ზაქარია მხარგრძელმა და სხვა მაღალმა ხელისუფლებმა თამარს გვგმა წარუდგინეს, რომ ერანში დიდი ლაშქრობა მოწყობილიყო.“.

ე. ი. ივანე ჯავახიშვილი თვლიდა რომ ქართველების „ერანში ლაშქრობის“ მთავარ მიზეზს წარმოადგენდა ცალკეული მუსლიმანი მმართველების თავდასხმები საქართველოზე და მიზანი კი ამ აგრესიის აღკვეთა. საკითხის უფრო კონკრეტული კვლევა ივანე ჯავახიშვილს აღარ გაუგრძელებია.

დიდი ქართველი ისტორიკოსის ეს მოსაზრება აუცილებლად უნდა ჩაითვალოს ლაშქრობის ერთ-ერთ მიზეზად და გასათვალისწინებელ გარემოებად. მაგრამ ეს გარემოება არ იყო ერთადერთი მიზეზი. ამ მიზეზებს ქვემოთ შევაჯამებთ და უფრო კონკრეტულ სახეს შევცდებით რომ მივცეთ.

ქართული ისტორიოგრაფიის ისეთ შემაჯამებელ და ფუნდამენტურ ნაშრომში, როგორიცაა „საქართველოს ისტორიის ნარკვევების“ რვატომეული, გამეორებულია თამარის ისტორიკოსის ვერსია, ქართველთა ირანში ლაშქრობის შესახებ და დამატებულია ფორმულირება, რომელიც კონკრეტულ მიზეზს არ ასახელებს: „ქართველთა ხელისუფლების მიერ წამოწყებული ღონისძიება – ირანს გალაშქრება მთელ რიგ პოლიტიკურ-ეკონომიკურ მიზნებს ისახავდა“⁴⁰.

ჯ. სტეფანაძემ ეჭვი გამოთქვა, რომ თამარის პირველ ისტორიკოსს არ ჰქონდა ნათელი წარმოდგენა, ლაშქრობის ნამდვილი

40. ივანე ჯავახიშვილი. ქართველი ერის ისტორია. ხუთ ტომად. ტომი II. ივანე ჯავახიშვილის ხუთტომეული შეადგინა და შესავალი წერილი დაურთო ჯაბა სამუშიამ. გამომცემლობა პალიტრა L. 2012. გვ. 367.

41. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. რვა ტომად. ტომი III. ტომის რედაქტორები ზურაბ ანაბაძე, ვიქტორ გუჩუა. თბ., 1979. გვ. 337.

მიზეზების შესახებ. სტეფნაძე წერდა: „ჩანს ავტორმა არ იცის ლაშქრობის ნამდვილი მიზეზი. იგი ან შედარებით მოგვიანო ხანის ისტორიკოსია, ან არა და კარგად არ იცნობს საქართველოს სამეფო კარის დიპლომატიური საქმიანობის ამსახველ მასალას“. ასე რომ არ იყოს, ჯ. სტეფნაძის აზრით, თამარის ისტორიკოსი, ლაშქრობის მიზეზად არ დაასახელებდა ისეთ ბუნდოვან გარემოებებს⁴².

ჯ. სტეფნაძემ სხვა ეჭვიც გამოთქვა. მან მიაჩნია რომ „ისტორიანი და აზმანის“ ავტორს, ლაშქრობის ერთ-ერთ მიზნად წარმოედგინა – ნადავლის შოვნა. შემდეგ ჯ. სტეფნაძე ჩამოთვლის იმ ავტორებს, რომელნიც მიიჩნევდნენ, რომ ქართველთა ლაშქრობა ნადავლის საშოვნელად მოეწყო: გ. მელიქიშვილი, ვ. გაბაშვილი და სხვ. არ გაიზიარა რა ზემოაღნიშნული მოსაზრებები, ჯ. სტეფნაძე მიიჩნევდა რომ ქართველთა ლაშქრობისას „საქართველოს სამეფოს მესვეურნი მიზნად ისახავდნენ მეტად დიდსა და ძნელად გადასაჭრელ ამოცანას“⁴³.

იმისათვის რომ გავარკვიოთ თუ რა იყო ეს „მეტად დიდი და ძნელად გადასაჭრელი ამოცანა“, პირველ რიგში უნდა დავაზუსტოთ – კონკრეტულად სად, რომელ ქვეყანაში ან ქვეყნებში უნდა ელაშქრათ ქართველებს 1210 წელს.

ქართულ ისტორიოგრაფიაში სხვადასხვა აზრია გამოთქმული, თუ სად უნდა ელაშქრათ ქართველებს.

ივანე ჯავახიშვილი 1210 წლის სამხედრო ექსპედიციას „ერანში ლაშქრობად“ თვლიდა და წერდა: „ერანში დიდი ლაშქრობა უნდა მოწყობილიყო“; „მხედრობა ერანისაკენ გაემართა“; „ერანითგან დაბრუნებული მხედრობა“ და ა. შ.

ჩვენს მიერ 2001 წელს გამოქვეყნებულ სამეცნიერო წერილს ეწოდებოდა: „საქართველოსა და ხორეზმის ურთიერთობა და ქართველთა ლაშქრობა ირანში“. ჯემალ სტეფნაძის სამეცნიერო სტატიას სხვა ვერსიის გამომხატველი სათაური ჰქონდა: „ხორასანში ლაშქრობის საკითხისათვის“.

სხვა ავტორებთან „სპარსეთში“ ლაშქრობაც გვხვდება და ამ ვარიანტით ჩვენც მოვიხსენიებთ ხოლმე ჩვენს განსახილველ ისტორიულ ეპიზოდს.

42. ჯ. სტეფნაძე. დასახ. ნაშრ. გვ. 189.

43. ი ქ ვ ე. გვ. 190.

კიდევ ერთხელ გავიხსენოთ რას სთავაზობს ამირსპასალარი ზაქარია მეფეთ მეფე თამარს: „არამედ აღვამხედროთ ერაცს, რომგურს ზედა, რომელ არს ხუარასანი...“ ცოტა ქვემოთ კიდევ უფრო გამოკვეთილად: „დალათუ არავინ ქართველთაგანი მიწვევულ არს მუნ ხუარასანს და ერაცს...“

აქ საკამათოც არაფერია: ზაქარიამ მეფეს ორ ქვეყანაში ლაშქრობა შესთავაზა: ერაცსა და ხორასანში. მაგრამ ისტორიოგრაფიაში რატომღაც ყოველთვის საუბრობენ ხორასანში ლაშქრობაზე და ერაცს განზე ტოვებენ. ზაქარია ამირსპასალარის მიერ დაგეგმილი და სამეფო ხელისუფლების მიერ გაზიარებული ლაშქრობის გეგმის პირველი ნაწილი იყო ერაცის დალაშქვრა. ოღონდ რომელი ერაცის?

ცხადია აქ არ იგულისხმებოდა ბალდადის სახალიფოს კუთვნილი ერაცი, რომელიც მოიცავდა ტიგროსისა და ეფრატის აუზის ნაწილს. ეს იყო ტერიტორია ტიკრიტიდან შატ ალ-არაბის შესართავამდე და კუფიდან ჰულვანამდე. განსახილველ პერიოდში ძირითადად ამ ტერიტორიაზე ისხდნენ ბალდადის ხალიფები. თამარ მეფის დროს აქ თანმიმდევრობით გამგებლობდნენ ხალიფები: იუსუფ ალ-მუსტანჯიდი (1160-1170; ჰასან ალ-მუსტადი (1170-1180) და აჰმად ან-ნასირი (1180-1225). ერაცის ამ ნაწილს ე. წ. არაბულ ერაცად მოიხსენიებდნენ.

ის ქვეყანა, რომელსაც თამარის პირველი ისტორიკოსი გულისხმობდა და საქართველოს ხელისუფლება რომელზედაც ამხედრებას აპირებდა იყო – სპარსული ერაცი ანუ ჯიბალი. ამ ქვეყანას ჩვენ არაერთხელ შევეხეთ ზემოთ. აქ მხოლოდ იმას გავიმეორებთ რომ სპარსული ერაცი გახლდათ ერაცის სელჩუკი სულტნების ყოფილი სამფლობელო. 1210 წლისათვის სულტნები კარგა ხნის გადაშენებულები იყვნენ და მათი სამფლობელო მამლუქი მმართველების ხელში იყო გადანაწილებული. მათ ნომინალურ სიუზერენებად ითვლებოდნენ აზერბაიჯანის ათაბაგები და იმჟამად კი ათაბაგი აბუ ბაქრი.

ჩვენი მემკვიდრეები ამ ქვეყანას ხან „სპარსეთს“ უწოდებენ ხან „ერაცს“. ორივე შემთხვევაში ესაა სპარსული ერაცი. ამიტომ როდესაც საუბარია 1210 წლის ქართველთა ლაშქრობაზე, მხედველობაშია ქართველების ლაშქრობა სპარსულ ერაცსა და ნაწილობრივ – ხორასანზე. რატომ ნაწილობრივ ხორასანზე? ამ კითხვას ქვემოთ, ლაშქრობის განხილვის შემდგომ ვუპასუხებთ.

ჩვენ უკვე ვიცით რომ სპარსული ერაყი და არრან-აზერბაიჯანის საათაბაგო ხან ფაქტობრივად, ხან კი ნომინალურად – ერთიან პოლიტიკურ სივრცეს წარმოადგენდა ათწლეულების განმავლობაში. საინტერესოა რატომ არ სთავაზობს ზაქარია მხარგრძელი თავის მეფეს – აზერბაიჯანში ლაშქრობას. იგი მხოლოდ ერაყსა და ხორასანში ლაშქრობას სთავაზობს თამარ მეფეს.

ალბათ იმის გამო რადგან აზერბაიჯანის საათაბაგო საქართველოს სამეფოს გავლენის სფეროში შემავალ ქვეყნად ითვლებოდა უკვე – 1205 წლიდან. აზერბაიჯანის საათაბაგო იყო ტერიტორია, სადაც საქართველოს, აბუ ბაქრის სიკედილის შემდეგ უნდა დაეფიქსირებინა და განემტკიცებინა თავისი გავლენა. ეს უნდა მომხდარიყო ამ ქვეყნის ტერიტორიების დროებითი დაკავებისა და აზერბაიჯანის ახალი ათაბაგის – უზბეგის დამორჩილების გზით. დროებითო, იმის გამო აღვნიშნავთ, რომ საქართველოს სამეფო მუსლიმანურ ქვეყნებს ვასალურად აქცევდა, მაგრამ მათ ტერიტორიაზე ჯარებს არ ტოვებდა.

სპარსულ ერაყს დავუბრუნდეთ. იმისათვის რომ მკითხველი არ გავანვალთ წინა გვერდების ქექვით, სადაც განმარტებულია სპარსული ერაყის მდებარეობა, კიდევ დავაზუსტოთ ამ ქვეყნის სივრცე. სპარსული ერაყი მოიცავდა ტერიტორიას, თანამედროვე ირანის დასავლეთით. ამ გეოგრაფიულ რეგიონს სამხრეთიდან ესაზღვრებოდა ფარსი და ხუზისტანი; დასავლეთიდან – მესოპოტამია ანუ ძირითადი ერაყი; ჩრდილოეთიდან – აზერბაიჯანი, დაილამი და კუმისი და აღმოსავლეთიდან კოხე-დარგასი და დემტე-კევირის 55 000 კვადრატულკილომეტრიანი მარილიანი უდაბნო. ეს იყო უძველესი მიდიის სამეფოს ტერიტორია.

რომ შევაჯამოთ ამგვარ სურათს მივიღებთ: ქართველებმა 1210 წელს ილაშქრეს არრან-აზერბაიჯანის (იგივე ირანის აზერბაიჯანის), სპარსული ერაყისა და ნაწილობრივ ხორასანის ტერიტორიებზე. მათი ლაშქრობის მიზანი იყო, როგორც ეს ფრთხილი, მაგრამ პრინციპული მოსაზრების სახით გამოთქვა ჯემალ სტეფნაძემ, ხვარაზმის სულტნის მიმართ ძალის დემონსტრირება. ის რაც ვარაუდის სახით წამოაყენა მკვლევარმა, ზემოთ ჩვენ უკვე შესაბამისი ისტორიული მასალებით დავასაბუთეთ: რომ 1200-იან წლებში მკვეთრად გამწვავდა ურთიერთობა საქართველოსა და ხვარაზმს შორის. ამ ორი სახელმწიფოს ინტერესები შეეჯახა მაშინ, როცა საქართველოს სამეფომ თავის გავლენის სფეროში მო-

აქცია აზერბაიჯანის საათაბაგო. ეს აქცია პირდაპირ იყო მიმართული ხვარაზმის ახლო-აღმოსავლური ამბიციების წინააღმდეგ.

მიუხედავად ამისა, ვერც 1205 წელს და ვერც შემდგომ წლებში, ხვარაზმმა მუჰამადმა ვერაფერი დაუპირისპირა საქართველოს წინსვლას აღმოსავლეთში, რადგან დიდი სულტანი სისხლისმღვრელ ომებს აწარმოებდა ლურიეებისა და ყარაქიტაების ურდოების შესაკავებლად.

მაგრამ ეს ყველაფერი ზემოთქმული ჯერ კიდევ არ იყო ქართველთა ექსპანსიის ერთადერთი მიზეზი, აღმოსავლეთისაკენ სვლის დასაწყებად. ერთ-ერთი მთავარი მაპროვოცირებელი მოვლენა, რომელმაც ქართველთა ლაშქრობა გამოიწვია, 1210 წელს მოხდა – გარდაიცვალა აზერბაიჯანის ათაბაგი და ქართველთა მორჩილ-მოკავშირე, სიძედ ქცეული ნუსრათ ად-დინ აბუ ბაქრი. აზერბაიჯანის ათაბაგობა წილად ხვდა ჯაჰან ფაჰლავანის მეოთხე და უკანასკნელ ვაჟს მუზაფფარ ად-დინ უზბეგს. შეიქმნა საშიშროება, რომ ახალი ათაბაგი ხვარაზმზე აიღებდა ორიენტაციას.

როგორც ჩანს, საქართველოს სამეფო კარზე საჩქაროდ და საჭიროდ ჩათვალეს ამ ფაქტზე რეაგირება.

ლაშქრობის დასაწყისი – ნახჭევანი

მეფეთ მეფე თამარს თავისი ამირსპასალარის თხოვნა, რჩევა და გეგმა უცებ არ მიუღია. ეს არ იყო ლოკალური ხასიათის ლაშქრობა, რომელიც საქართველოს სამეფოს მიმდებარე ქვეყნებში ჩვეულებრივად ეწყობოდა ხოლმე. სამეფოს მესვეურებმა მშვენიერად იცოდნენ რომ აზერბაიჯან-სპარსული ერაყის დაპყრობის პრეტენზიები ხვარაზმმაჰებს ჯერ კიდევ ტეკიმის დროიდან ჰქონდათ. ხვარაზმის უზარმაზარ სახელმწიფოსთან სამხედრო დაპირისპირება სახიფათო იყო. სწორედ ამიტომ საკითხის გადასაწყვეტად მეფეთ მეფემ მთელი სამეფოს დიდებულებს მოუწოდა სათათბიროდ:

„მოუწოდა ყოველთა წარჩინებულთა ამის სამეფოსათა, ამერთა და იმერთა, აუწყა თქმული მათი. ხოლო ვითარ ესმა ლაშქრად წვევა მხარგრძელთაგან, სთნდა ყოველთა მათ და დაასკუნეს ლაშქრობა და იწყეს კაზმად“ – გადმოგვცემს „იატორიანი და აზმანი“.

სრულიად სამეფოს თათბირმა სპარსეთში ლაშქრობა გადაწყვიტა. რადგან დიდი და უცნობი ტერიტორიები უნდა გაეცლოთ,

რომელიც მრავალრიცხოვანი მდიდარი ქალაქებით, ციხე-სიმაგრეებით იყო სავსე, ლაშქარიც მრავალრიცხოვანი უნდა ყოფილიყო ალბათ. ქართველთა დიდძალი ლაშქარი, ან მისი ძირითადი ნაწილი თბილისში შეკრებილა და მემატიანე საგანგებოდ აღნიშნავს სპათა „სიდიდეს და სიმხნეს“, თუმცა ლაშქრის რაოდენობას არ ასახელებს. გარდა ამისა, სავარაუდოა რომ ქართველთა ლაშქარში მხოლოდ ქართველები არ იქნებოდნენ – იქნებოდნენ გავლენისა და შემოერთებული ქვეყნების შენაერთები: სომხები, აზერბაიჯანელები და სხვ. თუ იმ ბრძოლებს გავითვალისწინებთ, რომელნიც ახლო-აღმოსავლურ პოლიტიკურ ერთეულებს შორის მიმდინარეობდა ჩვენთვის საინტერესო პერიოდში და მათ მასშტაბებს, ქართველთა ლაშქარი ალბათ დაახლოებით 50 000-მდე მებრძოლისაგან შემდგარი უნდა ყოფილიყო.

მეფეთ მეფე თამარმა დალოცა ქართველთა ლაშქარი და „წარავლინა სპარსეთს“ და ცოტა ქვემოთ კვლავ იმეორებს და აზუსტებს მემატიანე – „წარემართნეს სპარსეთს“. აქ ალბათ ხაზი ესმება ლაშქრობის მთავარ ობიექტ-ქვეყანას „სპარსულ ერასს“ ანუ ერაყის იმ ნაწილს, რომელიც სპარსეთში მდებარეობდა და ხან სპარსეთად მოიხსენიებოდა ხან ერაყად ხან კი ჯიბალად.

ლაშქრის მთავარსარდალი ზაქარია ამირსპასალარი გახლდათ. სხვა სარდლებს მემატიანე ამჯერად არ ასახელებს.

იგი არ ასახელებს ლაშქრობის წელსაც, მაგრამ ეს ჩვეულებრივი პრაქტიკაა ამ დროის ქართველი მემატიანეებისათვის. ისინი ნაკლებად ბაძვენ მუსლიმან არაბ თუ სპარს მეისტორიეებს, რომელნიც ერთგულად ასახელებენ თუნდაც მეორეხარისხოვანი პოლიტიკური თუ სამხედრო პირების გარდაცვალებისა თუ მოვლენების წლებს, თვეებს და რიცხვებსაც კი. სამაგიეროდ, მემატიანე გვამცნობს, ჯარი რომ თბილისში შეიკრიბა – „არე სთულისა“ ე. ი. რთველის დასაწყისი იყო.

პირველი დიდი ქალაქი რომელსაც ჩაუარეს ქართველებმა – ნახჭევანი გახლდათ. აკად. ზია ბუნიატოვი ირწმუნება – ქართველებმა ნახჭევანი ვერ აიღესო.

იგი წერს თითქოს ქართველები თავს დაესხნენ ნახჭევანს, მაგრამ ვერ შეძლეს მისი აღება და მოტრიალდნენ ჯულფისკენ. ამის შემდეგ მათ გაიარეს დარადუზის ხეობა და გავიდნენ ქალაქ მარანდთან.

ბუნიატოვის ინფორმაცია სიმართლეს არ უნდა შეეფერებოდეს. მას მხედველობაში აქვს სხვა დროის სხვა ისტორიული ეპიზოდი. ეს ის დროა, როცა ქართველებმა 1195 წელს შამქორთან დაამარცხეს აბუ ბაქრი. ეს უკანასკნელი ნახჭევანში გაიქცა. ქართველებმა ნახჭევანსაც შეუტოეს, მაგრამ ათაბაგი ახლა თავრიზში გაიქცა. ქართველებმა თავრიზამდე სდიეს გაქცეულ ათაბაგს. ამ მოვლენებს ზემოთ უკვე შევხეთ.

ახლა კი – 1210 წლის ლაშქრობის დასაწყისში ქართველებს, რომლებიც სპარსეთში სალაშქროდ მიდიოდნენ ნახჭევნის ალება ნაკლებად უნდა სურებოდათ, რადგან ეს ოდესღაც ათაბაგების დედაქალაქი ისედაც საქართველოს მოხარკე ქალაქი იყო. ამიტომაც რომ თამარის პირველი ისტორიკოსი ქალაქ ნახჭევანზე ქართველების თავდასხმაზე ერთ სიტყვასაც არ ძრავს. ნახჭევანთან რომ რაიმე ბრძოლას ადგილი ჰქონოდა, რალატომ გამოტოვებდა ქართველი მემატიანე. იგი წერს და მის ინფორმაციასაც სხვაგვარი ნაკითხვა ეჭირება ალბათ: ქართველებმა „ჩავლეს პირი ნახჭევნისა და გავიდეს ჯუღას და რახსსა და შევლეს იწრო იგი ხევი დარდუზისა და აღვიდეს მარანდსა“⁴⁴.

საქმე იმაში გახლავთ, რომ ქართველთა ჯარს ქალაქ ნახჭევნისთვის უნდა ჩაეველო გვერდით. ამას ნიშნავს „ნახჭევნის პირი“. ნაკლებად საფიქრებელია, თუმცა არაა გამორიცხული, რომ „ნახჭევნის პირში“ იგულისხმებოდეს მდინარე – ნახჭევანჩაი. ეს მცირე მდინარე, რომელიც ქალაქ ნახჭევნის ჩრდილო-აღმოსავლეთით მთებში იღებს სათავეს ღრმა ხეობაში მიედინება 35 კილომეტრის სიგრძეზე. ამის შემდეგ მდინარე სამხრეთ-დასავლეთის მიმართულებით მიედინება და მდინარე არაქსს უერთდება მარცხნიდან, სწორედ ქალაქ ნახჭევანის მიმდებარე ტერიტორიაზე (დღეს კი არაქსის წყალსაცავს). თუმცა ამ ვერსიას უბრალოდ გათვალისწინებისათვის აღვნიშნავთ. „ნახჭევნის პირი“ – ნახჭევნის საზღვარს, მიდამოებს ნიშნავს. ჩვენს შემთხვევაში ეს ნიშნავს, რომ ქართველთა ლაშქარმა ქალაქ ნახჭევანს გვერდით ჩაუარა.

ქალაქ ნახჭევნისათვის გვერდის ავლის შემდეგ, თამარის პირველი ისტორიკოსის ინფორმაციით, ქართველები „გავიდეს ჯუღას“ ანუ ბუნიატოვის სიტყვით კი – გავიდნენ ჯუღლვისკენ. ქართველი მემატიანის დასახელება ზუსტია: დღევანდელ ქალაქ

44. ქართლის ცხოვრება. ისტორიანი და აზმანი. გვ. 472.

ჯულფას, შუა საუკუნეებში – „ჯულა“ ეწოდებოდა. X-XI საუკუნეებში იგი მოზრდილი სავაჭრო ქალაქი იყო და მისი სახელი მთელ მხარესაც კი ეწოდებოდა. ეტყობა ამ გარემოების გამო, ქართველი მემკვიდრე ქალაქ ჯულას კი არა – არამედ მხარეს გულისხმობს, ე. ი. ქართველი მოლაშქრეები ჯულას მხარეში შევიდნენო. სხვათა შორის, დღევანდელი ჯულფა აზერბაიჯან-ირანის საზღვარზე მდებარეობს და ქალაქის ნაწილი ირანის ტერიტორიაზეა.

თამარის მემკვიდრის ცნობით ჯულას მხარის გავლის შემდეგ ქართველმა მოლაშქრეებმა დარდუზის ვიწრო ხევი, ხოლო ბუნიატოვის ვარიანტით – „დარდუზის ხეობა“ გაიარეს და ისევ ქართული მემკვიდრის სიტყვებით: „აღვიდეს მარანდსა“.

„აღვიდეს მარანდსა“

ჯერ თამარის პირველ ისტორიკოსს მოვუსმინოთ. მას შემდეგ, რაც ქართველები ქალაქ მარანდს მიაღწენ „მარანდელნი, ამისნი მცნობელნი, შეივლტოდეს კლდეთა შინა. ხოლო ესენი მარანდს რა მივიდეს, არა პოვეს კაცი. ეგონა მთასა მარანდისასა ყოფად სპათა ადარბადაგანისათა. ამისთვის დაარჩიეს ხუთასი მხედარი რჩეული დიდებული და აზნაური, უჩინეს მხედართმთავრად თაყაიადინ თმოგუელი. წარემართნეს, აღვლეს აღმართი მარანდისა, აღვიდეს ვაკესა თავსა მარანდისასა და დადგეს მთასა მას, რამეთუ ესრეთ ემცნო ზაქარიას: „არავის ჰბრძოლონ მიღმართ, სადამდის არა მივიდეს იგი და სრულად ლაშქარი მთასა მას ზედა; თუ დიდი ლაშქარი ნახონ, აცნობონ ზაქარიას; რაცა რქუას, ყონ. და დადგა ხუთასი კაცი წარჩინებული. იხილეს მთით მარანდელთა, რომელნი შევლტოლვილ იყვნეს ღირღალთა და კლდეთა მაღალთა, რომელ არს ზედა კერძო თავსა მთისა მარანდისასა, უმაღლესი სხუათა მთათა, სავსე ქვითა და კლდითა. იხილეს მცირე ლაშქარი და აღიჭურნეს, მოუხდეს ზარითა და ამბოხებითა მარანდელნი, რამეთუ საწუნელ უჩნდეს სიმცროსათვის. ხოლო ესენი მიეტევენეს ესოდენ ძლიერ და აოტნეს, რომელ მცირედნი განერნეს და უმრავლესი მოკლეს და დევნა-უყვეს გრძლად.

მაშინ აღვიდეს ლაშქარნი და იხილეს ნაომარი ადგილი მკუდრითა კაცითა და ცხენითა სავსე და ქართველთა კაცი არცა ერთი იპოებოდა. ესოდენი ძლევა მოეცა ღმერთსა, რომელ ხუთასი შუბი ხუთასსა კაცსა და ცხენსა ზედა ესუა. იხილეს და განკვირდეს, კაცისა ქართველისა ვერპოვნა უკვირდა. ამისთვის ულო-

ნოქმნილი და მწუხარე ზაქარია იგონებდა და არა უწყოდა, რამცა ყო. მცირე ხანი დაყვეს. გამოჩნდეს დევნისაგან შემოქცეულნი ლაშქარნი. და იხილა ზაქარია და გამხიარულდა, და დიდად მადლობდეს ღმერთსა. არცა ერთი კაცი მომკუდარ იყო ქართველი და ესეთი ძლევა მისცემოდა, რომე ხუთასი შუბი ხუთასსავე კაცსა ხუთასისა ცხენისა კაცისათვის შეეცა და ხუთასსა ზედა დასობილი იხილეს. დაღათუ ესრეთ და ესრეთ გამარჯუებოდა, გარნა ყოვლად აბრალობდეს თაყაიადინს, და უმეტეს ზაქარიას მქისედ ეტყოდა სიტყუასა ამბვის უცნობებლად შებმისათვის⁴⁵.

მემატიანე ამალღებული და გადაჭარბებული ტონით გვიხატავს მარანდზე ლაშქრობას. ქართველები ელოდნენ შეიარაღებულ წინააღმდეგობას. ისინი ფიქრობდნენ რომ ქალაქს იცავდა ან დაიცავდა „ადარბადაგანის სპა“ ანუ აზერბაიჯანის საათაბაგოს ის ძალები, რომლებიც არ სცნობდნენ საქართველოს სამეფოს სიუზერენობას. მაგრამ აღმოჩნდა რომ ქალაქს არავინ იცავდა. მეტიც, მარანდში შესულ ქართულ ჯარს ქალაქი სრულიად დაცარიელებული დახვდა. მოსახლეობა ქალაქის მახლობელ მთებში და კლდოვან ადგილებში იყო გახიზნულ-დამალული, შესაძლოა ახლო-მახლო ქალაქებშიც, როგორც ბუნიატოვი ირწმუნება.

ზაქარია მხარგრძელი გამოცდილი მხედართმთავარი იყო. მან ჯერ შესაძლოა სამხედრო ეშმაკობა იფიქრა მონინააღმდეგის მხრიდან. არ იყო გამორიცხული რომ ქალაქის დამცველი ჯარი სადმე იყო დაბანაკებული და ხელსაყრელ ვითარებას ელოდებოდა თავდასასხმელად. ამიტომ ამირსპასალარმა რჩეული მეომრებისაგან ხუთასკაციანი ავანგარდი გაგზავნა ქალაქის ახლოს მდებარე მთიანი ადგილების დასაზვერად და მის მეთაურად გამოყოფილი თაყაიდინ თმოგველი მკაცრად გააფრთხილა: თუ მონინააღმდეგის ჯარს გადააწყდებოდა, არ ჩაბმულიყო ბრძოლაში და სასწრაფოდ ეცნობებინა მთავარსარდლისათვის.

თაყაიდინ თმოგველი მამაცი მებრძოლი იყო. მას ბასიანის ბრძოლაშიც გამოუჩენია თავი. როცა რუქნ ად-დინის ჯარებსა და ქართველებს შორის ბრძოლა გამწვავდა, თაყაიდინს და სხვა ქართველ სარდლებს ცხენები დაუხოცეს და მათ ქვეითად განაგრძეს ბრძოლა. ახლა, როცა ქართველთა ჯარის ავანგარდი ქალაქის მთიანი შემოგარენის ადგილებს ზვერავდა, მას მოუ-

45. ქართლის ცხოვრება. ისტორიანი და აზმანი. გვ. 472.

ლოდნელად მარანდელთა დიდი რაზმი დაესხა თავს. თმოგველი არ შეუშინდა უეცარ თავდასხმას და იმის მაგივრად რომ მთავარსარდლის მითითება შეესრულებინა და ბრძოლას გამორიდებოდა, პირიქით თვითონვე შეუტია მომხდურებს, უკუაქცია და დიდ მანძილზე სდია დამარცხებულებს. თაყაიღინ თმოგველი ალბათ გამარჯვების გამო გადაურჩა მთავარსარდლის რისხვას, მითითების შეუსრულებლობის გამო. ზაქარია მხარგრძელი მხოლოდ ცალყბა საყვედურით დაკმაყოფილდა და მემატიანის შენიშვნით: „მქისედ ეტყოდა სიტყუასა ამბვის უცნობებლად შებმისათვის“.

ქართველთა მიერ მარანდის აღებას უცხოელი მემატიანეებიც გვიდასტურებენ. კირაკოზ განძაკელი ერთ მნიშვნელოვან ინფორმაციასაც გვანვდის, რომ მარანდის ოპერაციაში ზაქარიასთან ერთად მონაწილეობას იღებდა მისი ძმა ივანე მხარგრძელიც: „დიდი იშხანები ზაქარია და ივანე მრავალრიცხოვან ლაშქართან ერთად მოვიდნენ ქალაქ მარანდში, აიღეს ის და ახლო-მახლო ოლქები აიკლეს“⁴⁶.

გარდა ამისა, კირაკოსის ინფორმაცია იმ მხრივაცაა მნიშვნელოვანი, რომ იგი იძლევა მარანდზე ლაშქრობის დაახლოებითი დათარიღების საშუალებას. კერძოდ, მარანდზე ლაშქრობის ეპიზოდს მოსდევს ამირსპასალარ ზაქარია მხარგრძელის გარდაცვალების ამბავი.

ეს ორი მოვლენა რამდენიმეთვიანი დროის განმავლობაში უნდა მომხდარიყო. ზაქარია 1212 წელს გარდაიცვალა. კირაკოსის ცნობა კარგად ადასტურებს ქართულ ისტორიოგრაფიაში მიღებულ სპარსეთის ლაშქრობის 1210 წლით დათარიღების ფაქტს. „ისტორიანსა და აზმანშიც“ ზაქარიას გარდაცვალების ამბავი მარანდსა და სპარსეთში ლაშქრობის დასრულების შემდეგაა უშუალოდ გადმოცემული. ამ თარიღს კარგად ადასტურებს ქართველთა შემდგომი ლაშქრობის ამბავიც, რომელსაც ქვემოთ შევეხებით და ისევ კირაკოს განძაკეცს ეკუთვნის.

მანამდე კი მეორე უცხოელ ავტორს – სადრ ად-დინ ალ-ჰუსაინს მოვუსმინოთ, რომელიც აგრეთვე გვიდასტურებს ქართველების მარანდზე ლაშქრობას. „ისინი თავს დაესხნენ მარანდს და, აიღეს რა ძალით, დახოცეს მამაკაცები და ტყვედ წაიყვანეს ბა-

46. <http://armenianhouse.org/gandzaketsi/history-ru/contents.html> ArmenianHouse.org

Киракос Гандзакети. Краткая история периода, прошедшего со времени святого Григора до последних дней, изложенная вардапестом Киракосом в прославленной обители Гетик.

ვშვები“ ასე წერს და ირწმუნება ალ-ჰუსაინი. და ცოტა ქვემოთ, როცა ქართველების დარბევით თავდასხმებს ეხება კვლავ იმეორებს: „ქართველებმა „მარანდი გაძარცვესო“⁴⁷. ჩვენ მხოლოდ იმ ადგილებს ვცტირებთ, რომელნიც ამა თუ იმ ქალაქს ეხება.

მარანდის ალებასთან დაკავშირებით გვინდა კიდევ ერთი გარემოება აღვნიშნოთ. ალ-ჰუსაინის ცნობიდან ორი აზრი შეიძლება დაგვრჩეს. ერთ შემთხვევაში შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ამ ქალაქის ალება ქართველების მიერ – შამქორის ომის ახლო ხანებში მოხდა. ხოლო თუ მთლიან კონტექსტის შემცველ ამონარიდს მოვიყვანთ და გავითვალისწინებთ, მაშინ ის შთაბეჭდილება დაგვრჩება, რომ ალ-ჰუსაინი ქართველების მიერ სხვადასხვა დროს განხორციელებულ ლაშქრობებს, თავდასხმებს და დაპყრობებს გულისხმობს. ასეთ შემთხვევაში მარანდისა და სხვა რამდენიმე სივრცის დაპყრობა, სხვადასხვა დროს მომხდარ მოვლენებად შეიძლება ჩავთვალოთ და 1210 წელს მომხდარ ამბავსაც მივაწეროთ.

ზუსტად ასე იქცევა აკად. ბუნიატოვი, რომელიც მარანდის ალებას 1210 წლის მოვლენად მიიჩნევს და წერს: 1210-1211 წლებში „ქართველთა ლაშქარმა განახორციელა ერთ-ერთი ყველაზე დიდი ლაშქრობა აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე. თავდაპირველად ისინი თავს დაესხნენ ნახჭევანს, მაგრამ ვერ აიღეს, შემოტრიალდნენ ჯულფისაკენ და დარადიუზის ხეობით გამოვიდნენ მარანდთან. მცხოვრებლებმა მიატოვეს ქალაქი და ახლო-მახლო ქალაქებში შეაფარეს თავი. მარანდში შესულმა ქართველებმა იქ ვერავენ სულიერი ვერ ნახეს. მარანდის გაძარცვის შემდეგ მათ თავრიზს შემოარტყეს ალყა“⁴⁸.

ბუნიატოვი ამ ამბავს „ისტორიანისა და აზმანის“ და ჰუსაინის მონათხრობზე დაყრდნობით გადმოგვცემს და ყურადღებას არ აქცევს იმ გარემოებას რომ ჰუსაინი შამქორთან დამარცხების შემდეგ, ქართველების მიერ ლტოლვილი აბუ ბაქრის დევნის აღწერას უკავშირებს. მას მარანდის ალების ეპიზოდი 1210 წლის მოვლენების დროში გადმოაქვს და ამ დროის ფაქტად მიიჩნევს, თუმცა არ ასაბუთებს.

ჯერჯერობით ჩვენც ასე მოვიქცეთ და ქართული მხედრობის მიერ ალყაშემორტყმული თავრიზის ეპიზოდს მივადგეთ.

47. Садр Ад-Дин Ал-Хусайн. 161.

48. З. М. Бунятов. Государство атабсков Азербайджана (1136-1225). Стр., 59.

„წარმოემართნეს და მიმართეს ქალაქსა თავრეუს“

ჯერ კვლავ „ისტორიანსა და აზმანს“ მივმართოთ:

„ესრეთ გამხიარულებულნი, მადიდებლნი ღმრთისანი გამარჯვებისათვის წარმოემართნეს და მიმართეს ქალაქსა თავრეუს, გარდავლეს მთა, დევსოფნად წოდებული. და ვითარ ესმა თავრეუს მყოფთა მისლვა ქართველთა ლაშქრისა, განჰქრთეს და ძრწოლამან შეიპყრნა ყოველნი მკვიდრნი თავრეუისანი. ხოჯანი და ყოველნი წარჩინებულნი და მიმდგომნი თავრეუის ქალაქისანი განიზრახვიდეს, რათა ხარკის მიცემითა, ძლუენითა და შევრდომითა და ზენარისა თხოვნითა დაამშვიდნენ ქართველნი თავადნი და სპანი, წარმოავლინეს მოციქული, ითხოვეს მშვიდობა, არამოხხრება ქალაქისა მათისა. აღუთქვეს ძლუენი: ოქრო და ვეცხლი, სხუა მრავალი თუალი პატიოსანი, მარგალიტნი ძვირფასისანი. განკვირდეს ყოველნი წარჩინებულნი, ზაქარიაცა და ივანე მხარგრძელნი, აღუთქვეს მშვიდობა და უვნებელ განვლა ქუეყანისა მათისა, მოამტკიცეს ფიცისა მიერ. მოვიდეს ყადნი, ხოჯანი, დარვეშნი, ყოველნი თავადნი თავრეუისანი, მოილეს ოქრო და ვეცხლი, ლარი, ცხენები, ჯორი და აქლემი, თუალი, მარგალიტი, შესამოსელი, საზრდელი კმასაყოფი ლაშქართათვის. აღივსეს დიდნი და მცირენი. მისცნეს ქალაქსა მცველნი და წარვიდეს, განვლეს ადარბადაგანი...“⁴⁹.

თავრიზზე ლაშქრობის დათარიღების პრობლემაც, მარანდზე ლაშქრობის საკითხის ანალოგიურია. ქართველი მემკვიდრისათვის თავრიზზე ლაშქრობა – სპარსეთის ექსპედიციის შემადგენელი სამხედრო ოპერაციაა. მისი პოზიცია თითქმის სრულადაა გაზიარებული ქართულ ისტორიოგრაფიაში. ქართველი ისტორიკოსების პოზიციას ასევე იზიარებს აზერბაიჯანელი ისტორიკოსი ზია ბუნიატოვი.

მაგრამ ბუნიატოვი, გარდა თამარის ისტორიკოსისა, ეყრდნობა აგრეთვე ალ-ჰუსაინის ისეთ ცნობებსაც რომელიც ქართულ სამეცნიერო მიმოქცევაში არაა გამოყენებული. ალ-ჰუსაინი გარდა იმისა რომ ადასტურებს თავრიზზე ქართველთა ლაშქრობის ფაქტს, ქართველი მემკვიდრის მსგავს ისტორიას ყვება. იგი ზოგიერთ კონკრეტულ უცნობ ფაქტსაც ასახელებს, მაგრამ ამ ლაშქ-

49. ქართლის ცხოვრება. ისტორიანი და აზმანი. გვ. 473.

ქრობას – შამქორის ომისა და აბუ ბაქრის დამარცხებების ახლო დროში მომხდარ მოვლენად მიიჩნევს თითქოს.

ბუნიატოვი კი ისე იქცეა, როგორც მანანდის ალების დათარიღების შემთხვევაში – იგი ორივე ამ მოვლენას 1210 წლის ქართველთა სპარსეთში ლაშქრობის ნაწილად თვლის. ჯერ ალ-ჰუსაინის ინფორმაციას გავეცნოთ მთლიანად, რომელსაც ნაწყვეტების სახით ვიყენებდით აქამდე: „ქართველებმა დაინახეს რომ განჯას ვერაფერს მოუხერხებდნენ, ისინი წავიდნენ და ნახჭევანს დაესხნენ თავს. ამირა აბუ ბაქრი იქიდან თავრიზში წავიდა. ქართველები თავრიზთან განლაგდნენ, მაგრამ ზაჰიდა-ხათუნი (თავრიზის პატრონი – დ. შ), დაუზავდა მათ გარკვეული ხარჯით გამოსყიდვის გზით. მას შემდეგ რაც ქართველებმა თავრიზის თემები დაარბიეს ისინი თავის ქვეყანაში წავიდნენ. მათი ხელები სავსე იყო ნადავლით: იმდენი ადამიანი წაიყვანეს ტყვედ, რომ მათი რიცხვი, ალაჰის გარდა – დიდება მას! – არავინ იცის. მათ გარეკეს ქვეყნის მთელი პირუტყვი და წავიდნენ, თან გზაზე თავს ესხმოდნენ ბევრ ოლქებს, იღებდნენ ციხე-სიმაგრეებს და ძარცვავდნენ ქალაქს ქალაქზე.

ასე დაეუფლნენ ისინი ციხეების დიდ ნაწილს და დააკისრეს ხარაჯა ნახჭევანს და ბაილაცანს. ისინი დაეუფლნენ დვინის ოლქს და მის ციხე-სიმაგრეებს, თავს დაესხნენ მარანდს და, აიღეს რა ძალით, დახოცეს მამაკაცები და ტყვედ წაიყვანეს ბავშვები. ისინი განაგრძობდნენ ასე მოქმედებას, ხოლო ამირა აბუ ბაქრი მუდმივად იყო ჩაფლული გარყვნილებაში, გამოუფხიზლებლად სვამდა თავის ღულამებთან ერთად. მან ხაჯიბებს და ამირებს დაავალა რომ არაფერი შეეცდოთ იმდენი მისთვის ქართველების მოქმედების შესახებ. ქართველები კი ხედავდნენ რა რომ არავინ ფიქრობდა წინააღმდეგობის გაწევას, უფრო გათამამდნენ, გაიფანტნენ ქვეყანაში, შემოენწყვნენ ციხეებს იქამდე, სანამ მთლიანად არ დაეუფლნენ არრანის ქვეყანას. არავინ მუსლიმთაგან არ იცავდა თავს მათგან, გარდა განჯისა და მისი მიმდგომი ციხეებისა და ოლქებისა⁵⁰.

ჩვენ სპეციალურად მოვიყვანეთ ეს ამონარიდი სრული სახით, რათა გვეჩვენებინა ალ-ჰუსაინის ინფორმაციის კონტექსტი. აქაც გავიმეორებთ ზემოთ თქმულს: ჰუსაინის მონათხრობიდან ჩანს,

50. Садр Ад-Дин Ал-Хусайн. 107.

თითქოს – მარანდის, თავრიზის, დვინისა და არდებილის ალებისა და ალყის ამბები მომხდარი იყოს ერთ პერიოდში, ერთ დროს, ჯერ კიდევ აბუ ბაქრის სიცოცხლეში და მისი შამქორთან დამარცხების უშუალოდ მომდევნო ხანებში.

არის მეორე ვარიანტიც, რომ ჰუსაინმა, ზემოჩამოთვლილი მოვლენები, რომლებიც სხვადასხვა დროს ხდებოდა, გააერთიანა და ზოგადად წარმოადგინა ქართველების მიერ არრან-აზერბაიჯანის ქვეყნის თანდათანობითი დაპყრობა-დამორჩილებისა თუ დაქვემდებარების საერთო სურათი. როგორც ჩანს, ამგვარი ვერსიაა გაზიარებული ბუნიატოვის ნაშრომში, როცა ის მარანდისა, თავრიზისა და არდებილის ამბებს 1210 წლის სპარსეთში ქართველების ლაშქრობას უკავშირებს. ჩვენც, მიუხედავად იმისა, რომ გარკვეული ეჭვი გვრჩება, სხვა უფრო ზუსტი მონაცემების უქონლობის გამო, ვიზიარებთ, ჯერჯერობით მაინც, ქართულ ისტორიოგრაფიაში მიღებულ პოზიციას, რომელიც ბუნიატოვსაც აქვს გაზიარებულ-მიღებული.

თუმცა, არის კიდევ ერთი შესაძლებლობა, რომ ნახჭევანზე თავდასხმა, მარანდზე ლაშქრობა და თავრიზიდან ერთდროული ხარაჯის აღება ორჯელ მოხდა: პირველად – 1195 წელს, აბუ ბაქრის შამქორთან დამარცხების შემდეგ და მეორედ – 1210 წელს, სპარსეთში ლაშქრობის დროს.

თავრიზის ამბებს დაეუბრუნდეთ, რომელსაც და როდესაც ამ ქალაქს ქართველთა ლაშქარი მიაღწა. იმხანად, აზერბაიჯანის საათაბაგოს ამ მთავარ ქალაქს განაგებდა ჯაჰან ფაჰლავანის ერთ-ერთი ქვრივი და აღმოსავლური რენესანსის ეპოქის ერთ-ერთი ცნობილი ქალბატონი ზაჰიდა-ხათუნი. მან სახელი გაითქვა გონიერებით და თავრიზის კეთილმოწყობაზე ზრუნვით. ახლა მის ქალაქს „ურნმუნობმა“ საფრთხე შეუქმნეს. ზაჰიდა-ხათუნმა მოლაპარაკებები არჩია და ქართველებისაგან ხარჯის გადახდით დაიხსნა საკუთარი ქალაქი. სხვათა შორის ზაჰიდა-ხათუნმა თავისებურ ტრადიციას ჩაუყარა საფუძველი – შემდგომში, წლების მერე, თავრიზელებმა, ისევ დიდი საფასურის გაღებით, სამჯერ გადაარჩინეს თავიანთი ქალაქი მონღოლებისაგან აოხრებას.

ბუნიატოვი თითქმის იგივეს იმეორებს, მაგრამ თითქოს მეტი დეტალი იცის სხვა წყაროდან. ის აზუსტებს რომ ქართველებმა ალყა შემოარტყეს თავრიზს. სჯობს მას მოვუსმინოთ: „მანანდის აოხრების შემდეგ, მათ ალყა შემოარტყეს თავრიზს. ქალაქის მმარ-

თველმა – ათაბაგ ჯაჰან ფაჰლავანის ცოლმა ზაჰიდა-ხათუნმა, ქალაქის რაისებთან მოთათბირების შემდეგ, გადანყვიტა ქალაქის გადარჩენა გაძარცვისაგან და ქართველებისაგან გამოსისყიდა ფულით, ძვირფასეულობით და გასაყიდი საქონლით, გამოსასყიდი კი იყო ისეთი დიდი, რომ ქართველებში „ყველა გამდიდრდა, დიდი და მცირეო“ – ამ ბოლო სიტყვებს ბუნიატოვი „ისტორიანიდან და აზმანიდან“ სესხულობს⁵¹. უნდა ითქვას, რომ ბუნიატოვი ამ ამბის მოყოლისას ალ-ჰუსაინს იმონმებს, მაგრამ ამ უკანასკნელს, არაფერი აქვს ნათქვამი ზაჰიდა-ხათუნის ქალაქის რაისებთან მოთათბირების შესახებ⁵².

სანამ ქართველები თავრიზიდან გავიდოდნენ, თამარის ისტორიკოსის ინფორმაციით, როგორც აღინიშნა, მათ ჯარის გარკვეული ნაწილი გამოუყვიათ და ქალაქში დაუტოვებიათ: – მისცნეს ქალაქსა მცველნიო – გვარნმუნებს „ისტორიანისა და აზმანის“ ავტორი – ე. ი. მთავარსარდალს თავრიზში ქართველთა გარნიზონი დაუტოვებია.

ამ ეპიზოდს მემადიანე ასრულებს ქართველთა შემდგომი გადაადგილებით: „და წარვიდეს, განვლეს ადარბადაგანი, მიმართეს მიანას“. ლაშქრობის შემდეგი ეპიზოდი ამ სიტყვებითვე დავიწყეთ:

„მიმართეს მიანას“.

„და ცნა მელიქმან მიანისამან მისლვა ქართველთა და ქმნული თავრეჟელთა. ითხოვა მანცა მშუიდობა აღუთქუა მოცემად ურიცხუი საქონელი, რომელ უსმინა ზაქარია, მოიყვანა მშუიდობისყოფად და მოიღო მანცა ოქრო და ვეცხლი და ქვანი ძუირფასისანი. აღავსნა მანცა ყოვლითა სიმდიდრითა. დაუტევენეს მცველნი და წარმოვიდეს მშუიდობით დამტევენელნი მიანისანი“⁵³.

მიანის ამბებს კვლავ დავუბრუნდებით, ქართველთა ლაშქრის უკან დაბრუნების ეპიზოდის განხილვის დროს.

„მცირე“ ქალაქი ზანჯანი.

„მიიწივნეს მცირესა ქალაქსა ზანგანს, აღიზის ზღუდით განმაგრებულსა. ხოლო ქალაქი ძლიერად გაამაგრეს და იწყეს ფიცხლად ბრძოლა. ვითარ გაგრძელდა ომი, განყვეს თემთა და თემ-

51. З. М. Бунятов. Стр. 59.

52. ქართლის ცხოვრება. ისტორიანი და აზმანი. გვ. 474.

თა ზღუდე ქალაქისა, რათა შესთხარონ. და იწყეს თხრად ზღუდე-თა. უწინარეს მარჯუენასა მხარსა მესხთა შეხურიტეს ზღუდე – ალიზით იყო – და უწინ შევიდეს ქალაქსა შინა. იწყეს ხოცად და სრვად, ვინცა მეომარი იყო. ალივსნეს მესხნი საქონლითა. დადგეს და მცირედ განისუენეს...⁵³.

ლაშქრობის ამ მონაკვეთში ყველაზე მეტად ის გარემოებაა აღსანიშნი, რომ ქართველებმა ახალი ქვეყნის მიწაზე დაადგეს ფეხი და ეს იყო – სპარსული ერაყი. დასაზუსტებელია ვის ეკუთვნოდა მაშინ ქალაქი მიანა, მაგრამ დაზუსტებას არ საჭიროებს, რომ ქალაქი ზენჯანი – სპარსული ერაყის ტერიტორია გახლდათ. ამიტომაც იყო ალბათ, რომ ზენჯანელებს მოლაპარაკება არ უცდიათ და პირდაპირ ბრძოლით შეეგებნენ უცხოელ „კაფირებს“ – ურნმუნოებს.

ყაზვინი – ხორასანში?

თუ თამარის ისტორიკოსს ვერნმუნებით, ქართველთა ლაშქარს რომელიღაც მუსლიმანური „სოფელ-ქალაქისათვის“ მიუღწევია და იქ მცირედ შეუსვენია. მისი ცნობით ეს „სოფელ-ქალაქი“ უკვე ხორასნის ტერიტორია ყოფილა: „წარემართნეს ხუარასნით და მწუხრი მივიდეს მცირესა სოფელ-ქალაქსა მუსულმანსა, რომელი მოაოხრეს, და განისუენეს სადამე“ – წერს თამარის მემატიანე.

ამის შემდეგ ქართველებმა სვლა გააგრძელეს: „მერმე წარემართნეს ქალაქსა ხუარასნისასა და ყაზმინს მიიწივნეს, მახლობელად აჰვრისა. და ვერ წინააღუდგეს. მოარბიეს და ალივსნეს საქონლითა, აჰვიდეს საქონელი მათი მათსავე სახედარსა. კაცთა არა ავნეს, ტყუედ წარმოიყვანდეს კაცთა და მცირეთა ვაჟთა. წარემართნეს, მათ ლტოლვილთა მიესწრნეს და მიეწივნეს. ალივსნეს მუნცა ოქროთი და ვეცხლითა, ცოლთა მათთა სამკაულითა“⁵⁴.

აქ ქართველი მემატიანის „აჰვარი“ ირანის ქალაქი – აბხარია. ბუნიატოვს მიაჩნია რომ ქართველებმა ალყა შემოარტყეს ყაზვინს და აბხარს, თუმცა ორივე ქალაქმა სუსტი წინააღმდეგობა გაუწიეს ქართველებს. აქაც ზემოთაღნიშნული ვითარებაა: თამარ მეფის პირველი მემატიანე ყაზვინს და აბხარს, რომლებიც სპარ-

53. ი ქ ვ ე.

54. ქართლის ცხოვრება. ისტორიანი და აზმანი. გვ. 474.

სული ერაცის ჩრდილო-დასავლეთ სექტორში იყო განლაგებული, ხორასნად მიიჩნევს? არ იცის?

უფრო შესაძლოა აქ სხვა ან იმ იყოს ნახსენები ხორასანი: – ყაზვინი, აბხარი, როგორც ხორასნის კუთვნილი ტერიტორია, იმ პერიოდში.

ან კიდევ, შესაძლოა ორივე ქალაქი ნაგულისხმევია, როგორც ხვარაზმის სულტნის მიერ დაპყრობილი ხორასნის ტერიტორია? მოკლედ, რამდენი ვარიანტიც არ უნდა ვიგულისხმოთ, აბხარიც და ყაზვინიც – სპარსული ერაცის ტერიტორიაზე მდებარეობდა, რომელსაც იმ პერიოდში ძველი პატრონები ალარ ჰყავდა – ერაცის სელჩუკთა სულტნების სახით.

„უშინაგანესისა რომგურისა მიმართეს, რომელ არს ხუარასანი“

უკანასკნელ ეპიზოდს მივადექით და ისევ „ისტორიანიდან“ ამონარიდით დავიწყით: „უშინაგანესისა რომგურისა მიმართეს, რომელ არს ხუარასანი. და რალა გრძელ სიტყუა საკმარ არს? მიიწივნეს ვიდრე გურგანისა ქალაქად და მოაოხრეს ქუეყანა. ვერ ძალედვა ნიაღმისლვად ალაფისაგან. შემოიქცეს გამარჯუებულნი და ძლევამოსილნი. ქართველთა ნათესავი ვერავინ მიწვენილ იყო ლაშქრად, არა მეფე, არა მთავარი, და ვერვინ წინააღუდგა სპარსეთს შესრულთა, ვერ ხუარასნისა სულტანი, ვერ ერაცისა და ვერა რომელი თემი. ესრეთ უზომოთა და ურიცხვითა სიმდიდრითა შემოქცეულნი მივიდეს კერძოთა ერაცისათა. და ვითარ გურგანისა ქუეყანასა ამბავი ქართველთა უცნაურ ქმნულ იყო ყოველთა, ერაცის სულტნის მოსრვა...“

ამ აბზაცში რამდენიმე დაუფერებელი ინფორმაციაა გადმოცემული. ცალ-ცალკე განვიხილოთ. ქართველთა ლაშქარმა, როგორც მემკვიდრე ირწმუნება – ხორასანს მიაღწია. რომგური იგივე ხორასანია – ასე ფიქრობს მემკვიდრე და ასე დასაბუთდა ქართულ ისტორიოგრაფიაში ვალერიან გაბაშვილის მიერ⁵⁵.

ჩვენ დავამატებთ, რომ ქართულმა სამხედრო ექსპედიციამ თავისი მთავარი მიზანი განახორციელა, მიაღწია ხორასნის ტერი-

55. ი ქ ე ე. გვ. 475.

56. ვალერიან გაბაშვილი. ქართული წყაროების „რომ-გური“. „მაცნე“. ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია. 1971. 74.

ტორიას და ქალაქ გურგანს. განსხვავებით ქალაქ ყაზვინისაგან, ქალაქი გურგანი მართლაც ხორასნის მიწას შეადგენდა. გორგანი, იგივე – შირკანია და იგივე ჯურჯანი, სპარსულად, ხორასნის უკიდურეს ჩრდლო-დასავლეთით მდებარე ქალაქს წარმოადგენდა. დღეს ირანის ეს ქალაქი კასპიის ზღვიდან, – 30 კილომეტრითაა დაშორებული.

სწორედ ქალაქი გურგანი-გორგანია ქართველთა ლაშქრობის უკანასკნელ პუნქტად დასახელებულ¹ და ჩვენც ვცადოთ განვმარტოთ, გეოგრაფიულ-პოლიტიკურად რა სივრცეს წარმოადგენდა ეს რეგიონი. იყო თუ არა რაიმე სხვა ახსნის შემცველი ეს ადგილი, სადაც შეჩერდნენ ქართველები, რომლის იქითაც სვლა აღარ გაუგრძელებიათ, ვითომდა იმის გამო, რომ ნაალაფევს ველარ ზიდავდნენ თურმე.

ქართველი მემკვიდრის მიერ მოგონილ ამ არადამაჯერებელ არგუმენტს, მის მიერვე დასახელებული ლაშქრობის მთავარი მიზანივე უარყოფს. ის ხომ თხრობის დასაწყისშივე ლაშქრობის მიზნად აცხადებს – „აღვამხედროთ ერაცს, რომგურს ზედა, რომელ არს ხუარასანი“. მაშ თუ მხარგრძელები თავიდანვე ერაც-ხორასან-რომგურზე ლაშქრობას გეგმავდნენ და ეს განახორციელეს კიდევ – ნაალაფევის ვერზიდვა აღარაფერ შუაშია.

ე. წ. „ისლამურ პერიოდში“, რომელსაც ცხადია XIII საუკუნის დასაწყისიც მიეკუთვნება, სპარსული ერაცი და ხორასანი სპარსეთის ქვეყნის უმნიშვნელოვანესი რეგიონები იყო. თავდაპირველად ეს რეგიონი – ხორასნის სახელით შედიოდა სასანიდური ირანის ტერიტორიაში. ქალაქი გორგანი თავიდანვე ხორასნის ნაწილად ითვლებოდა. არაბთა სახალიფოს სამ უმთავრეს რეგიონად მიიჩნევდნენ – ხორასანს, ირანის ანუ სპარსულ ერაცს და არაბულ ერაცს. გარკვეულ პერიოდში ქალაქები გორგანი და დამგანი სპარსულ ერაცსა და ხორასანს შორის საზღვარგამყოფ ტერიტორიად ითვლებოდა. ლაზნევიდების, სელჩუკებისა და თემურიდების მმართველობის პერიოდში ეს რეგიონები საბოლოოდ გაიყო ცალცალკე რეგიონებად. ჩვენთვის საინტერესო დროს გორგანი ხორასნის უკიდურეს ჩრდილო-დასავლეთ სექტორში მდებარეობდა.

ჩვენთვის საინტერესოა ქალაქ გორგანის სპარსული სახელწოდებაც – „ჯურჯანი“, რომელიც „მგლების მიწას“ ნიშნავს სპარსულად. თუ გიგი თევზაძის ჰიპოთეტურ ალუზიას გავიხსენებთ, საქართველოს ძველად გეორგიას (ანუ მინათმოქმედთა) კი არა,

მგლების ქვეყანად უხმობდნენ – გორგან, გორგია. გ. თევზაძე: „საქართველოს უცხო სახელი – გ(ე)ორგია – მგლების ქვეყანას ნიშნავს. გორგ (სპარსულად...) მგელია. საქართველოც მგლების ქვეყანა იყო. გორგ ასარ... მგელთაჲ. შეიძლება ეს სახელი ვახტანგ გორგასლის გამო და მის შემდეგ დაერქვა ჯერ საქართველოს იმ ნაწილს, რომელიც რომის იმპერიაში არ შედიოდა, ხოლო შემდეგ მთელ ტერიტორიას, რომელზეც გორგასალმა თავისი გავლენა გაავრცელა“

ეს ისე, როგორც იტყვიან – ცნობისმოყვარეობისათვის⁵⁷.

მოკლედ, არ ვიცით ქართველმა მხედრებმა იცოდნენ თუ არა, რომ „მგლების მიწას“ დაადგეს ფეხი, მაგრამ ის კი ფაქტია, რომ ქართველთა ლაშქარმა თავისი მიზანი განახორციელა – მრავალი ციხე-სიმაგრე და ქალაქი აიღო, წარმატებით გაიარა დიდი და უცნობი ტერიტორიები და ხორასნის მიწებზე შეიჭრა.

ერთი შეხედვით უცნაური რამ მოხდა – ქართულმა მხედრობამ ათასხუთასზე მეტი კილომეტრის მანძილი გაიარა და გარდა ცალკეული ქალაქების წინააღმდეგობისა, ქვეყნის არც ერთი პასუხისმგებელი მმართველი არ გამოსულა მასთან შესაბრძოლებლად. მაგრამ ამ ფაქტს მარტივი ახსნა აქვს. გავიხსენოთ რას წერს თამარის პირველი ისტორიკოსი: სპარსეთში შესულ ქართველებს ვერავინ ვერ აღუდგა წინ – ვერც ხორასნის სულტანი და ვერც ერაყისაო.

უკვე რამდენჯერმე აღვნიშნეთ, რომ უკანასკნელი ერაყის სულტანი ტოღრულ მესამე 1194 წელს მოკლეს და მას შემდეგ დანაწილებულ ქვეყანას ცალკეული მამლუქი სარდლები განაგებდნენ. ისინი მხოლოდ ნომინალურად ემორჩილებოდნენ აზერბაიჯანის ახალ ათაბაგს და ჯაჰან ფაჰლავანის მეოთხე შვილს უზბეგს. ყველაზე მეტად მას ეკუთვნოდა რომ რამენაირი წინააღმდეგობა გაენია მის ქვეყანაში შემოჭრილი ქართველებისთვის. მაგრამ ქართველებმა ისე გადაიარეს აზერბაიჯანის საათაბაგო, შემდეგ კი სპარსული ერაყი, რომ ათაბაგი უზბეგი საისრე მანძილზე არ მიჰკარებია დაუპატიჟებელ სტუმრებს.

რაც შეეხება „ხორასნის სულტანს“, რომელსაც ქართველი მემკვიდრე ახსენებს, ესეც არაა მართალი. დიდ სელჩუკთა უკანასკნელი სულტანი სანჯარი 1157 წელს გარდაიცვალა დიზენტე-

57. გიგი თევზაძე. სხვა ისტორია. ბაკურ სულაკაურის გამომცემლობა. თბილისი. 2018. გვ. 23).

რიით და დიდ სელჩუკთა სასულტნომაც მასთან ერთად დალია სული. ქართველმა მემამტიანემ ან არ იცოდა ეს ამბები, ან ორივე ქვეყნის მაშინდელ მმართველებს პირობითად უნოდებდა სულტნებს.

ალბათ ეჭვი არ უნდა შეგვეპაროს, რომ ქართული ლაშქრის მთავარსარდალს და სხვა სარდლებს მშვენივრად მოეხსენებოდათ რა ხდებოდა ახლო აღმოსავლეთის პოლიტიკურ რუკაზე 1210 წლისათვის. მემამტიანისათვის ახლო-აღმოსავლური გეოპოლიტიკური რეალობის დეტალები უცნობი იყო. იგი შეცდომით ასახელებდა ერაცისა და ხორასნის სულტნებს, რომლებიც დიდი ხანია აღარ არსებობდნენ. ხორასანი ხვარაზმშაჰების სახელმწიფოს ჰქონდა დაპყრობილი. ასეთ დროს და ამ ვითარებაში შევიდა ქართველთა ლაშქარი ხორასნის ტერიტორიაზე – ე. ი. ხვარაზმშაჰების სახელმწიფოს საზღვრებში, ქალაქი გურგანი დაიკავა, ახლომდებარე სანახები მოაოხრა და უკან გამობრუნდა.

მიუხედავად ამისა, მიუხედავად იმისა, რომ ქართველები სრულიად უცხო და უზარმაზარი სახელმწიფოს ტერიტორიაში შევიდნენ, ქართველი მემამტიანე ერთხელაც არ ახსენებს არც ხვარაზმს და არც ხვარაზმშაჰ მუჰამადის სახელს. ჩანს მან არ იცის ამ სულტნის სახელი?

მაგრამ მან იცის მისი არსებობა, რის შესახებაც ქვემოთ გვექნება საუბარი.

თუმცა, ეს მაინც არაა მთავარი. ხვარაზმსა და ახლო აღმოსავლეთში არსებული გეოპოლიტიკური ვითარება მშვენივრად იცოდნენ მათ ვინც დაგეგმა და განახორციელა ეს უნიკალური და შორეული ლაშქრობა – საქართველოს სამეფო კარმა და მისმა უპირველესმა მხედართმთავრებმა – ზაქარია და ივანე მხარგრძელებმა. მათი მეთაურობით ქართულმა ლაშქარმა წარმატებით შეასრულა მთავარი მიზანი – საქართველომ მოახდინა სამხედრო სიძლიერის დემონსტრირება ხვარაზმის სახელმწიფოს წინაშე. მათ აგრძნობინეს ხვარაზმშაჰ მუჰამადს რომ სპარსული ერაცისა და აზერბაიჯანის საათაბაგოს საქმეებში არ უნდა ჩარეულიყო.

რადგან აზერბაიჯანის საათაბაგო საქართველოს სამეფოს გავლენის არეალში იმყოფებოდა;

ხოლო სპარსული ერაცის ქვეყანა ტრადიციულად აზერბაიჯანის ათაბაგების გავლენის სფერო იყო და ხვარაზმშაჰებს ხელი უნდა აეღოთ ამ ქვეყნის ინკორპორაციაზე.

ქართველთა ლაშქარს ამ შორეული ლაშქრობის მანძილზე რომ არ დაპირისპირებია არც აზერბაიჯანის საათაბაგოს სახელით და არც ერაყის სახელით არავინ, ამის მიზეზს ხომ ივანე ჯავახიშვილი ასახელებს – მთელს ჩრდილოეთ ირანის ქვეყანაში უმწეო ვითარება იყო და ქართული მხედრობის მონინალმდევნი იყვნენ მხოლოდ ცალკეული ქალაქების მმართველები, რომლებიც გაერთიანებასაც ვერ ახერხებდნენ მტერთან შესაბამელად. ქართველთა ლაშქარს კი, რომელიც საკმაოდ მრავალრიცხოვანი იყო, ყოველ შემთხვევაში იმდენად მაინც, რომ მოსალოდნელ ვითარებაში, მრავალრიცხოვან მონინალმდევგეს დაპირისპირებოდა, ცალკეული ქალაქები ვერ გაუწეო: წინააღმდეგობას. ქართული მხედრობის წინააღმდეგობა ვერ გაბედა ვერც ერთადერთმა კანონიერმა სუვერენმა აზერბაიჯანსა და სპარსულ ერაყში – ათაბაგმა უზბეგმა.

ხოლო ის ვინც ახლო აღმოსავლეთზე ყველაზე მეტ პრეტენზიას აცხადებდა – ხვარაზმში და ხვარაზმის სულტანი – ალლა ად-დინ მუჰამად მეორე და მისი სახელმწიფო – როგორც იტყვიან, სისხლისაგან იყვნენ დაცლილნი, ათწლიანი საგარეო ომებით, ლურიდებთან და ყარაკიტაებთან. ალბათ ამ მიზეზის გამო მუჰამადმა უპასუხოდ დატოვა ქართველთა უცერემონიო შეჭრა მისი იმპერიის საზღვრებში.

„უმეტეს რომ ხვარაზმის უზარმაზარ სახელმწიფოსთან ომი, რომლის სამხედრო პოტენციალზე ალბათ რეალური წარმოდგენა უნდა შექმნოდათ ხორასანში მყოფ ქართული ლაშქრის მხედართმთავრებს, არ იყო არც საქართველოს ინტერესში.

გზა სამშოგლოსაკენ და ისევ – მიანა

ქალაქ ყაზვინიდან გორგანამდე დაახლოებით 400-მდე კილომეტრია. ამ მანძილზე ქართველების მსვლელობის შესახებ მემკთიანე აღარაფერს გვიყვება. არადა, ეს ხომ ყველაზე უცნობი, ქართველი კაცისათვის მანამდე უხილავი ნამდვილი ტერრა ინკოგნიტა იყო. მაგრამ რა ვქნათ – თამარის პირველმა ისტორიკოსმა ასე გადანწყვიტა და ერთი ფრაზის, დაამთავრა ჩვენთვის საინტერესო ამბების გადმოცემა: „და რაღა გრძელ სიტყუა საკმარ არს?“ – გამოდის, რომ ისედაც ბევრი ვილაპარაკეო. ამიტომ შთამომავლობისათვის უცნობი დარჩა, როგორ და რანაირად გამოიჩინეს ქართველებმა გრძელი, ასოიით კილომეტრიანი გზა

სამშობლოსაკენ. მხოლოდ ქალაქ მიანაში მომხდარი ამბავი გახდა ქართველი მემკვიდრისათვის ყურადღების ღირსი.

ბუნიკოვს მიაჩნია რომ ჯერ კიდევ ლაშქრობის დასაწყისში, თავრიზიდან გასული ქართველების ლაშქარი, ზაქარია მხარგრძელმა ორ ნაწილად გაჰყო და ჯარის მხოლოდ ერთმა ნაწილმა დაიკავა მიანა. ნა. აგრეთვე განსხვავებული პოზიცია აქვს მიანაში მომხდარი ცნობილი მოვლენების შესახებაც. განვიხილოთ თანმიმდევრობით.

ქართველი მემკვიდრის ცნობილი მონათხრობის მიხედვით, ქართველთა ლაშქარი ჯერ კიდევ შორეულ ლაშქრობაში იმყოფებოდა რომ მიანის მელიქმა მიიღო ინფორმაცია ქართველების დამარცხებისა და განადგურების შესახებ. ეს ამბავი ერთმა კაცმა მოიტანა მიანაში. რომ თითქოს: „მოვიდა თვით დიდი სულტანი და გილანელი, სულტანი ხუარასნისა და კარაყის სულტანი, ყოვლგნით გზა შეუკრეს ქართველთა და ჯოსრნეს და მოსწყვიდნეს, რომელ არცა ერთი კაცი გახერა ეგოდენისა სიმრავლისაგან, არცა მთხრობელი მივა საქართველოთა“⁵⁸.

ახლა გვინდა თუ არა, სანამ ? - ნის ამბებს გავაგრძელებდეთ, ჯერ უნდა შევჩერდეთ საკითხზე - ვინ უნდა ყოფილიყო მემკვიდრის მიერ ნახსენები - „დიდი სულტანი“. ცხადია ის - ხვარაზმის სახელმწიფოს სულტანი - ალლა ად-დინ მუჰამად მეორეა. მის სახელს არც ახლა ახსენებს ქართველი მემკვიდრე, რადგან საგულგებელია, რომ არ იცის. სხვა „დიდი სულტანი“ იმ გეოპოლიტიკურ სივრცეში, სადაც ქართველები მოძრაობდნენ - არ არსებობდა.

ხვარაზმის სახელმწიფოს, ქართველი მემკვიდრე თავისი თხზულების სხვა ნაწილში ასახელებს და როგორც ჩანს, იცის მისი არსებობა. თამარის პირველი ისტორიკოსი ჩამოთვლილ იმ ქვეყნებს და მის მმართველებს, რომლებსაც ურთიერთობა ჰქონდათ, „სძღუნობდეს და სძმობდეს“ საქართველოს ძლევამოსილ მეფეს გიორგი მესამეს: „ძეფნი ბერძენთანი, იერუსალიმს ალამანთა და ჰრომთანი და ჰინდოთანი და ხონელნი, და ეგრეთვე სულტანი ხუარასნისა, ბაბილონისა, შამისა, ეგვიპტისა და იკონიისანი, ჰმონებდეს, და შემდგომნი ამათნი: სკვითნი, ხაზარნი, ალანნი, ხუარაშმანი ხუარაზმმა, და ბერგიელნი, აბაშნი, არაბნი, მიდნი,

58. ქართლის ცხოვრება. ისტორიანი და აზმანი. გვ. 475.

ელამიტელნი და შუამდინარელნი, და ყოვლნი ენანი და ნათესავნი მაშრიყით მალრიბამდე⁵⁹.

ამ ჩამონათვალიდან ჩანს რომ ახლომდებარე ქვეყნებს, რომლებსაც მემატიანე შედარებით კარგად იცნობს, ისინი სწორი ფორმითაა დასახელებული: ბერძნები, შამი, ეგვიპტე, იერუსალიმი, ხაზარები, ალანები, არაბები და სხვ. ხოლო ის ქვეყნები, რომლებსაც ავტორი ცუდად იცნობს, მათი სახელები ან დამახინჯებულია, ან სახეცვლილი, ან არქაული ფორმით ხსენებული: ალამანთა, ჰრომთანი, ხონელნი, ბაბილოვანი, ბერეთელნი, მიდნი, ელამიტელნი... რალა დროს ბაბილონელები და ელამიტელები იყვნენ XIII საუკუნეში?

უკანასკნელთა შორისაა ქვეყანა – „ხუარაშოანი“, რომელიც „ქართლის ცხოვრების“ ხელნაწერებში სხვადასხვა სახით მოიხსენიება: ხუარაშოანი, ხუარაშონი, ხუარასანი, ხუარაზმელნი, ხუარასოანი, ხუარაზმუ, ხუარაზმშათი... ერთი სიტყვით, ქართველი მემატიანესთვის ხვარაზმი ჯერ კიდევ შორეული და ცუდად ნაცნობი ქვეყანაა და არც მისი სულტნის სახელია მისთვის ცნობილი. ქართველი მხედრებისთვისაც ეს ლაშქრობა ნაწილობრივ „სპარსეთში“ და ნაწილობრივ – „ხორასანში“ ლაშქრობად დარჩა ცნობილი და ფოლკლორშიც ამ სახით აისახა. ლაშქრობის მთავარი მიზანი და მოწინააღმდეგე – ხვარაზმის სულტანი მხოლოდ სამხედრო და პოლიტიკური ელიტის ვიწრო წრისათვის იყო ცნობილი.

მიანის ამბავს დავუბრუნდეთ. ზემოაღნიშნული ინფორმაციის მიღებისთანავე, მიანელები თავს დაესხნენ ქალაქში დატოვებულ ქართველთა გარნიზონს და ერთიანად ამოწყვიტეს, ისე რომ მხოლოდ ერთმა მოლაშქრემ მოახერხა გადარჩენა და ქალაქში დაიმალა.

როდესაც ქართველთა ლაშქარი შორეული ექსპედიციიდან უკან დაბრუნდა, მათ გარნიზონი ქალაქში არ დახვდა. მიანელებმა იცრუეს, რომ თითქოს გარნიზონის ჯარისკაცები თავრიზში იყვნენ წასულები. ამ დროს, მონათხრობის მიხედვით, სამალავიდან გამოვიდა ცოცხლად გადარჩენილი ქართველი და თანამემამულეებს ყველაფერი უამბო. „და ვითარ ესმა ზაქარიას და ივანეს განმწარდეს და ბოროტად აღუჩნდა. და შეიპყრეს მელიქი, თვისნი მისნი და ყოველნი სიკუდილად დასაჯნეს. და მოაკუდინეს თვით იგი და შვილნი მისნი, და განხადეს ტყავები და საყივარსა,

59. ი ქ ე ვ გვ. 398.

რომელსა მენარა (მინარეთი - დ. შ) უწოდეს, ზედაჩამოკიდეს. და ქალაქი მოაოხრეს, მონუეს, ტყუე-ყვეს, ხოლო სიმდიდრე, რომელ წამოიღეს, შეუძლებელ სადამე არს აღრიცხუა მათი⁶⁰. ასე ტრაგიკულად დასრულდა მიაწელთა ამბოხი, ქართველებისთვისაც და მიაწელებისთვისაც...

ბუნიატოვის მიერ წარმოდგენილი მოვლენათა განვითარების სურათი ოდნავ განსხვავებულია: როგორც კი ქართველთა ჯარმა დატოვა მიაწა და ლაშქრობა განაგრძო, მიაწელები თავს დაეცნენ ქართველების გარნიზონს და ყველა დახოცეს. ქართველების ლაშქრის მეთაურმა ზაქარია მხარგრძელმა მიაწაში გაგზავნა დამსჯელი რაზმი, რომელმაც დახოცა მელიქი და მისი შვილები; მათ გააძვრეს ტყავი და მინარეთზე გამოკიდეს. ამის შემდეგ ააოხრეს და დაწვეს ქალაქი⁶¹. ქართველთა ლაშქრის ამ ნაწილმა სულა განაგრძო და ქალაქ ზენჯანს მიაღწა.

აქვე აღვნიშნავთ, რომ მოვლენათა შემდგომი განვითარება საეჭვოდ ხდის ბუნიატოვის ვერსიას და ისევ ქართველი მემკვიდრის ძირითად ინფორმაციას უნდა ვენდოთ, ყოველ შემთხვევაში, ბუნიატოვის თვალსაზრისთან შედარებით მაინც. აქ საკითხი ეხება ბუნიატოვის იმ თვალსაზრისს, რომ თითქოს ორად გაყოფილმა ქართველთა ჯარმა შემდგომი ოპერაციებიც ცალ-ცალკე განაგრძო, თანაც სრულიად სხვადასხვა მიმართულებით: ერთმა არდებილის, მეორემ ზენჯანის მხრისკენ. ეს თითქმის გამორიცხულია, რადგან უცნობ და შორეულ ლაშქრობაში მიმავალი ჯარის დანაწილება მიზანშეუწონელი იქნებოდა ქართველი მხედართმთავრებისთვის. გარდა ამისა, არდებილის ლაშქრობის თარიღად ქართულ ისტორიოგრაფიაში მიღებულია - 1208 წელი და ის ცალკე, დამოუკიდებელ სამხედრო ოპერაციადაა აღიარებული⁶².

აქვე დავაზუსტებთ, რომ თამარის ისტორიკოსის „მიაწა“, ახლანდელი ქალაქი „მიაწა“, რომელიც ირანის აზერბაიჯანშია. ქართველი მემკვიდრისათვის ეს ქალაქი თითქოს აზერბაიჯანის საათაბაგოს საზღვარს გარეთაა, რადგან წერს: ქართველებმა „განვლეს ადარბადგანი, მიმართეს მიაწას“-ო.

60. ქართლის ცხოვრება. ისტორიანი და აზმანი. გვ. 476.

61. З. М. Буйиштов. Государство атабеков Азербайджана. Стр. 59.

62. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტომი III. გვ. 336; აგრეთვე: ენციკლოპედია „საქართველო“. ტომი I. თბილისი. 1991. გვ.193. დ. კაციტაძის სტატია: „არდებილი“.

მიანაზე ლაშქრობის ეპიზოდის დასასრულს, ალბათ ისიც უნდა ითქვას, რომ ამ ისტორიულ მოვლენას მხოლოდ „ისტორიანისა და აზმანის“ ავტორის წყალობით ვიცნობთ და ჩვენთვის უცნობია უცხოური წყარო, რომელიც ამ ლაშქრობას დაადასტურებდა.

რა ვუხოთ იოანე ბატონიშვილის ცნობას

თამარ მეფის პირველი მემკვიდრისთვის, ქართული მხედრობის ალყაში მოქცევისა და განადგურების ამბავი სიცრუეა და ამიტომაც ჰის შესახებ არაფერს ამბობს. ჯერ კიდევ სტეფანაძე ეჭვს გამოთქვამს, რომ ქართველების შებრძოლებას მონინალმდეგებთან მართლაც შეიძლებოდა ჰქონოდა ადგილი. „თუ აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე არა, თვითონ ირანის ტერიტორიაზე მაინც მუშამედთან ბრძოლის გარეშე მათი ლაშქრობის გაგრძელება ძნელი წარმოსადგენია“ – წერს ისტორიკოსი.

ის არგუმენტად იშველიებს იოანე ბატონიშვილის მიერ გადმოცემულ, თითქოსდა მომხდარ ფაქტს: „ჩვენს შეხედულებასთან დაკავშირებით, – განაგრძობს ჯ. სტეფანაძე – დიდი მნიშვნელობა აქვს იოანე ბაგრატიონის „კალმასობის“ ცნობა, რომელიც ჯერ კიდევ არ არის გამოქვეყნებული და ინახება ხელნაწერთა ინსტიტუტში (იხ. H — 2 134 ფ. გვ. 644-645). იოანე ბაგრატიონის ცნობით, ხორასნელები აბრკოლებდნენ ადრიანეშანელებს, რომელთა მათ თამარის წინაშე საჭირო გაეწიათ. ამას გარდა ისინი ძოუნოდებდნენ სპარს სულთნებს, რათა ქართველთა წინააღმდეგ ებრძოლათ. მაშინ, აღნიშნავს იოანე ბაგრატიონი, ქართველებმა გაილაშქრეს ხორასანზე, რომელსაც ამ დროს ამირ ასლანის ძე ტალამ ხანი მართავდა და დაამარცხეს იგი. 20 000 ხორასნელი წ. კლეს. ტალამ-ხანი მაზანდარს გაიქცა, ზაქარიამ იქაც შეავინროვა იგი. მაშინ ტალამ-ხანმა მოცემული აახლა საქართველოს მხედართმთავარს და მშვიდობა სთხოვა. ზაქარიამ მშვიდობის საჩუქრად მას მძევლები და გზის ხარჯი მოსთხოვა. ტალამ ხანმა ყველა პირობა შეუსრულა მას და მძევლად თავისი 20 წლის შვილი თოხთამიში გაუგზავნა. თოხთამიში საქართველოში მოიყვანეს, სადაც იგი გაქრისტიანდა. მას სასამსახუროდ თამარმა არტაანი ჩააბარა“⁶³.

63. ჯ. სტეფანაძე. ხორასანში ლაშქრობის საკითხისათვის. „საისტორიო კრებული“. VII. „მეცნიერება“. 1977. გვ. 199.

რამდენად შეიძლება ეს ცნობა რეალობას შეესაბამებოდეს. ჩვენ გვახსენდება იოანე ბატონიშვილის მეორე ცნობა, რომლის წყაროც დღემდე უცნობია, მაგრამ საოცრად სარწმუნოდ გამოიყურება. გავიხსენოთ, რომ იოანე გადმოგვცემს ფაქტს, რომლის მიხედვითაც დიდგორის ომამდე, საქართველოში საიდუმლო მისიით იყო ჩამოსული იერუსალიმის ჯვაროსანი მეფე ბალდუინ მეორე, რომელიც შეხვდა დავით აღმაშენებელს. ორი მეფის შახვედრისა და შეთანხმების ფაქტი ლოგიკურად გამოიყურება. სხვა რომ არაფერი, ბალდუინის ან მისი ელჩის, დესპანის ოუ სარწმუნო კაცის ჩამოსვლა საქართველოში, მართლაც გასაიდუმლოებული უნდა ყოფილიყო. სხვა გზა აქ ჩამოსვლისა არ არსებობდა, რადგან იერუსალიმი-საქართველოს მარშრუტზე მრავალი სელჩუკურ-მაჰმადიანური პოლიტიკური ერთეული, ქალაქი, შენაერთი თუ სხვადასხვა სახის შეიარაღებული აგრესიული ჯგუფები არსებობდა. ეს იმის მსგავსია, როცა გვიანი საუკუნეების შეჭრივებული ქართველი მეფეები ევროპაში თავის ელჩებს საიდუმლო გზებით და საშუალებებით აგზავნიდნენ.

მიუხედავად იმისა რომ რეალურად გამოიყურება, ჩვენ არ შეგვიძლება ბალდუინის ჩამოსვლა რეალურ ფაქტად მივიჩნიოთ. ასეა აქაც. არც ერთი წყარო – ქართველების მიერ ხვარაზმელების თუ ხორასნელების დაპარცხების შესახებ ცნობას არ გვანვდის, ამის შესახებ არაბ პაპარსი და სხვა აღმოსავლელი ავტორები სდუმან.

საერთოდ, ქართველთა ლაშქრობის ისტორია ორ ნაწილად შეიძლება დავყოთ. პირველი ნაწილია ქართული მხედრობის სვლა ნახჭევნიდან ვრიზამდე. ეს სამხედრო ოპერაციები პირდაპირ თუ ირიბად, უცხოური თუ სხვა სახის წყაროებით დასტურდება. ლაშქრობის მეორე ეტაპია – ზენჯანის, ყაზვინის, გორგან-ხორასნის ეპიზოდები, რომელნიც ჯერჯერობით მაინც, სხვა წყაროებით არ დასტურდება.

არსებობს ერთი დეტალი თუ გარემოება, რომელზეც ყურადღების გამახვილება საქმეს არ ნაახდენს. ხვარაზმისა და ხორასნის ისტორიაში ფიგურირებს პიროვნება, რომლის სახელიც ნააგავს იოანე ბატონიშვილის მიერ მოხსენიებულ „ტალამ-ხანს“. ესაა ვინმე „ტოგან-შაჰი“. ამ ფორმითაა იგი რამდენიმე ნახსენები ბუნიატოვის ცნობილ ნაშრომში ხვარაზმის ისტორიის შესახებ. გავეცნოთ ამ პიროვნებას.

ხორასნის ერთ-ერთ ცენტრალურ ქალაქ ნიშაპურს 1174 წლამდე განაგებდა უკანასკნელი „დიდ სელჩუკთა“ სულთან სანჯარის ლუღემების მეთაური მუაიიდ ად-დინ აი-აბა, რომელიც თითქმის მთელ ხორასანს აკონტროლებდა. იგი მიემხრო მომავალი ხვარაზმშაჰის ტეკიშის მოწინააღმდეგე ძმას არსლან-შაჰს. 1174 წელს ხვარაზმშაჰმა ტეკიშმა დაამარცხა მოკავშირეები. მან დაატყვევა აი-აბა და სიკვდილით დასაჯა – შუაზე გაკვეთით.

დამარცხებული არსლან-შაჰი ნიშაპურში გაიქცა, სადაც ამ დროს მმართველობდა სიკვდილით დასჯილი აი-აბას ვაჟიშვილის და ჩვენთვის საინტერესო სახელის მქონე პერსონაჟი „ტოგან-შაჰ აბუ ბაქრი“(1174-1185).

შემდგომში არსლან-შაჰი დაუპირიპირდა ტოგან-შაჰს და 1181 წელს დაამარცხა კიდევ ნიშაპურ-ხორასნის მმართველი. 1185 წლის აპრილში ტოგან-შაჰი გარდაიცვალა და ნიშაპურ-ხორასნის ტახტი მისმა შვილმა სანჯარ-შაჰმა დაიკავა 1185-1198 წლებში. მას შემდეგ, რაც ხვარაზმის სულთანმა ტეკიშმა 1187 წელს ნიშაპური აიღო და ხორასანი თავის სახელმწიფოს შეუერთა, მისი მმართველი სანჯარი მან გურგანჩში წაიყვანა, სადაც ეს უკანასკნელი 1198 წელს გარდაიცვალა. მანამდე, 1193 წელს ტეკიშმა დაპყრობილი ხორასანი თავის ორ ვაჟიშვილს ჩააბარა .

როგორც აღვნიშნეთ, ჩვენთვის საინტერესო „ტოგან-შაჰი“, 1185 წელს გარდაიცვალა, მაგრამ რჩება ერთი ასეთი შესაძლებლობა. შესაძლოა იოანე ბატონიშვილმა, ჩვენთვის უცნობ წყაროში მართლაც ამოიკითხა ხორასნის მმართველი „ტალამ-ხანის“ თუ „ტოგან-შაჰის“ სახელი, ოღონდ ეს პიროვნება 1185 წელს გარდაცვლილი ტოგან-შაჰი კი არ იყო, არამედ მისი შვილიშვილი ან შთამომავალი, რომელსაც წინაპრის სახელი დაარქვეს. ასე ხშირად ხდებოდა როგორც ქრისტიანულ, ისე მუსლიმურ სამყაროშიც. შემდგომი კვლევის დროს შესაძლოა ასეთი ვერსია დადასტურდეს ან საბოლოოდ უარყოფილ იქნას, იოანე ბატონიშვილის ცნობის რეალურობა.

მარალის საკითხი

ციხე-ქალაქი მარალა აზერბაიჯანის საათაბაგოს ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ცენტრი იყო. 1122 წლიდან მარალში დამკვიდრდა აღსუნკურიდების (ახმადილების) დინასტია. მარალის გამგებელი არსლან-აბა წლების განმავლობაში ებრძოდა ელდიგუზს, შემდგომში კი ჯაჰან ფაჰლავანს, მაგრამ მარალის გამგებელმა დაამარცხა ფაჰლავანი. არსლან-აბას სიკვდილის შემდეგ ფაჰლავანმა დაიმორჩილა მარალაც და აღსუნკურიდებიც.

ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ რომ აბუ-ბაქრმა 1208 წლის გაზაფხულზე შეძლო ქალაქ მარალის დაპყრობა და შემოერთება. უცნობია ვის ხელში იყო მარალა, როცა ქართველებმა შეძლეს ქალაქზე თავისი გავლენის გავრცელება. ამ ფაქტის რეალობაზე ორი წყარო მიგვითითებს. ერთია ან-ნასავის ცნობები, რომელიც გ. ჯაფარიძემ გამოაქვეყნა. ამ ცნობის მიხედვით, 1225 წელს მარალელებმა მოწოდება გაუგზავნეს ჯალალ ად-დინს და სთხოვეს დაეკავებინა ქალაქი, რომლისთვისაც „ქართველებს ჩაესოთ თავიანთი ბრჭყალები“⁶⁵. მას შემდეგ რაც ჯალალმა ქალაქი დაიკავა, მან 1225 წლის ივლისში მარალიდან მაჰმადიან მმართველებს აცნობა რომ იგი დაეუფლა აზერბაიჯანს.

იგივე ცნობას სრული სახით მოვიყვანთ ან-ნასავის თხზულებიდან: როდესაც სულტანი ჯალალ ად-დინი აზერბაიჯანს მიუახლოვდა, მარალელებმა მის ვეზირს წერილი გაუგზავნეს: "ისინი მოუწოდებდნენ სულტანს მისუღიყო იქ და გაენთავისუფლებინა ისინი იმ სამარცხვინო მონობისაგან, რომელსაც ისინი განიცდიან მმართველების თავხედობისაგან, სახელმწიფოსაგან, აგრეთვე ქალების ძალაუფლებისაგან. ისინი ითმენდნენ იმასაც, რომ ქართველები ბრჭყალებით ჩაებლაუჭნენ მარალას, თავიანთი მფლობელის – ათაბაგის სისუსტის გამო, რათა დაეცვა თავისი სამფლობელოს ხელშეუხებლობა. მაშინ სულტანი საჩქაროდ გაეშურა მარალისაკენ და ქალაქში შევიდა, წინააღმდეგობის გარეშე. რამდენიმე დღის იქ ყოფნის შემდეგ, იქიდან გაგზავნა ყადი მუჯირ ად დინ უმარ იბნ სადა აღ-ხორეზში ელჩად არ-რუმის და

65. ან-ნასავის თხზულებიდან ციტირებულია გ. ჯაფარიძის ნაშრომში: საქართველო და მახლობელი აღმოსავლეთის ისლამური სამყარო. გვ. 186-187.

აშ-შამის მპყრობელებთან წერილით, რომლებითაც აცნობებდა, რომ იგი დაეუფლა აზერბაიჯანის ოლქებს და თავისი წვეტიანი კბილებით გამოგლიჯა ისინი (ოლქები), რომლებშიც ჩაბლაუჭებული იყო ქართველების ეშვები⁶⁶.

დამოწმებული ამონარიდიდან ჩვენთვის საინტერესოა ფაქტი, რომ აზერბაიჯანის საათაბაგოს ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ქალაქი მარალა იყო საქართველოს სამეფოზე დამოკიდებული ერთეული და მისი გავლენის სფეროში შედიოდა. ამავე ტექსტიდან ჩანს, რომ მარალასთან ერთად ქართველთა სამეფოს გავლენა ვრცელდებოდა აზერბაიჯანის საათაბაგოს რიგ ოლქებზე. მეტიც შეიძლება ითქვას, რომ 1210 წლის ლაშქრობის შემდეგ, ფაქტიურად არ დარჩენილა მნიშვნელოვანი ქალაქი-ოლქი, რომ რამენაირ დამოკიდებულებაში არ ყოფილიყოს საქართველოს სამეფოზე. ჩვენ ვგულისხმობთ მხოლოდ იმ ოლქებს და ქალაქებს, რომელთა დამორჩილება მოხსენიებულია არამარტო ქართულ, არამედ აღმოსავლურ წყაროებში: შამქორი, ბაილაყანი, ნახჭევანი, მარანდი, თავრიზი, მარალა...

მარალის დამორჩილებას აფიქსირებს სხვა წყაროც: თამარ მეფის მეორე ისტორიკოსი ბასილი ეზოსმოდღარი წერს: „მერმე ცნას ერასამდის ქუემოთ მისგან (თამარ მეფისგან – დ. შ) დადებული ხარაჯა და ბაღდადის კერძ მარლამდის...“⁶⁷. ამ მცირე ცნობაში ქალაქი „მარლა“ – უზუსტოდ მოხსენიებული ქალაქი „მარალა“. ს. ყაუხჩიშვილის „ქართლის ცხოვრების“ სახელთა საძიებელშიც ქალაქის სახელი უზუსტოდაა მოხსენიებული: როგორც „ქალაქი მარლა“⁶⁸. რ. მეტრეველის მიერ გამოცემულ „ქართლის ცხოვრებაში“ შეცდომა გასწორებულია, ქალაქის სახელი სწორი ფორმითაა მოხსენიებული და განმარტებითი ფორმაც მითითებულია: „მარალა/მარლა“⁶⁹. ბასილი ეზოსმოდღარი ამ ცნობაში პირდაპირ მიუთითებს, რომ ქალაქი მარალა თამარის მეფობის პერიოდში, საქართველოს სამეფოს მოხარკე-მოხარაჯე ქვეყანა იყო.

66. <http://www.vostlit.info/Texts/rus8/Nasawi/frameset1.htm> Шихаб Ад-дин Мухаммад Ан-насави. Жизнеописание султана Джалал Ад-дина Манкбурты. Стр., 150.

67. ქართლის ცხოვრება. ბასილი ეზოსმოდღარი. ცხოვრებაი მეფეთ-მეფისა თამარისი. გვ. 489.

68. ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტომი II. თბ., 1959. გვ. 671.

69. ქართლის ცხოვრება. მთ. რედ. რ. მეტრეველი. გვ. 816.

ქალაქი მარალა ყაზვინ-ზენჯანიდან მომავალ გზაზე მდებარეობდა და თავრიზ-აზერბაიჯანის საათაბაგოსკენ მიმავალ გზაზე იდო. როცა აბუ ბაქრმა მარალა შემოიერთა იქ მმართველობდა აღ-სუნკურის შთამომავალი სულაფა-ხათუნი. მარალელები ჯალალ ად-დინს რომ იწვევდნენ თავის ქალაქში, და ქალების ხელისუფლებას აპროტესტებდნენ, სწორედ ამ ქალს გულისხმობდნენ.

ერთი სიტყვით, ძნელია ითქვას, როდიდან აღმოჩნდა ქალაქი მარალა „ქართველთა ბრჭყალებში“ თუ „ეშვებში“, მაგრამ ლოგიკურად გამოიყურება აზრი, რომ ეს უნდა მომხდარიყო ქართველთა ლაშქრობის დროს სპარსეთში.

უჟენი სადღაა

ქართველი მემკვიდრე ირწმუნება, რომ მიანიდან მომავალ გზაზე ქართველთა ლაშქარი სანამ თავრიზამდე მივიდოდა, „მოჰმართეს გზასა, რომელ აღმოველო ადარბადაგანით, და მოვიდეს და მოეგებნეს პირველად უჟენით და მერმე თავრეყელნი მითვე ძლუნითა ურიცხვითა, და მოართუეს სიმდიდრე აურაცხელი, რომლითა აივსო სრულიად სამეფო“.

უჟენის იდენტიფიკაციაში გვეხმარება აკად. ბუნიატოვი, რომელიც წერს: „გზაზე მათ (ქართველებმა) ალყა შემოარტყეს ქალაქ უჩანს, მაგრამ უჩანელებმა თავი გამოისყიდეს“. მოგვიანებით ეს ქალაქი დაიკავა მრისხანე ჯალალმაც. ან-ნასავი წერს და აღწერს კიდევ ორიოდ სიტყვით უჩან-უჟენს: „მარალიდან სულტანი დაიძრა უჩანისაკენ. ეს მხარე დაფარულია სიმწვანით, სარწყავი გამდინარე წყლებით“ და მან აქ 7 დღე გაატარაო. ამის შემდეგ სულტანი თავრიზისკენ გაემართა და ალყა შემოარტყა ქალაქს, რომელსაც მფლობელობდა ათაბაგ უზბეგის ცოლი .

მოკლედ, ბუნიატოვისა და ან-ნასავის ცნობები უჟენის მდებარეობის შესახებ ერთმანეთს ეწინააღმდეგება, რადგან ერთ შემთხვევაში მხარე თავრიზიდან არდებილისაკენ გზაზეა, ხოლო მეორე შემთხვევაში კი – მარალიდან თავრიზისაკენ მონაკვეთში. ამ შემთხვევაში თამარის მემკვიდრის და ან-ნასავის ცნობები კარგად

70. ქართლის ცხოვრება. ისტორიანი და აზმანი. გვ. 476.

71. З М Бунятов УРБРо. ЪРна., ТХ. 59.

72. <http://www.vostlit.info/Texts/rus8/Nasawi/frameset1.htm> Шихаб Ад-дин Мухаммад Ан-насави. Жизнь и описание султана Джалал Ад-дина Манкбурны. Стр., 150.

ემთხვევა ერთმანეთს და უჟენ-უჩანიც დიდად საძიებელი არაა – ის მარალიდან თავრიზის გზაზე მდებარეობდა.

არ არის გამორიცხული რომ აზერბაიჯანის საათაბაგოს სხვა მხარეებიც მოექცა საქართველოს სამეფოს გავლენის სფეროში. მაგალითისათვის შეიძლება გავიხსენოთ მხითარ აირივანეცის ერთი ცნობა. სომეხი ავტორის ინფორმაციის მიხედვით ქართველთა ლაშქარი „სპარსეთში ზრეჰამდე მივიდა“⁷³. აქ ალბათ ძველი სომხეთის ქალაქი „ზარეჰავანი“ იგულისხმება, სადაც მხითარ აირივანეცის ცნობით წმინდა გრიგოლმა სამიტროპოლიტო დააარსა.

ჯერ კიდევ ანტიკური ქალაქი ზარეჰავანი მეათე საუკუნეში სომხური ვასპურაკანის სამეფოში შედიოდა. დღეს ეს ქალაქი ირანშია სელმასის სახელით. ქალაქი ურმიის ტბის ჩრდილო-დასავლეთის სიახლოვეზე მდებარეობს და უცნობია აირივანეცი, ზარეჰავან-სელმასამდე მისვლას, თითქოს სპარსეთის ლაშქრობის დროს გულისხმობს თუ სხვა დროს დალაშქრეს ქართველებმა ეს ქალაქი.

ლაშქრობის დასასრული და შედეგები

კირაკოს განძაკეცი უშუალოდ 1210 წლის ლაშქრობას არ ასახელებს, მაგრამ გადმოგვცემს რომელიღაც „მრავალი გამარჯვებების“ შესახებ, რომლებიც მოიპოვეს „დიდმა იშხანებმა“ ზაქარიამ და ივანემ. სომეხი მემკვიდრის ცნობების მიხედვით, მარანდისა და არდებილის აღება-აოხრება, ამ გამარჯვებების ბოლოს მოხდა. კირაკოსი წერს: „მრავალი მამაცური საქმეებისა და გამარჯვებების შემდეგ დიდი იშხანები ზაქარე და ივანე მრავალრიცხოვან ლაშქართან ერთად მივიდნენ მარანდში, აიღეს ის და ააოხრეს მიმდებარე ოლქები. შემდეგ ისინი წავიდნენ არდებილში და ისიც აიღეს“.

მარანდის აღებას მოსდევს არდებილის აოხრების ამბავი. ამის შემდეგო, განაგრძობს კირაკოს განძაკეცი, ზაქარია „დაბრუნდა თავის ქვეყანაში. მაგრამ გზაში ის ავად გახდა. მის სხეულზე გაჩნდა განუკურნებელი წყლულები, და როცა შეხორცდებოდა ერთი, ჩნდებოდა მეორე. ასე გატანჯული, ის რამდენიმე დღის შემდეგ გარდაიცვალა. გლოვამ მოიცვა ყველა ქრისტიანი... სამგლოვია-

73. გვანცა აბდლაძე. გიორგი IV ლაშა. გამომცემლობა „პალიტრა L“ 2019 თბ., გვ.177.

როდ შეიმოსნენ ქართველთა მეფე გიორგი, ლაშად წოდებული, სოსლანისა და თამარის შვილი, შვილიშვილი დიდი გიორგი მეფისა და მისი (ზაქარიას) ძმა ივანე მთელ ქართველთა ლაშქართან ერთად⁷⁴.

მარანდისა და არდეხილის ალების გადათარიღების საკითხი დამატებით კვლევას მოითხოვს. ჯერჯერობით კვლავ თამარის პირველ ისტორიკოსს მიეწინდოთ, რომელსაც მიანის ინციდენტი დიდი ლაშქრობის უკანასკნელ სამხედრო ეპიზოდად მიაჩნია, თუმცა ამაში დარწმუნებულნი არა ვართ. ამის შემდეგ ქართველთა მხედრობამ აზერბაიჯანის საათაბაგოს ტერიტორია გამოიარა და საქართველოში დაბრუნდა: „დაუტევენს მშვიდობით მყოფნი ადარბადაგისანი და გამოვლეს რაქსი და შემოვლეს პირი ნახჭევნისა და მოვიდეს ტფილისს მეფეს წინაშე. მხიარულ იქმნა მეფეთ მეფე, მმადლობელი ღმრთისა, მხიარულითა პირითა გაეგება, ზეიმითა და დიდებითა.

იყო ხმა ბუკთა და დუმბულთა, რომელი არცა ძუელ ოდესმე ქმნულ იყო ესევეთარი გამარჯუება არცა მეფეთაგან, არცა მთავართაგან⁷⁵.

მემატიანის მონათხრობის მიხედვით, მეფეთ მეფე თამარმა ისნის სასახლეში მიიღო ტრიუმფი. მის თვალწინ ჩამოატარეს არმალანი ანუ შორი ქვეყნებიდან მოტანილი ძღვენი: ურიცხვი სიმდიდრე, თვალ-მარგალიტი და სხვ.

მოჰყვა თუ არა რაიმე სამხედრო-პოლიტიკური შედეგები სპარსეთში ლაშქრობას. ორ შედეგს ძველი მემატიანეები აფიქსირებდნენ. პირველი ის იყო რომ ქართულმა მხედრობამ მოახდინა სამხედრო ძლიერების დემონსტრირება აღმოსავლურ-ისლამური ახლო და შორი სახელმწიფოების წინაშე. მეორე – მოიპოვა დიდი ალაფ-ნადავლი, ნივთიერი სიმდიდრისა და ტყვეების სახით. სხვა რაიმე სამხედრო-პოლიტიკურ შედეგებს თითქოს ადგილი არ ჰქონია.

ჯ. სტეფანაძე მართებულად აღნიშნავს რომ ამ მასშტაბური ლაშქრობის შემდეგ, ქართველებს არც ერთ ციხე-სიმაგრეში თუ ქალაქში გარნიზონი არ დაუტოვებიათ და ამდენად საქართველოს საზღვრებს არაფერი მომატებია. მისი აზრით, ამ ლაშქრობამ

74. <http://www.vostlit.info/Texts/rus8/Gandzakeci/frameset2.htm> Кирпакос Гандзакеси. Краткая история. Стр., 185-186

75. ქართლის ცხოვრება. ისტორიანი და აზმანი. გვ. 476.

ვერც ხვარაზმშაჰის პრობლემა გადაჭრა. იგი სავსებით მართებულიად მიუთითებს რომ სულტანმა მუჰამადმა 1217 წლიდან დაამყარა სიუზერენიტეტი აზერბაიჯანის საათაბაგოზე და ათაბაგი უზბეგი და შირვანშაჰი ვასალებად აქცია.

თუ მოვლენებს ქრონოლოგიური თანმიმდევრობით განვიხილავთ, განსხვავებულ რეალობას მივიღებთ.

პირველ რიგში გავიხსენოთ საქართველო-აზერბაიჯანის ურთიერთობის განვლილი ეტაპები, აბუ ბაქრის ათაბაგობის პერიოდში. პირველი პერიოდი 1195-1205 წლების ეტაპია, როცა შამქორის ომის შემდეგ ქართველთა სამეფო ინტენსიურ თავდასხმებს ახორციელებდა და ზედიზედ იერთებდა ან იქვემდებარებდა ან ხარკავდა საათაბაგოს კუთვნილ ქალაქებს და მხარეებს (ანისი, დვინი, შამქორი, ბაილაცანი, ნახჭევანი და სხვ).

მეორე პერიოდში, 2005 წლიდან აზერბაიჯანის საათაბაგო შევიდა საქართველოს სამეფოს გავლენის სფეროში და ეს გრძელდებოდა 1210 წლამდე, სანამ არ გარდაიცვალა აბუ ბაქრი.

მესამე ეტაპი დაიწყო 1210 წლის ქართველთა ლაშქრობიდან სპარსეთში და სწორედ აქ უნდა გავცეთ კითხვას პასუხი – რა ხდებოდა 1210-1217 წლამდე საქართველოსა და აზერბაიჯან-ხვარაზმის ურთიერთობაში. ჩვენ ვიცით რომ მანამდე ან სპარსეთში ლაშქრობის შედეგად საქართველოს გავლენის სფეროში აღმოჩნდა აზერაიჯანის საათაბაგოს დიდი ნაწილი: ნახჭევანი, მარანდი, თავრიზი, უჩანი, მარალი, შესაძლებელია ზარეჰავანი, არდებილი...

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ქართველთა ლაშქრობა ორ ნაწილად დავყავით. ლაშქრობის პირველი ნაწილი მოიცავდა აზერბაიჯანის საათაბაგოს ანუ ადარბადაგანის ტერიტორიაზე არსებულ ქალაქებზე ქართველების ლაშქრობას, რომელსაც უცხოური წყაროები ადასტურებენ და თამამად შეიძლება ჩავთვალოთ ზემოჩამოთვლილი ქალაქი-მხარეები საქართველოს სამეფოს გავლენის ქვეშ მოქცეულად. ეს ქალაქები და მხარეები შეადგენდნენ ადარბადაგანის საათაბაგოს უდიდეს ნაწილს. ამ პერიოდში აზერბაიჯანის საათაბაგოზე არ ვრცელდებოდა ხვარაზმშაჰების სიუზერენიტეტი და არ აღევლინებოდა ხუტბა მუჰამადის სახელზე ან რომელიმე მუსლიმი მმართველის სახელზე.

მთელი ამ პერიოდის ანუ შვიდი წლის მანძილზე არც მუსლიმი ავტორები აფიქსირებენ ათაბაგ უზბეგის რაიმე აქტივობას ქართ-

ველების წინააღმდეგ. იგი არ გამოხმაურებია არც ქართველების ლაშქრობას მის სახელმწიფოში, არც ქართველების მიერ ქალაქების აღებას ან დამორჩილებას. პირიქით, წყაროები მიუთითებენ მხოლოდ ათაბაგ უზბეგის გაუთავებელ წუნუნს ქართველთა ინტენსიური თავდასხმების გამო. ამ მხრივ ის თავისი ძმის – აბუ ბაქრის მდგომარეობაში იყო.

თუმცა, ისიც მართებული იქნება ითქვას რომ მიუხედავად ამისა, უზბეგს არც ქართველების უზენაესობა უცვნია. საამისო მითითება წყაროებში არ ჩანს. მაგრამ ჩვენ შეიძლება ვიგულისხმოთ, რომ ამ შეიდი წლის განმავლობაში, ის თავისი სახელმწიფოს გარკვეულ ციხე-ქალაქებში ცხოვრობდა და ელოდებოდა უკეთეს მომავალს ან დროს, როდესაც „ისლამის ჩრდილი“ და იმედი – ხვარაზმშაჰი მუჰამადი მოიცლიდა საქართველოსათვის.

და რაც მთავარია, ესეც აღენიშნეთ, რომ ქართველთა ლაშქრობის მთელ მანძილზე, ხვარაზმშაჰი მუჰამადიც არაფრით არ გამოხმაურებია მათ აგრესიას. ახლა კი მეტსაც ვიტყვით, 1210-1217 წლების განმავლობაშიც, ხვარაზმშაჰმა ვერ მოიცალა სხვადასხვა მიზეზების გამო, ქართველთა წინააღმდეგ ზომების მისაღებად. მთელი ამ ხნის მანძილზე ხვარაზმის სახელმწიფოს ხელი არ მიუწვდებოდა არა თუ აზერბაიჯანსა და შირვანზე, არამედ – სპარსულ ერაყზეც. ეს ფაქტია.

ამ ხნის განმავლობაში აზერბაიჯანის საათაბაგო ან მისი უდიდესი ნაწილი შედიოდა და უფრო სწორედ – რჩებოდა საქართველოს გავლენის სფეროში.

ამ მოსაზრების დასარღვევად ვერ გამოდგება ისეთი არგუმენტი, რომ საქართველოს სამეფოს, აზერბაიჯანის საათაბაგოს ქალაქებში არ ჰყავდა გარნიზონები, როგორც ამ ეჭვს გამოთქვამს ჯ. სტიფნაძე. საქართველოს არც ერთ დამორჩილებულ და დახარკულ მუსლიმურ პოლიტიკურ ერთეულში, სასულტნოში თუ საამიროში გარნიზონი არ ჰყოლია ჩაყენებული. ამ მხრივ აზერბაიჯანის საათაბაგოს რიგი ქალაქები და ოლქები ანალოგიურ მდგომარეობაში იყო, როგორც საქართველოს სამეფოს სხვა მოხარკე ქვეყნები: განძის საამირო, არზრუმის, ერზინკის, ნახჭევანის თუ სხვა სასულტნო-საამიროები.

რაც შეეხება ქართველთა ლაშქრობის მეორე ნაწილს – ეს იყო ის ტერიტორიები, მხარეები და ქალაქები, რომლების დამორჩილებას ქართველი მემკვიდრის გარდა, არ ადასტურებენ უცხოე-

რი წყაროები – ესენია სპარსული ერაყის და ხორასან-ხვარაზმის ქალაქები: ზენჯანი, ყაზვინი და გორგანი. თუ ამ ტერიტორიებზე ქართველთა ლაშქრობას ადგილი ჰქონდა, ის იყო განხორციელებული – სამხედრო ძლიერების დემონსტრირებისა და დარბევა-ნადავლის შოვნის მიზნით და მიმართული იყო ხვარაზმის სულტნის მუჰამადის წინააღმდეგ, მისი გაფრთხილების მიზნით – არ ჩარეულიყო სპარსული ერაყისა და არრან-აზერბაიჯანის საქმეებში.

მაშ, 1205-1210 და 1210 წლიდან, ქართველთა ლაშქრობიდან სპარსეთში – 1217 წლამდე, აზერბაიჯანის ქალაქებისა და ოლქების უმრავლესობა საქართველოს სამეფოს გავლენის სფეროში რჩებოდა და ამ რეალობისთვის არ და ვერ შეუშალა ხელი რომელიმე მუსლიმურმა ძალამ, უპირველეს ყოვლისა კი ხვარაზმმაჰმა მუჰამადმა.

მდგომარეობა შეიცვალა 1217 წლიდან. ვნახოთ რა პირობებში მოხდა ეს.

1210-1217 წლებში ათაბაგი უზბეგი უფრო სპარსული ერაყის ამბებით იყო დაკავებული, ვიდრე საკუთარი სახელმწიფოს მდგომარეობით. სპარსულ ერაყში ამ დროის მანძილზე ჯერ მამლუქი შამს ად-დინ აიტოლმიში პირველობდა და მხოლოდ ნომინალურად სცნობდა უზბეგის სიუზერენობას.

შემდგომში აიტოლმიში დაამარცხა ასევე მამლუქმა ნასირ ად-დინ მენგლიმ. ამ უკანასკნელმა თავისი სახელით მოჭრა მონეტა და ხუტბასაც მის სახელზე აღავლენდნენ. ის უფრო ნაკლებ ანგარიშს უწევდა თავის სიუზერენს და ბატონს უზბეგს. მანვე სპარსული ერაყის საქმეებში ჩარევა აუკრძალა ხალიფა ან-ნასირს. ეს იყო 1212 წელს და ამ დროისათვის სპარსული ერაყი არ ემორჩილებოდა არც ხალიფას, არც ხვარაზმმაჰს და არც აზერბაიჯანის ათაბაგ უზბეგს. ეს ქვეყანა ხან ერთი ხან მეორე ყოჩალი მამლუქის ხელში იყო.

თითქმის დამოუკიდებელი მმართველი ამირას, მენგლის წინააღმდეგ, ბაღდადის ხალიფა ან-ნასირმა კოალიცია შექმნა, რომლის წამყვანი ძალები იყვნენ თვითონ ხალიფა ან-ნასირი, ათაბაგი უზბეგი და ისმაილიტების ბელადი ჯალალ ად-დინ ჰასანი. გამარჯვების შემთხვევაში, მათ სამ ნაწილად უნდა გადაეწილებინათ სპარსული ერაყის ტერიტორია.

მენგლი დამარცხდა და გამარჯვებულებმა ერაყი მართლაც გადაიწილეს. ათაბაგმა უზბეგმა თავის მოადგილედ, თავისი

წილხვედომილი სპარსული ერაყის ტერიტორიაზე დანიშნა თავისივე მამლუქი საიფ ად-დინ ოლლიმიში. აქედან დაიწყო ხვარაზმელების ჩარევა ერაყის საქმეებში. საქმე იმაში გახლდათ, რომ ოლლიმიში ხვარაზმშაჰ მუჰამადის სამსახურში იყო. ამიტომ მან ათაბაგ უზბეგის მოადგილეობის მიღებისთანავე, სპარსული ერაყის კუთვნილ ტერიტორიაზე – ხვარაზმშაჰ მუჰამადის სახელზე აღაველენინა ხუტბა.

ამ აქტის წინააღმდეგ გამოვიდა ბაღდადის ხალიფა ან-ნასირი. ხალიფამ ისმაილიტების მბრძანებელ ჰასანთან შეთანხმებით, ფიდაი-ტერორისტი მიუგზავნა ოლლიმიშს და მოაკვლევინა. ოლლიმიშის მკვლელობის შემდეგ ხვარაზმშაჰის სახელის ხსენება სპარსულ ერაყში შეწყდა. მეტიც, აზერბაიჯანის ათაბაგი მუზაფფარ ად-დინ უზბეგი მოულოდნელად გააქტიურდა: იგი შეუთანხმდა თავის ვასალს, ფარსის მფლობელს ათაბაგ საად იბნ ზენგის და ორივენი ერთდროულად, ჯარებით შეიჭრნენ სპარსული ერაყის ტერიტორიაზე. უზბეგმა ისპაჰანი დაიკავა, ხოლო ზენგიმ ქალაქები: რეი, ყაზვინი, ხუვარი და სემნანი, შესაბამისი მხარეებით. ფაქტობრივად, მთელი სპარსული ერაყი მოკავშირეების ხელში აღმოჩნდა.

ხვარაზმშაჰმა მუჰამადმა ერაყის საქმეებში ჩარევა გადანყვიტა. მან შეკრიბა 100 000-იანი მხედრობა და სპარსული ერაყი-საკენ დაიძრა.

საქართველო და ხვარაზმი – პირველი კონფლიქტი ანუ ერთი ნაპიჯი ომამდე

მაგრამ სანამ ერაყის ამბებზე გადავიდოდეთ, ზედმეტი არ იქნება, ხვარაზმის სახელმწიფოს სამხედრო შესაძლებლობებს ორიოდ სიტყვით შევხვით, რასაც აკად. ბუნიატოვი ცალკე თავს უთმობს.

აღმოსავლურ წყაროებზე დაყრდნობით, ბუნიატოვი გვარწმუნებს, რომ ხვარაზმის სულტანს შეეძლო 350 ან 400 000-მდე მხედარი გამოეყვანა ბრძოლის ველზე. შემდეგ ავტორი განმარტავს, რომ ამ ციფრებს ასახელებენ სამხედრო უწყების წარმომადგენელი ჩინოვნიკები, რომლებიც ვალდებული იყვნენ ზუსტი ციფრები დაესახელებინათ. ხვარაზმის რეგულარული არმიის რაოდენობა იცვლებოდა დროთა განმავლობაში წარმოებული ომე-

ბის მასშტაბების მიხედვით. მაგ., 1195 წელს სამხედრო დივანის რეესტრის (დაფატირების) მონაცემების მიხედვით, ხვარაზმშაჰ ტეკიშის ჯარი 170 000 კაცს შეადგენდა.

ამ მონაცემების მიხედვით ყარაკიტაების წინააღმდეგ მუჰამად მეორემ 400 000-მდე რაოდენობის ცხენოსანი გამოიყვანა. „ეს ციფრი დასტურდება სამხედრო დივანის რეესტრის მონაცემებით, – წერს ბუნიატოვი და განაგრძობს – რომელშიც ბალდადზე ლაშქრობის წინ დარეგისტრირებულია 400 000 მხედარი ცხენებსა და აქლემებზე“. შემდეგ, ჩამოთვლის რა ხვარაზმის ჯარების რაოდენობას, სხვადასხვა სამხედრო კამპანიების დროს, ბუნიატოვი ჩვენთვის საინტერესო ციფრსაც ასახელებს. ის წერს, რომ სულტან ჯალალ-ად-დინს ინდოეთში ლაშქრობის დროს ჰყავდა 90 000 მხედრისაგან შემდგარი ლაშქარი, „მაგრამ უკვე კავკასიაში შემოჭრის წინ მას ახლდა 200 000 ცხენოსანი“⁷⁶.

მაინც, თითქოს დაუჯერებელი ციფრებია, მაგრამ ერთი რამ ცხადია: ხვარაზმის შუაზიურ იმპერიას რამდენადმე მრავალრიცხოვანი ჯარის გამოყვანა შეეძლო ვიდრე ნებისმიერ ახლო-აღმოსავლურ, მცირე აზიურ თუ რომელიმე მაშობდელ ევროპულ სახელმწიფოს. ამიტომაც იყო რომ ხვარაზმის სამხედრო შესაძლებლობები შიშის ზარს სცემდა მის ახლო და შორეულ მეზობლებს.

როდესაც აზერბაიჯანის ათაბაგი უზბეგი და მისი მოკავშირე ფარსის ათაბაგი ზენგი სპარსულ ერაყში შეიჭრნენ, ხვარაზმის „დიდი სულტანი“ ხვარაზმშაჰი ალა ად-დუნიია ვა-დ-დინ აბუ-ლ-ფატჰ მუჰამად იბნ ტეკიში (1200-1220) ამ დროს კუმისში იმყოფებოდა. მან თავისი უზარმაზარი ლაშქრიდან სასწრაფოდ გამოყო 12 000 რჩეული ცხენოსანი შენაერთი და რეიში მყოფ ათაბაგ ზენგისკენ გაგზავნა. ეს უკანასკნელი არაფრით არ ელოდა რომ ასე სწრაფად მის წინააღმდეგ მომავალი მხედრები, ხვარაზმშაჰის ჯარის ნაწილები იყვნენ და მათ ბრძოლით შეხვდა. როდესაც ზენგი მიხვდა, რომ თვით დიდ სულტანს ებრძოდა, ბრძოლა შეწყვიტა და ხვარაზმშაჰს დანებდა.

როცა ათაბაგმა უზბეგმა ხვარაზმის სულტნის ერაყში შემოჭრის ამბავი გაიგო, როგორც გადმოგვცემენ – დაიბნა და არ იცოდა როგორ მოქცეულიყო. მან თავისი ჯარი თავრიზში გაგზავნა, ხოლო თვითონ აზერბაიჯანის მთებს შეაფარა თავი. ხვა-

76. З. М. Буниятов. Государство хорезмшахов – Ануштегинидов (1097-1231). издательство „Наука“. Москва. Стр., 83, 84, 89.

რაზმელებმა უზბეგის ჯარი გაანადგურეს და ათაბაგის ქონება ჩაიგდეს ხელში. მთებში გახიზნულ ათაბაგს ხვარაზმშაჰის ელჩი გამოეცხადა და მუჰამადის მოთხოვნები წაუყენა: მას ხვარაზმშაჰის სახელით უნდა ალევლინა ხუტბა – არრანში, აზერბაიჯანში და შირვანის დერბენდამდე და მისივე სახელით მოეჭრა მონეტა.

უზბეგმა სასწრაფოდ შეასრულა ხვარაზმშაჰის მოთხოვნები, რაც მისი სახელმწიფოს სულტნის ვასალად აღიარებას ნიშნავდა. მანვე მუჰამად მეორეს გადასცა ციხე-სიმაგრე ფარაზინი და რადგან მთელ მის ქონებას ხვარაზმშაჰი დაეპატრონა – ხარკისაგან განთავისუფლება ითხოვა. მხარეები შეთანხმდნენ და სულტანმა მუჰამადმა, როგორც იტყვიან, ხელის გაუნძრევლად გაიხადა ვასალად დიდი ტერიტორია, რომელიც გადაჭიმული იყო ხვარაზმიდან დერბენდამდე ანუ სპარსული ერაცი, აზერბაიჯანის საათაბაგო და შირვანი.

სამაგიეროდ „ათაბაგმა სულტანს გაუგზავნა საჩუქრები და იშვიათი ნივთები იმისათვის, რომ მან (სულტანმა) აიყვანა მისი ქვეყანა (აზერბაიჯანის საათაბაგო) თავისი დაცვის ქვეშ და ჩადგა ზღუდედ მასსა (ათაბაგსა) და მათ შორის, ვისაც სურდა მისი (აზერბაიჯანის საათაბაგოს) დაპყრობა“⁷⁷. კონტექსტის მიხედვით ამ უკანასკნელებში იგულისხმებოდნენ – ქართველები და ან-ნასავი განმარტავს, რომ ხარკისაგან განთავისუფლების ერთ-ერთ მიზეზად უზბეგი ასახელებდა მიზეზს, რადგან „ქართველებმა, იყენებდნენ რა მის სისუსტეს, დაიკავეს მისი ქვეყნის სანაპიროები“.

ახლა როცა ამხელა ტერიტორიები და სამი ქვეყანა ხელში ჩაიგდო და იკისრა ათაბაგის ქვეყნის დაცვა, სულტანმა მუჰამადმა ელჩი გამოუგზავნა საქართველოს მეფეს. ან-ნასავის სიტყვებით: სულტანმა „ქართველებს ელჩი გაუგზავნა, რათა გაეფრთხილებინა ისინი მის (ათაბაგის) ქვეყანაზე თავდასხმისაგან და განუცხადა, რომ ის გახდა ერთ-ერთი მისი სამფლობელო, რომ ყველა მის მინარეთებში აღავლენენ მის სახელს, რომ მონეტები მისი ნიშნით იჭრება. და რომ სულტანს არ ეჩქარა ერაციდან გაბრუნება, რის შესახებაც ჩვენ ქვემოთ ვიტყვით, უზბეგი მიიღებდა ქართველებისგან იმას, რაც მას სურდა და მხოლოდ იმიტომ რომ (ხუტბა) აღავლინა სულტნის სახელით. (აქამდე) სულტანმა განკარგულება მისცა 50 000 ცხენოსანს, რჩეული ჯარების რიცხვიდან, მოეხდი-

77. <http://www.vostlit.info/Texts/rus8/Nasawi/frameset1.htm> Шихаб Ад-дин Мухаммад Ан-насави. Жизнеописание султана Джалал Ад-дина Манкбурни. Стр., 150.

ნათ თავდასხმა ქართველებზე. სულტნის ელჩი საქართველოდან დაბრუნდა მათი (ქართველების) ელჩის თანხლებით, მას შემდეგ რაც მას (ხვარაზმშაჰს) ჯეიჰუნი გადალახული ჰქონდა⁷⁸.

ან-ნასავის თხზულების ეს ამონარიდი მცირეოდენ კომენტარს მაინც საჭიროებს. როგორც არაერთხელ აღვნიშნეთ, საქართველოსა და ხვარაზმს შორის ინტერესთა დაპირისპირება წლების მანძილზე მიმდინარეობდა და მნიფდებოდა. წინააღმდეგობის ობიექტი აზერბაიჯანის საათაბაგო იყო. მაგრამ ამ დრომდე, ე. ი. 1215-1217 წლებამდე, ორივე ქვეყნის საზღვრები დიდად იყო დაშორებული ერთმანეთისაგან.

ახლა კი როცა ათაბაგი უზბეგი ხვარაზმშაჰ მუჰამადის ვასალი გახდა, ეს უზარმაზარი იმპერია უშუალოდ დაუმეზობლდა საქართველოს სამეფოს. ხვარაზმის სულტანმა პირდაპირ შემოუთვალა საქართველოს მეფეს გიორგი ლაშას, რომ ამიერიდან აზერბაიჯანის საათაბაგო მის სამფლობელოს წარმოადგენდა. კონფლიქტი მომწიფდა და შეიძლებოდა ის ომში გადაზრდილიყო. ხვარაზმელთა 50 000 რჩეული მხედრობა მზად იყო საქართველოში სალაშქროდ.

მაგრამ როგორც აღმოჩნდა, ისე არ წვიმდა, როგორც ჰქუხდა. ომის სურვილი არც ერთ მხარეს არ აღმოაჩნდა ამჯერად. გიორგი ლაშამ გონივრულად შეაფასა ვითარება. მართალია მისი მეზობელი აზერბაიჯანის საათაბაგო ხვარაზმშაჰის ვასალი გახდა, მაგრამ ეს ჯერ კიდევ არ ნიშნავდა ხვარაზმის საქართველოსთან ფაქტობრივ დამეზობლებას. ხვარაზმის ჯარები არ იდგნენ აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე და საშიშროებას ჯერჯერობით არ წარმოადგენდნენ საქართველოსათვის. ამიტომ გიორგი მეოთხემ საკუთარი ელჩი გააყოლა სულტნის ელჩს ხვარაზმში და ძვირფასი საჩუქრები გაატანა სულტან მუჰამადთან.

ჩვენ არ ვიცით, კონკრეტულად რა პასუხი მისცა გიორგი მეფემ ხვარაზმშაჰს, მაგრამ როგორც ჩანს, მისმა პასუხმა დააკმაყოფილა სულტან მუჰამადის პატივმოყვარეობა. ხვარაზმელთა ლაშქრობა საქართველოში არ შედგა.

წლების მანძილზე მიმდინარე ფარული თუ აშკარა წინააღმდეგობა საქართველოს სამეფოსა და ხვარაზმის სახელმწიფოს შორის, რომელმაც 1217 წელს კულმინაციას მიაღწია, სამხედრო კონფლიქტსა და ომში არ გადაზრდილა.

ის რვა წლით გადაიდო.

78. ი ქ ვ ე . გვ. 57.

„ხორასანს ლაშქარად ვიყავითო“

ასე იწყება ერთი მთიულური სალაშქრო სიმღერის ტექსტი. მას დღესაც, ასრულებენ ლომისობის დღესასწაულზე და სიმღერას „ფერხისას“ ეძახიან. როგორც ჩანს, ეს არის უძველესი ხალხური სიმღერა, რომელშიც სწორედ ქართველთა სპარსეთ-ხორასანში ლაშქრობის რეალობა აირეკლა და შემორჩა ხალხის მეხსიერებას.

უკანასკნელ ხანს, მკვლევარმა ნიკო ჯავახიშვილმა გამოაქვეყნა სალაშქრო სიმღერა „ფერხისას“ რამდენიმე ვარიანტი, რა თქმა უნდა მათი ძირითადი შინაარსი ერთნაირია, განსხვავება კი მხოლოდ ნიუანსურ ხასიათს ატარებს:

„ხორასნის ლაშქარად ვიყავითო
ჩვენ ლომნი ლომისისანი,
მანდ შამაგვესმა ჟღერანი
ჟამურ ბერცისის კლდისანი.
მუხლი გვეკონდა და ვიხმარეთო
მაგ ჩვენის ჭარმაგისანიო,
სადილობითა სამხრამდი
ჟამურ დავლახნეთ ქეიშანიო,
შუა ზღვას ჩავსვით სამანი
ჩვენკენ დავიგდეთ ხმელეთიო“.

ის რომ ეს ალბათ რვასაუკუნოვანი სიმღერა სპარსეთ-ხორასნის კამპანიას ასახავს, პირდაპირ ლექსის დასაწყისშივეა თქმული და საკამათო არაა. ნიკო ჯავახიშვილის სტატიაში, ლექსის ოთხი ვარიანტია გამოქვეყნებული და ოთხივე ხორასნის ლაშქრობის ხსენებით იწყება. განსხვავებაა ხორასნის დასახელებაში. ორ ტექსტში ტერმინი „ხოროშანია“ დასახელებული და დანარჩენ ორში: „ხორასნის“ და „ხორასანი“:

1. „ხოროშან ლაშქარად ვიყვენით“;
2. „ხოროშანს ლაშქარად ვიყავით“;
3. „ხორასნის ლაშქარად ვიყავითო“;
4. „ხორასანს ლაშქარად ვიყავით“.

ნიკო ჯავახიშვილი. წერს: „ქართულ ფოლკლორში, კერძოდ, ზემოთ მოყვანილი მთიულური საბრძოლო სიმღერის სხვადასხვა დროს ჩანერილ ვარიანტებში, ასახულია მთიულ მხედართა მონაწილეობა საქართველოს სამეფოს ჯარის მიერ სპარსეთ-

ში მოწყობილ ძლევამოსილ ლაშქრობაში, რომელიც 1210 წელს მოხდა და ეს სხვა წყაროებითაც დასტურდება⁷⁹. გარდა ამისა, მკვლევარი იზიარებს ჩვენს მოსაზრებას, რომ „...XII-XIII საუკუნეთა მიჯნაზე საქართველოსა და ხორეზმის სახელმწიფოებს შორის მწვავე დაპირისპირება არსებობდა. ეს განაპირობა ხორეზმის მესვეურთა მცდელობამ, დაეკავებინა საქართველოსთან ახლოს მდებარე ტერიტორიები, რომლებზეც პრეტენზია ქართველ მეფეებსაც ჰქონდათ“⁸⁰.

თუ სიმღერის ტექსტის შინაარსს დავაკვირდებით, ის ამ შორეული ლაშქრობის ისეთ ინფორმაციებსაც გვანდის, რაც ისტორიულ წყაროებში არ ჩანს და ლაშქრობის კონკრეტულ თავისებურებებს და ხასიათსაც გვიმარტავს.

ჯერ ერთი, ტექსტში იკითხება, ლაშქრობის სპეციფიკური გრძელვადიანი, ხანგრძლივი მასშტაბი, რომელიც გამოიხატებოდა დღეების, კვირებისა და თვეების განუწყვეტელ გადაადგილებაში. ეს ლაშქრობა ცალკეული მხედრისაგან მოითხოვდა პირველ რიგში – მუხლის სიმაგრეს და ამტანობას. თითოეულ ჯარისკაცს მხოლოდ მხედრული სიმაძაცე არ მოეთხოვებოდა.

ქართულმა მხედრობამ უჩვეულოდ გრძელი მანძილი დაფარა მოკლე დროში. სიზუსტეზე ნამდვილად ვერ ვაგებთ პასუხს, მაგრამ ქართველთა ლაშქარმა თბილისიდან გორგანამდე 1500 კილომეტრზე მეტი სიგრძის გზა დაფარა დაახლოებით. ეს ალბათ მინიმუმია და თანაც მხოლოდ ერთი მიმართულებით.

ამ მანძილის გავლას მართლაც მგლის მუხლი სჭირდებოდა და სწორედ ამ სპეციფიკურ სირთულეს გვიმხელს ლექსი:

„მუხლი გვქონდა და ვიხმარეთო
მაგ ჩვენის ჭარმაგისანიო...“

საუკუნეების სიღრმიდან ერთი რომელიღაც უცნობი ქართველი მხედარი გვიყვება ლაშქრობის კიდევ მეორე უჩვეულოდ ძნელად გადასალახავ სირთულეს. ქართული მხედრობა განუწყვეტილად გადაადგილდებოდა და თითქმის მთელი თვეების განმავლობაში, შეუსვენებლად მიიწევდა წინ, ამ უცნობ გზებსა და ტერიტორიე-

79. ნიკო ჯავახიშვილი. როგორ შემოგვიჩანას ზეპირსიტყვიერებამ ცნობა ქართველ მთიელთა გმირობაზე. „ისტორიანი“. 2019. ოქტომბერი. გვ. 25.

80. ი ქ ე. გვ. 23.

ბზე, მთებსა თუ ველებზე, ხრიოკ თუ ქვიშნარ ადგილებზე და ამასაც ორი სიტყვით ძუნნად გვიხსნის უცნობი მხედარი:

„სადილობითა სამხრამდი
ჟამურ დავლახნეთ ქვიშანიო...“

მაგრამ მთავარი, სიმღერის ფინალური აქტია, რომელიც ისეთ ინფორმაციას გვიმხელს, რის შესახებაც სდუმან ძველი მემკთიანეები. მეტიც შეიძლება ითქვას, ამ ფინალურ სტროფში შეიძლება ამოვიკითხოთ, ლაშქრობის მიზანიც და შედეგიც, რაც შესაძლოა გახმაურებული იყო ქართველთა ლაშქარში:

„შუა ზღვას ჩავსვით სამანი
ჩვენკენ დავიგდეთ ხმელეთიო“.

გავიხსენოთ, რაც ზემოთ აღვნიშნეთ: ქართველთა ლაშქრობის უკანასკნელი პუნქტი იყო ქალაქი გორგანი. ეს ქალაქი დღესაც მდებარეობს კასპიის ზღვის სამხრეთ აღმოსავლეთით, სულ რაღაც 30 კილომეტრში. ხომ არ ისმის ამ სტროფში, კატეგორიული განცხადება-გაფრთხილება იმის შესახებ, რომ ეს პუნქტი, ანუ კასპიის ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთი მხარე არის საზღვარი – სამანი, რომელც სხვა მეორე სუბიექტმა – ამ შემთხვევაში, ხვარაზმმაჰმა, არ უნდა გადმოლახოს. ტექსტის ამგვარი ნაკითხვა, ემთხვევა ლაშქრობის მიზანს.

ერთი სიტყვით, ნყარობის სიმწირის ფონზე, ეს ის შემთხვევაა, როცა ინფორმაციები უნდა ვეძებოთ ზეპირსიტყვიერების ისეთ ხალხურ ნიმუშში, როგორიც მთიულური საბრძოლო-სალაშქრო სიმღერაა – „ფერხისა“.

დაბოლოს, კიდევ ერთი გარემოება. XIII საუკუნის დასაწყისის ქართველ საზოგადოებას რეალური წარმოდგენა არ ჰქონდა ხვარაზმის შესახებ. ამ სახელმწიფოს აღიქვამდნენ, როგორც ხორასანს. ამგვარ რეალობას შესაძლოა იმანაც შეუწყო ხელი, რომ ხვარაზმმაჰმა მუჰამად მეორე ოფიციალურად მოიხსენიებოდა როგორც „სულტანი სანჯარი“ ანუ როგორც სელჩუკი სულტნის ტიტულის მქონე.

გაურკვეველია, თამარის პირველი ისტორიკოსი როგორი მნიშვნელობით ხმარობდა ქვეყნის სახელს „ხორასანს“, როგორც უშუალოდ – ხორასნის თუ მასში გულისხმობდა ხვარაზმს. ყოველ

შემთხვევაში, ხორასანში ლაშქრობა თავისთავად ნიშნავდა – ხვარაზმის ტერიტორიაზე ლაშქრობას, რადგან – ხორასნის ტერიტორია 1210 წლისთვის, ხვარაზმის დაპყრობილ ქვეყანას წარმოადგენდა და მის ტერიტორიაზე შესვლა ხვარაზმის ტერიტორიაზე შესვლას ნიშნავდა.

„ხუარაზმისა“ და „ხუარაზმშაჰის“ სრული იდენტიფიკაცია საქართველოში სამწუხაროდ მოხდა ჯალალ ად-დინის მიერ ჩვენი ქვეყნის ხუთწლიანი გამანადგურებელი ოკუპაციის პერიოდში. ჟამთააღმწერლისთვის ჯალალის ხუარაზმშაჰი, ხოლო მისი ქვეყანა კი ხუარაზმი.

თუმცა, მერეც იყო შემთხვევები, როცა ხვარაზმს ხორასანს უწოდებდნენ ხოლმე. „მაშინ იყო სულტანი ხუარასნისა, რომელსა ეპყრა ინდოეთითგან სრულიად სპარსეთი ჯეონამდე, სახელით ჯალალდინ“ – ეს ვახუშტი ბაგრატიონია. აგერ კიდევ მეორედ, იქვე, ხვარაზმელებზე წერს ბატონიშვილი: „ხოლო ხუარასნელთა დაებანაკათ გარნისს“⁸¹.

ცხადია ეს შეცდომა არ არის. სხვა რომ არაფერი, ვახუშტი ბატონიშვილი შესანიშნავად იცნობდა ჟამთააღმწერლის თხზულებას. ეს უკანასკნელი კი თავის „ასწლოვან ისტორიაში“ მრავალჯერ მოიხსენიებს ხუარაზმსაც და ხუარაზმშაჰსაც.

ხალხურ მეხსიერებასაც ხუარაზმის ნაცვლად ხორასანი უფრო შემორჩა. ე. წ. ხალხურ ვეფხისტყაოსანში „ლერნამ-დარეჯანის“ ცოლად შერთვისათვის ქალაქში ჩამოდის არა „ხვარაზმის“ არამედ „ხვარასნის მეფის შვილი“. ქალაქის მეფემ „ბევრი არჩია, არჩია და ბოლოს გადასწყვიტეს, რომ სასიძოდ ხვარასან მეფის შვილი მოიწვიონ, მეფიონმა თავისი სურვილი აისრულა, ხვარასან მეფის შვილი მეიწვიეს და საქორწილოდ შეემზადნენ“⁸².

ტარიელმა „ხვარასან მეფის შვილი“ მოკლა; ხელმწიფე „ხვარასან მეფის“ შვილის სიკვდილმა გაამწარა; ტარიელმა მაცრები „ხვარასან სამეფოში“ განდევნა და ა. შ. ხალხურ ვეფხისტყაოსანში „ხვარასანი“ თორმეტჯერაა მოხსენიებული, „ხვარაზმი“ კი არც ერთხელ.

81. ქართლის ცხოვრება. ტომი IV. ბატონიშვილი ვახუშტი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. თბილისი. 1973. გვ. 200.

82. მიხეილ ჩიქოვანი. ხალხური ვეფხისტყაოსანი. გამოკვლევა, ტექსტები და ლექსიკონი პროფ. ა. დუდუჩავას რედაქციითა და წინასიტყვაობით. ტფილისი. 1936. გვ. 71, 72, 73, 74...

ქართულ ისტორიოგრაფიაში ირანში ლაშქრობის ისტორიით, სპეციალურად, პირველად დაინტერესდა მკვლევარი ჯემალ სტეფნაძე. მან სცადა დაესაბუთებინა მოსაზრება, რომ XII-XIII საუკუნეების მიჯნაზე საქართველოსა და ხვარაზმის სახელმწიფოებს შორის არსებობდა მწვავე პოლიტიკური წინააღმდეგობანი. ხვარაზმი თანდათან იკავებდა საქართველოს ახლომდებარე ტერიტორიებს, რომლებიც ადრე ქართული სახელმწიფოს გავლენის ქვეშ იმყოფებოდა და ბუნებრივია, რომ საქართველოს ალიზიანებდა. მისი აზრით, „იქმნებოდა შთაბეჭდილება“, რომ 1210 წლის ლაშქრობა იყო მიმართული ხვარაზმში მუჰამადის წინააღმდეგ. ამ მოსაზრებას არამართო ვეთანხმებით, არამედ ვცდილობთ სხვადასხვა მონაცემებით დავასაბუთოთ წინამდებარე ნაშრომში.

XII-XIII საუკუნეების მიჯნაზე შექმნილი გეოპოლიტიკური რუკა საქართველოს გარშემო და ჩვენთვის საინტერესო სამხრეთ-აღმოსავლეთის მიმართულებით, წინა ათწლეულების განმავლობაში ყალიბდებოდა. ეს ხდებოდა დემეტრე პირველისა და გიორგი მესამის მეფობის პერიოდში. ჩვენს ერთ-ერთ მიზანს წარმოადგენს, საქართველოს ურთიერთობა აზერბაიჯანის საათაბაგოსთან და მოგვიანებით – ხვარაზმის სახელმწიფოსთან, განვიხილოთ აზერბაიჯანში, სელჩუკთა ერაყის სასულტნოში და ხვარაზმში შექმნილი ვითარების ფონზე.

უკვე XII ს-ის 30-იანი წლებიდან ერაყის სელჩუკთა სასულტნოს პოლიტიკურ რეალობაზე დიდ გავლენას ახდენდა აზერბაიჯანის ათაბაგი ყარა-სონყური. იგი იდგა ერაყის სელჩუკი სულტნის მასუდის მიმართ ოპოზიციურად განწყობილი ამირების სათავეში. ფაქტობრივად მან ჩაუყარა საფუძველი არრანისა და აზერბაიჯანის საათაბაგოს სამხედრო-პოლიტიკურ ძლიერებას.

დემეტრე პირველს უძლიერესი მოწინააღმდეგე ერგო ათაბაგ ყარა-სონყურის სახით. წყაროები ურთიერთსაწინააღმდეგო ცნობებს გვანვლიან დემეტრე მეფესა და ყარა-სონყურს შორის მიმდინარე ბრძოლების შესახებ. განჯაზე გავლენის დამყარება დემეტრე პირველის საგარეო პოლიტიკის ერთ-ერთ პრიორიტეტს წარმოადგენდა. ამიტომ დემეტრე პირველის დროს იწყება თითქმის ინტენსიური კონფრონტაციული დამოკიდებულება აზერბაიჯანის საათაბაგოსა და საქართველოს სამეფოს შორის.

სამხედრო-პოლიტიკური დაპირისპირება გარდამავალი უპირატესობით მიმდინარეობდა, ხელიდან ხელში გადადიოდა ცალკეული ბრძოლების ბედი, ქალაქები და მხარეები. თითქმის საუკუნოვანი ომი, რომელიც დროდადრო რა თქმა უნდა წყდებოდა და კვლავ ახლდებოდა, ოთხ პერიოდად შეიძლება დავყოთ 1120-იანი წლებიდან ვიდრე 1210-იან წლებამდე.

პირველი მცირე რაუნდი დავით აღმაშენებლის დიდი უპირატესობით წარიმართა. ცნობილია რომ მან სელჩუკებს თბილისის განთავისუფლების შემდეგ სამხრეთ და აღმოსავლეთ ამიერკავკასიის არაერთი მხარე და ქალაქი წაართვა, შემოიერთა ჩრდილოეთ სომხეთი და შირვანი. ამ შემთხვევაში ქართველთა მეფის სამხედრო-პოლიტიკური კურსი განმათავისუფლებელიც იყო და შეტევით-დამპყრობლურიც. ყოველ შემთხვევაში, აღმოსავლური წყაროები და თანამედროვე ისტორიკოსების ნაწილიც ამგვარად წარმოიდგენენ დავითის პოლიტიკას.

არრან-აზერბაიჯანთან საქართველოს ურთიერთობის მეორე პერიოდი დემეტრე პირველის მეფობის ხანას ემთხვევა. დემეტრე პირველისა და გიორგი მესამის ურთიერთობანი არრან-აზერბაიჯანის საათაბაგოსთან და სელჩუკურ სამყაროსთან კარგადაა შესწავლილი ჩვენს ისტორიოგრაფიაში, განსაკუთრებით გოჩა ჯაფარიძის შესანიშნავი მონოგრაფიის სახით.

1140-იან წლებში საინტერესო პოლიტიკური კონფიგურაცია შეიქმნა. არრან-აზერბაიჯანის ათაბაგები ხშირად ედგნენ ოპოზიციაში ერაყის სულთან მასუდს (1135-1152). ათაბაგების ტრადიციული მონინააღმდეგე იყო დემეტრე პირველიც. როგორც ჩანს, ამ ანტიათაბაგურმა განწყობამ გაუჩინა საერთო ინტერესები ერაყის სელჩუკ სულტანსა და საქართველოს მეფეს. იქნებ ამ გარემოებამაც ითამაშა როლი ამ ორი სახელმწიფოს მესვეურთა დინასტიურ დამოყვრებაში. როგორც ცნობილია, დემეტრე პირველის ქალიშვილი რუსუდანი ცოლად გააყოლეს ერაყის სელჩუკთა სულტან მასუდს. ერაყის სასულტნოსა და საქართველოს შორის პოლიტიკური გარიგება როგორც ჩანს ითვალისწინებდა განჯაზე თავისებური ორმაგი გავლენის დამყარებას – ციხე-ქალაქი სასულტნოს საკუთრება-მფლობელობაში რჩებოდა, მაგრამ ამავედროულად საქართველოს მეფის მოხარკე-ყმადნაფიციც იქნებოდა.

შემდეგი რიგით მესამე ეტაპი საქართველოს სამეფოს დამოკიდებულებისა არრან-აზერბაიჯანის საათაბაგოსთან და ერაყის სა-

სულტნოსთან დაკავშირებულია მეფე გიორგი მესამის სახელთან. ჯერ კიდევ დემეტრე პირველს, ხოლო ძირითადად კი გიორგი მესამეს, ურთიერთობა უხდებოდა უკვე საქართველოს სამხრეთ აღმოსავლეთით მეზობლად ჩამოყალიბებულ ახალ ძლიერ სახელმწიფოსთან – ილდეგიზიდების საათაბაგოსთან. საერთოდ, ილდეგიზიდების სახელმწიფოს არსებობას 1136 წლიდან იწყებენ. მაგრამ ფაქტობრივ დამოუკიდებლობას აზერბაიჯანის საათაბაგომ შამს ად-დინ ელდიგუზის (1140-1172) მმართველობის პერიოდში მიაღწია. საკამათოა, კონკრეტულად როდის, რომელი წლიდან გახდა ეს სახელმწიფო დამოუკიდებელი, რადგან მისი მმართველები ნომინალურად ერაყის სელჩუკთა სულტნის ქვეშევრდომებად ითვლებოდნენ.

თუმცა ფაქტია, ილდეგიზიდების საათაბაგო უმნიშვნელოვანეს ფაქტორს წარმოადგენდა სელჩუკურ-მცირეაზიურ სამყაროში და მისი ტერიტორია და საომარი ძალები ხშირად გადაულახავ ბარიერს წარმოადგენდნენ საქართველოს სამეფოს სამხედრო წინსვლისთვის, სამხრეთ-აღმოსავლეთის მიმართულებით, ხოლო ხშირ შემთხვევაში უშუალო საფრთხეს უქმნიდნენ საქართველოს ამ მიმართულების სასაზღვრო რეგიონებს. ერთი სიტყვით, XII ს-ის მეორე ნახევრიდან სწორედ ეს ორი სახელმწიფო იბრძოდა აღმოსავლეთ კავკასიაში ჰეგემონობისათვის. ილდეგიზიდების უკან მუდამ იდგნენ სელჩუკურ საამიროთა კოალიციური ძალები და ერაყის სასულტნო.

1160 წლის ნოემბერში ერაყის სელჩუკთა სულტანი გახდა არსლან-შაჰი, რომელიც ელდიგუზის მეუღლის მუმინა ხათუნის შვილი იყო. შეიძლება ითქვას რომ ერაყის სასულტნოს ელდიგუზის ოჯახი დაეპატრონა: შამს ად-დინ ელდიგუზი „დიდი ათაბაგი“ გახდა; მისი ერთი ვაჟიშვილი, სულტნის ძმა დედის მხრიდან – ნუსრატ ად-დინ ჯაჰან ფაჰლავანი, სულტნის ამირა-ჰაჯიბი გახდა, ხოლო მეორე უმცროსი ძმა – მუზაფფარ ად-დინ უსმან ყიზილ-არსლანი, სულტნის ჯარების მთავარსარდალი. მთელი სასულტნოს ხელისუფლებაში ერთი ოჯახის მოქცევამ ქვეყანაში შინაომები დააცხრო და განამტკიცა ცენტრალური ხელისუფლება..

ელდიგუზის ბატონობა-პატრონობის ქვეშ მყოფი ქვეყნების სივრცე დიდი იყო. ამ სივრცის წარმოდგენა უფრო რეალურად წარმოგვიდგენს იმ სახელმწიფოსა და ელდიგუზის სამხედრო-პოლიტიკური მოღვაწეობის მასშტაბებს, რომლის წინ იდგა და რო-

მელსაც ერკინებოდა მაშინდელი საქართველოს სამეფო და მისი სახელოვანი მეფე გიორგი მესამე.

მთელი ამ განსახილველი ისტორიული პერიოდის მანძილზე საქართველოს სამეფოს, სამხრეთ-აღმოსავლეთის მიმართულებით, აზერბაიჯანის საათაბაგოსთან ჰქონდა უშუალო კონფრონტაცია, ჩრდილოეთ სომხეთის ქალაქებისათვის და ტერიტორიებისათვის. მაგრამ არ უნდა დაგვავინყდეს რომ გიორგი მესამის მეფობის პერიოდში, კერძოდ კი – XII საუკუნის 60-70-იან წლებში, აზერბაიჯანის საათაბაგო ჯერ კიდევ არ წარმოადგენდა კლასიკურ დამოუკიდებელ სახელმწიფოს. გამოჩენილი სახელმწიფო მოღვაწე შამს ად-დინ ელდიგუზი ოფიციალურად გახლდათ ერაყის სელჩუკთა სულტნის მოხელე, რომელსაც განუსაზღვრელი გავლენა ჰქონდა როგორც სულტან არსლან-შაჰზე, ისე სასულტნოს სახელმწიფოზე. მიუხედავად ამისა, ის არ იყო სუვერენი, ის არ იყო ლეგიტიმაციის მქონე ჰეგემონი. ის იყო ფაქტობრივი ძალაუფლების მქონე პიროვნება. ამიტომ გიორგი მესამეს აზერბაიჯანის საათაბაგოსთან კი არა, ფაქტობრივად – ერაყის დიდ სასულტნოსთან ჰქონდა კონფრონტაცია და მას ხშირ შემთხვევაში უპირისპირდებოდა ელდიგუზის ფაქტობრივი და სულტნის ფორმალური ძალაუფლების ქვეშ მყოფი უზარმაზარი კონგლომერატი, რომელიც საქართველოს მოსაზღვრე ტერიტორიებიდან ირანის სამხრეთ საზღვრებამდე იყო გადაჭიმული.

ვიდრე ხვარაზმშაჰების სახელმწიფო საქართველოს სამეფოს მესვეურთა თვალსაწიერში მოექცეოდა, მანამდე მას წინ უძღოდა რამდენიმე ათეულწლიანი პერიოდი, რომლის განმავლობაში, ხვარაზმშაჰები ცდილობდნენ შუა აზიიდან ირანსა და ახლო აღმოსავლურ სელჩუკურ გეოპოლიტიკურ სივრცეში შემოსვლას და ჰეგემონობის დამყარებას. ეს პროცესი რა თქმა უნდა ეტაპობრივი იყო.

ელდიგუზისა და მუმინა-ხათუნის უფროსი ვაჟიშვილი ჯაჰან ფაჰლავანი (1172-1186) ენერგიული და გონიერი მმართველი იყო. მან მეგობრული ურთიერთობა დაამყარა წინა აზიის ახალ მოთამაშესთან – ხვარაზმშაჰ ტეკიშთან. მანვე ძლევამოსილ სალაჰ ად-დინს მშვიდობა შესთავაზა, თუმცა ომისთვისაც მზად იყო. ფაჰლავანმა ჯერ კიდევ თავის სიცოცხლეში გაუნანილა ვაჟიშვილებს სამემკვიდრეო სამფლობელოები: აბუ ბაქრს არრანი და აზერბაიჯანი ერგო; რეი, ისპაჰანი და ერაყის ნანჩილი – მიაკუთვნა

ნა ინანჩ მაჰმუდს და ამირ ამირანს, ხოლო ჰამადანი წილად ხედა უზბეგს. ეს ღონისძიება, აზერბაიჯანის ათაბაგის აზრით, ქვეყნის ერთიანობის საფუძველი უნდა ყოფილიყო, მისი სიკვდილის შემდეგ. მაგრამ ასე არ მოხდა.

ფაჰლავანის შვილები გააფთრებით შეებრძოლნენ ერთმანეთს. აბუ ბაქრმა დაამარცხა ნახევარძმები და ათაბაგობაც შეინარჩუნა და საათაბაგოც. დამარცხებულები გაიქცნენ და გაიყარნენ: ინანჩ მაჰმუდი ერასში გაიქცა, ხოლო ამირ ამირანი შირვანშაჰ აღსართანს (ახსიტან პირველი (1160-1197) შეეხიზნა. აპ პერიოდიდან საქართველოს სამეფო უშუალოდ ჩაერთო აზერბაიჯანის საათაბაგო ტახტისათვის ატეხილ შინაბრძოლებში, რაც ქართული ისტორიოგრაფიისათვის კარგად არის ცნობილი.

აღმოსავლური წყაროებიდან გასათვალისწინებელია ზოგიერთი მოვლენა და ისტორიული ეპიზოდი. მაგ., ის რომ აბუ ბაქრის წინააღმდეგ ომში საქართველოს ლაშქართან ერთად და უფრო სწორად მის შემადგენლობაში, ქართველებთან ერთად იბრძოდნენ შირვანელები, არრანის ის ძალები, რომლებიც ამირ ამირანს უჭერდნენ მხარს და თურქმენ მებრძოლთა რაზმები.

ქართული წყაროებისა და სამეცნიერო ლიტერატურის მიხედვით, ომის წამომწყები ათაბაგი აბუ ბაქრი იყო. აღმოსავლური წყაროების, მაგ., ალ-ჰუსაინის მიხედვით კი ისე ჩანს რომ თავდამსხმელები ამირ ამირანის მხარდამჭერი საქართველო და მისი ვასალი-მოკავშირე შირვანია. ფაქტია რომ სწორედ საქართველოს მხედრობა შევიდა არრან-ადარბადაგანის საათაბაგოს ტერიტორიაზე, შამქორში; საქართველომ დაუჭირა მხარი აბუ ბაქრის ოპოზიციონერ ძმას ამირ ამირანს და ა. შ. ისიც არ უნდა დაგვაინწყდეს რომ აბუ ბაქრი არრან-ადარბადაგანის კანონიერი მემკვიდრეობითი ათაბაგი იყო და მას ამ კანონიერებას ეცილებოდნენ ძმები. სხვა საკითხია რომ ათაბაგები საქართველოს სამეფოს ტრადიციული მოქიშპეები იყვნენ და ამჯერად საქართველოს სამეფოს უნდა გამოეყენებინა ხელსაყრელი ვითარება აბუ ბაქრის წინააღმდეგ.

ალ-ჰუსაინის ინფორმაციების მიხედვით, შამქორის ბრძოლის შემდეგ, ქართული წყაროების სანინააღმდეგოდ, ქართველებს არ აუღიათ განჯა, არც დავით სოსლანი შესულა ქალაქში და არ დაბრძანებულა სულტნის ტახტზე. ქართველმა დიდებულებმა

სულტნის ტახტზე დასვეს ამირ ამირანი და დააფიცეს ქართველთა მეფის ერთგულებაზე.

ალ-ჰუსაინი ირწმუნება და აკად. ბუნიატოვი იმეორებს თუ იზიარებს აზრს, რომ შამქორის ბრძოლის შემდეგ უნდა მომხდარიყო მეორე ბრძოლა მოკავშირეთა და უკან დახეულ აბუ ბაქრის ჯარებს შორის, ბაილაყანში, სადაც ამირ ამირანის მომხრე ქართველთა ძალებმა კვლავ დაამარცხეს აბუ ბაქრი.

ალ-ჰუსაინი გვამცნობს ქართული ისტორიოგრაფიისათვის უცნობ ქართველთა ლაშქრობებზე არრანსა და სამხრეთ აზერბაიჯანში. კერძოდ, განძიდან ქართველების მხედრობამ ნახჭევანისაკენ განაგრძო სვლა. იქ მყოფი ათაბაგი აბუ ბაქრი თავრიზში გაიქცა. ქართველებმა როგორც ჩანს დევნა განაგრძეს და თავრიზს მიაღწენ. ჰუსაინის ცნობით ქართველები თავრიზიდან გამოსასყიდი ხარკის აღების შემდეგ უკან გამობრუნდნენ და არრანის მრავალი ქალაქი და ციხე დაიმორჩილეს. თუ გავიხსენებთ, რომ არრანის ქვეყანაში ოთხი დიდი ქალაქიდან ორი – შამქორი და ბაილაყანი ქართველების მიერ იყო დამორჩილებული, სარწმუნოდ უნდა მივიჩნიოთ ალ-ჰუსაინის ცნობა, რომ არრანის ქვეყნის დიდი ნაწილი საქართველოს სამეფოს დაქვემდებარებაში მოექცა, გარდა განჯისა.

აბუ ბაქრმა ათაბაგობა შეინარჩუნა, მაგრამ ის მაინც არ აღმოჩნდა გამარჯვებული. გამარჯვებული აღმოჩნდა მესამე ძალა – საქართველოს სამეფო, რომელმაც შეიძლება ითქვას, რომ არრანის ქვეყნის უმეტესი ნაწილი წაართვა აბუ ბაქრს და სამხრეთ აზერბაიჯანის სანაპირო მხარეებს და ქალაქებს უშუალო საფრთხე შეუქმნა. 1200-იანი წლების ზღურბლზე სამხრეთით და სამხრეთ-აღმოსავლეთით საქართველოს ხელში აღმოჩნდა ანისი, ბიჯნისი, დვინი. კავკასიის სამხრეთ-აღმოსავლეთით ახალი გეოპოლიტიკური რეალობა ყალიბდებოდა, რომელსაც საქართველოს კავკასიური სახელმწიფოს ამბიციის განსაზღვრავდა.

აი ამ პერიოდიდან იწყებს ახლო აღმოსავლეთში და კერძოდ, სპარსულ ერაცსა და აზერბაიჯანის საათაბაგოში აქტიური პოლიტიკის გატარებას – ხვარაზმის სახელმწიფო – XII ს-ის 80-90-იანი წლებიდან.

ხვარაზმის ურთიერთობა ახლო აღმოსავლეთისა და კავკასიის სელჩუკთა პოლიტიკურ ერთეულებთან რამდენიმე ეტაპად შეიძლება დავყოთ. პირველ ეტაპზე აზერბაიჯან-ერაყის სელჩუკთა

და ხვარაზმის ინტერესები კონფლიქტური იყო და ასეც გაგრძელდა შამს ად-დინ ელდიგუზის ათაბაგობის დროს. მეორე პერიოდში, რომელიც ჯაჰან ფაჰლავანისა და ყიზილ-არსლანის ათაბაგობას დაემთხვა, ამ ორი სახელმწიფოს ურთიერთობა კეთილგანწყობილი გახლდათ. ალა ად-დინ ტეკიში და ათაბაგები მეგობრობას ეფიცებოდნენ ერთმანეთს. ურთიერთობა მას შემდეგ გაუფუჭდა რაც ტეკიშმა ღიად დაიწყო ხორასნის დაუფლებისათვის ბრძოლა. მალე მთელი ხორასანი მის ხელში აღმოჩნდა.

ასე დაიწყო ხვარაზმისა და აღმოსავლეთის სელჩუკთა ურთიერთობის მესამე ეტაპი.

ურთიერთობათა მესამე ეტაპისათვის დამახასიათებელი იყო ის რომ ხვარაზმშაჰი ტეკიში ცდილობდა ვასალობის ფორმით დაემორჩილებინა ახლო-აღმოსავლური სელჩუკური პოლიტიკური ერთეულები და ცალკეული სეპარატისტი ამირები, რომლებიც ხვარაზმის მიმდებარედ მმართველობდნენ. აი ამ ეტაპზე მიიღო ალა ად-დინ ტეკიშმა დახმარებისათვის მიწვევა ინანჩ მაჰმუდისაგან, რომელსაც ერაყის სულტნობა სურდა. მისი დახმარებით ინანჩ მაჰმუდმა დაამარცხა და მოკლა ერაყის უკანასკნელი სულტანი ტოღრულ მესამე. 1194 წელს ერაყის სასულტნომ არსებობა დაასრულა.

სპარსული ერაყის ტერიტორიისა და ქალაქების დიდი ნაწილი ხვარაზმშაჰის ჯარებმა დაიკავეს. ახლო აღმოსავლეთის გეოპოლიტიკური რუკა სრულიად შეიცვალა. მის შუაგულში სრულიად ახალი მოთამაშე – ხვარაზმის უზარმაზარი სახელმწიფო დამკვიდრდა. მის ტერიტორიაზე არსებულ დიდ ქალაქებს და ოლქებს ამიერიდან დამოუკიდებელი მმართველების მაგივრად ხვარაზმელთა მიერ დანიშნული მოხელე-მმართველი ამირები განაგებდნენ: მათგან, ერაყის ე. წ. „უფროსი ამირობა“ ერგო ყუთლულ-ინანჩ მაჰმუდს. მაგრამ ყველაფერი ამით არ დასრულებულა, რადგან ახალი რეალობით ეტყობა არავინ დაკმაყოფილებულა.

ტოღრულ მესამის გარდაცვალების შემდეგ ყოფილი ერაყის სასულტნოს ტერიტორიაზე ერთი საერთო სუვერენი აღარ არსებობდა. სულტნის მაგიერ სპარსული ერაყის ტერიტორიაზე მმართველობდნენ მამლუქი სარდლები, რომლებიც განაგებდნენ დიდ ქალაქებს და ოლქებს და გაუთავებლად ებრძოდნენ ერთმანეთს. მიუხედავად ამისა, ერაყში დამკვიდრება ვერც ხვარაზმის შაჰმა შეძლო. მის გარნიზონებს მამლუქები საკუთარი ქვეყნის ტერი-

ტორიაზე არ აჩერებდნენ და დიდ წინააღმდეგობას უწევდნენ ხვარაზმელებს.

ხვარაზმშაჰმა ტეკიშმა სპარსული ერაყის მმართველობა აბუ ბაქრის მიერ გაგზავნილ მის ძმას – უზბეგს ჩააბარა, ხვარაზმშაჰის ვასალობის პირობით. მიუხედავად ამისა, ხვარაზმშაჰმა სპარსული ერაყი ვერ შეინარჩუნა. ერაყს დაეპატრონენ ფაჰლავანის ყოფილი მამლუქები, რომლებმაც ხვარაზმელები განდევნეს სპარსული ერაყიდან და აზერბაიჯანის ათაბაგსაც მხოლოდ ნომინალურად, მაგრამ მაინც ემორჩილებოდნენ. როცა 1200 წელს ხვარაზმშაჰების ტახტზე ავიდა სულტანი ალა ად-დინ მუჰამად მეორე (1200-1220), ამ დროისათვის ხვარაზმელების გავლენა ერაყში ნულოვანი იყო. ერაყის სელჩუკთა სასულტნოს ყოფილი ტერიტორია ანუ სპარსული ერაყი და აზერბაიჯანის საათაბაგო, ახლაც ერთ პოლიტიკურ ერთეულს და სახელმწიფოს წარმოადგენდა, იურიდიულად მაინც.

ამ დროიდან იწყება წინააღმდეგობის გამწვავება საქართველოს სამეფოსა და ხვარაზმშაჰების სახელმწიფოს შორის. მათი ინტერესები გადაიკვეთა – არრან-აზერბაიჯანში და სპარსულ ერაყში.

ხვარაზმის ახალი სულტანი მუჰამად მეორე 1200-1210 წლებში ხანგრძლივ ომებს აწარმოებდა ღურიდებისა და ყარაკიტაების სახელმწიფოებთან. ეს ომები თითქმის ათ წელიწადზე მეტ ხანს გაგრძელდა. ამ ხნის მანძილზე მუჰამად მეორეს ახლო აღმოსავლეთისათვის არ ეცალა.

შესაბამისად, ათაბაგ აბუ ბაქრსაც ხვარაზმელების იმედი ნაკლებად უნდა ჰქონოდა. ამგვარ არასახარბიელო ვითარებაში მან საქართველოს სამეფოსთან მორიგება გადაწყვიტა. 2005-2006 წლებში, იბნ ალ-ასირის ცნობით, აბუ ბაქრმა საქართველოს მეფის ქალიშვილი შეირთო ცოლად. ეს პოლიტიკური შეუღლება თავისთავად ნიშნავდა იმას რომ მან მიიღო პროქართული პოლიტიკური ორიენტაცია. ამით, ათაბაგმა აბუ ბაქრმა აღიარა საქართველოს სამეფოს სიუზერენობა და მისი გავლენა სცნო. რაც შეეხება ქართული მხარის კომპრომისს, მან ივალდებულა, რომ შეწყვეტდა აბუ ბაქრის სახელმწიფოზე ყოველგვარ თავდასხმებს და ათაბაგის ხელისუფლების რამენაირ ხელყოფას.

ჩვენ არა გვაქვს ცნობა, როგორ შეხვდნენ აბუ ბაქრის შეთანხმება-დამოყვრებას ქურჯების (ქართველების) სამეფოსთან ხვა-

რაზმში. მაგრამ დარწმუნებულები უნდა ვიყოთ რომ ეს ცნობა ნეგატიურად იქნებოდა მიღებული ხვარაზმშაპების კარზე. მიუხედავად ამისა, ხვარაზმშაპ მუჰამადს არ ჰქონია სწრაფი რეაგირება ამ აქტზე და ვერც ექნებოდა. ამ დროს მას არ ეცალა თავისი უზარმაზარი სახელმწიფოს დასავლეთი საზღვრების მისახედად. ცოტა ხნით ადრე, რამდენიმე თვეც არ იყო გასული, რომ ლურიდეშმა ჯერ მწარედ დაამარცხეს მუჰამადის ჯარები და მერე ალყა შემოარტყეს თვით ხვარაზმის დედაქალაქს ურგენჩს, რომელიც ძლივს გადაურჩა დაცემას.

1205 წელს საბოლოოდ გადაიკვეთა საქართველოს სამეფოსა და ხვარაზმის ინტერესები. ქურჯ-ქართველების მეფის სიძე და ვასალი გახდა – ათაბაგი აბუ ბაქრი. აბუ ბაქრისა და ქართველ ბაგრატიონთა სახლის დამოყვრება სიუზერენულ-ვასალური ტიპის პოლიტიკური შეუღლება გახლდათ: სიუზერენ მხარეს საქართველოს სამეფო წარმოადგენდა, ხოლო ვასალურს – აზერბაიჯანის საათაბაგო. 1205-1210 წლებში აზერბაიჯანის საათაბაგო საქართველოს სამეფოს გავლენის სფეროში შემავალი ქვეყანა იყო.

1210 წელს ათაბაგი აბუ ბაქრი გარდაიცვალა. საქართველოს სამეფო კარმა გადაწყვიტა აზერბაიჯანის საათაბაგოში თავისი გავლენა განემტკიცებინა. მეფეთ მეფე თამარის მხედართმთავრების გეგმის შესაბამისად ქართველებს უნდა ელაშქრათ სპარსულ ერაცსა და ხორასანში.

მაგრამ ეს არაა საკმარისი. მემატიანის ცნობას უნდა დავამატოთ – აზერბაიჯანის საათაბაგოც, რომლის ტერიტორიაც გზად უნდა გაევიდნოთ ქართველებს და იქ საქართველოს გავლენა განემტკიცებინათ, აბუ ბაქრის გარდაცვალების პირობებში. ლაშქრობის მიზანი იყო, ხვარაზმის სულტნის მიმართ ძალის დემონსტრირება.

ვერც 1205 წელს და ვერც შემდგომ წლებში, ხვარაზმშაპმა მუჰამადმა ვერაფერი დაუპირისპირა საქართველოს წინსვლას აზერბაიჯანის საათაბაგოში.

რაც შეეხება ქართველთა ლაშქრობის უშუალო მიზეზს – ეს იყო აზერბაიჯანის ათაბაგის და საქართველოს სიძე-ვასალის აბუ ბაქრის გარდაცვალება 1210 წელს. ათაბაგობა წილად ხვდა ჯაჰანფაჰლავანის მეოთხე ვაჟს – მუზაფფარ ად-დინ უზბეგს. შეიქმნა საშიშროება, რომ ახალი ათაბაგი ხვარაზმზე აიღებდა ორიენტა-

ციას. საჭირო იყო საქართველოს სამეფოს გავლენის განმტკიცება აზერბაიჯანში.

ქართველთა ლაშქარი სავარაუდოდ 50 000 კაცამდე რაოდენობისა უნდა ყოფილიყო. პირველი დიდი ქალაქი, რომელსაც ქართველთა ლაშქარმა გვერდით ჩაუარა, მაგრამ მასზე არ ულაშქრია, იყო ნახჭევანი. ეს ქალაქი საქართველოს მოხარკე იყო და მასზე ლაშქრობას გეგმა არ ითვალისწინებდა. ნახჭევნის შემდეგ ქართულმა ლაშქარმა განვლო ქალაქი ჯულა, დღევანდელი ჯულფა და დარდუზის ხევის გავლის გზით მიადგა მარანდს. ქართულმა ლაშქარმა დაძლია მარანდელების მცირე წინააღმდეგობა და ქალაქი დაიმორჩილა. ზემოაღნიშნულ პუნქტებზე ლაშქრობას არაქართული წყაროებიც ადასტურებენ.

არაქართული წარმომავლობის წყაროები ადასტურებენ აგრეთვე ქართველთა მიერ თავრიზზე ლაშქრობას, რომელიც ქალაქის მმართველებმა ერთდროული ხარკის გადახდის ფასად გამოისყიდეს. განსაკუთრებით საინტერესოა ალ-ჰუსაინის ცნობები, რომელნიც ზოგიერთ დეტალს გვანვდიან თავრიზზე ლაშქრობის შესახებ. მუსლიმი ავტორი გვანვდის ინფორმაციას აგრეთვე ქართველთა მიერ არდებილის დალაშქვრის შესახებ.

ამის შემდგომი ლაშქრობები ქალაქებსა და ოლქებზე: მიანაზე, ზენჯანზე, ყაზვინზე და ქართველთა შესვლა უშუალოდ ხორასანის ტერიტორიაზე, ქართული ისტორიოგრაფიისათვის ცნობილია მხოლოდ თამარის პირველი მემკვიდრის მონათხრობის მიხედვით. ამ ტერიტორიებზე ქართველთა ლაშქრობის შესახებ აღმოსავლური წყაროები სდუმან.

ქართველთა ლაშქარს ამ შორეული ლაშქრობის მანძილზე არ დაპირისპირებია არც აზერბაიჯანის საათაბაგოს სახელით და არც ერაყის სახელით არავინ. ქართული მხედრობის წინააღმდეგობა ვერ გაბედა ვერც ერთადერთმა კანონიერმა სუვერენმა აზერბაიჯანსა და სპარსულ ერაყში – ათაბაგმა უზბეგმა. ხოლო ის ვინც ახლო აღმოსავლეთზე ყველაზე მეტ პრეტენზიას აცხადებდა – ხვარაზმის სულტანმა – ალლა ად-დინ მუჰამად მეორემ უპასუხოდ დატოვა ქართველთა უცერემონიო შეჭრა მისი იმპერიის საზღვრებში.

ქართველი მემკვიდრისთვის ხვარაზმი ჯერ კიდევ შორეული და ცუდად ნაცნობი ქვეყანა იყო და არც მისი სულტნის სახელი გახლდათ მისთვის ცნობილი. ამ გარემოებითაა გამოწვეული,

რომ ქართველი მოლაშქრეებისათვის ეს ლაშქრობა ნაწილობრივ „სპარსეთში“ და ნაწილობრივ - „ხორასანში“ ლაშქრობად დარჩა ცნობილი და ფოლკლორშიც ამ სახით აისახა. ლაშქრობის მთავარი მიზანი და მოწინააღმდეგე - ხვარაზმის სულტანი მხოლოდ სამხედრო და პოლიტიკური ელიტის ვინაობის წრისათვის იყო ცნობილი.

რაც შეეხება იოანე ბატონიშვილის ცნობას ქართველებსა და ხორასნელებს შორის მომხდარ ბრძოლებზე, ისინი რაც არ უნდა სარწმუნოდ მოგვეჩვენოს, შემდგომ კვლევას და დამატებითი მასალებით დადასტურებას მოითხოვენ.

გარდა ზემოგანხილული ქალაქებისა და მხარეებისა, რომლებზეც ქართველებმა ილაშქრეს, მათ რიცხვს უნდა მივუმატოთ ქალაქი მარალა, უჩანი და ზრეპა ანუ ზარეჰავანი, რომლებზეც ქართველთა ლაშქრობას ან საქართველოს გავლენას უცხოენოვანი წყაროები ადასტურებენ.

რა იყო აზერბაიჯან-ერაყ-ხორასანში ლაშქრობის შედეგი?

გავიხსენოთ რომ 1195-1205 წლებში საქართველოს სამეფომ ინტენსიური თავდასხმების შედეგად თანდათან მოხარკედ აქცია აზერბაიჯანის რიგი ქალაქები და ოლქები (ანისი, დვინი, შამქორი, ბაილყანი, ნახჭევანი და სხვ). 1205 წლიდან აზერბაიჯანის საათაბაგო შევიდა საქართველოს სამეფოს გავლენის სფეროში და ეს გრძელდებოდა 1210 წლამდე, სანამ არ გარდაიცვალა აბუ ბაქრი. შემდეგ ეტაპზე, 1210 წლის ლაშქრობის შემდეგ საქართველოს გავლენის სფეროში უშუალოდ აღმოჩნდა აზერბაიჯანის საათაბაგოს დიდი ნაწილი: მარანდი, თავრიზი, უჩანი, მარალა, შესაძლებელია ზარეჰავანი, უფრო ადრე არდებილი... ამ პერიოდში აზერბაიჯანის საათაბაგოზე არ ვრცელდებოდა ხვარაზმშაჰების სიუზერენიტეტი და არ აღეკლინებოდა ხუტბა მუჰამადის სახელზე ან რომელიმე მუსლიმი მმართველის სახელზე. მთელი ამ პერიოდის ანუ შვიდი წლის მანძილზე არც მუსლიმი ავტორები აფიქსირებენ ათაბაგ უზბეგის რაიმე აქტივობას ქართველების წინააღმდეგ. პირიქით, წყაროები მიუთითებენ მხოლოდ ათაბაგ უზბეგის გაუთავებელ წუწუნს ქართველთა ინტენსიური თავდასხმების გამო. და რაც მთავარია, ქართველთა ლაშქრობის მთელ მანძილზე და 1210-1217 წლების განმავლობაშიც სხვადასხვა მიზეზების გამო, ხვარაზმშაჰ მუჰამადს არ გამოუჩენია რაიმე აქტივობა ქართველთა წინააღმდეგ ზომების მისაღებად. მთელი ამ ხნის მანძილზე

ხვარაზმის სახელმწიფო არ ჩარეულა არც აზერბაიჯანის და შირვანის, არც სპარსული ერაცის საშინაო საქმეებში.

საფიქრებელია რომ ამ ხნის განმავლობაში აზერბაიჯანის საათაბაგო ან მისი უდიდესი ნაწილი შედიოდა და უფრო სწორად – რჩებოდა საქართველოს გავლენის სფეროში.

მდგომარეობა შეიცვალა 1217 წლიდან. ამ დროს სპარსული ერაცის ტერიტორიაზე შეიჭრა ხვარაზმმა მუჰამად მეორის დიდძალი მხედრობა. მან თავის ვასალად აქცია აზერბაიჯანის ათაბაგი უზბეგი. აი სწორედ ამ დროს მუჰამად მეორემ ელჩი გამოუგზავნა საქართველოს მეფე გიორგი ლაშას და გააფრთხილა, რომ აზერბაიჯანის საათაბაგო ამიერიდან ხვარაზმმაჰის სამფლობელო იყო და მის ტერიტორიაზე აღარ უნდა მომხდარიყო ქართველების თავდასხმები. ამავდროულად, ხვარაზმის სულტანმა საქართველოზე თავდასასხმელად გამოყო 50 000-იანი ჯარი. ორი სახელმწიფოს ინტერესთა დაპირისპირებამ კულმინაციას მიაღწია.

თუმცა ამჯერად ომის სურვილი არც ერთ მხარეს არ აღმოაჩნდა. გიორგი ლაშამ გონივრულად შეაფასა ვითარება და სავარაუდოა, რომ მიიღო ხვარაზმმაჰის წინადადება. მან საპასუხო სამშვიდობო ელჩობა გაგზავნა ხვარაზმში. როგორც ჩანს, ომს არც ხვარაზმმაჰი აპირებდა, რადგან იგი ამ წელს ბაღდადის სახალიფოზე თავდასასხმელად დიდ სამზადისში იყო.

წლების მანძილზე მიმდინარე ფარული თუ აშკარა წინააღმდეგობა საქართველოს სამეფოსა და ხვარაზმის სახელმწიფოს შორის ომში არ გადაზრდილა.⁸³

⁸³ წინამდებარე ნაშრომი დასრულებული გვექონდა როცა გამოქვეყნდა ემილ ავდალიანის საინტერესო გამოკვლევა: „საქართველო და აბრეშუმის სავაჭრო გზები (VI-XIII სს.)“. ჩვენ ვიზიარებთ მკვლევარის მიერ წამოყენებულ მოსაზრებას, რომ საქართველოს სამეფოს სამხედრო კამპანიების და მათ შორის 1210 წლის ლაშქრობის ერთ-ერთი მიზანი სავაჭრო-ეკონომიკური ინტერესებიც უნდა ყოფილიყო.

MILITARY HIKING OF GEORGIANS TO PERSIA AND KHORASAN

Resume

In 1210 a Georgian military hike was organized to northern Iran. The purpose of the present work is to find out the purpose and circumstances in which this hike was realized.

The geopolitical map created around the turn of the XII-XIII centuries around Georgia was formed during the previous decades. This happened during the reigns of Demetre I and George III. One of our goals is also to discuss the abovementioned event, in the light of the contemporary to it situation in Azerbaijan, the Seljuk Sultanate in Iraq and Khwarazm.

Starting from the reign of Demetre I and continued during the reign of George III the intense confrontational attitude between the Principality of Azerbaijan and the Kingdom of Georgia escalated. From this time on, the Kingdom of Georgia was in contact with the new powerful principality in the neighborhood in the South East – the eldiguzids. It is controversial when exactly this state became independent, since its ruling Atabegs were nominally subordinate to the Great Seljuk Sultanate of Iraq. Therefore, the Georgian kings actually opposed not only the Principality of Azerbaijan but also the Great Seljuk Sultanate of Iraq. In fact, the Principality of Azerbaijan and the Seljuk Sultanate of Iraq, which was under the control of its powerful Atabegs, represented a united conglomerate. Its territory stretched from the Georgian border to the south of Iran.

Several decades of tension proceeded before there started the opposition between the Khwarazmian Empire and the Kingdom of Georgia. During this time period, the Khwarazm shahs sought to invade Iran and the Middle East from Central Asia and establish its hegemony. The interests of the Kingdom of Georgia and Khwarazm were especially opposed about the issues regarding the Principality of Azerbaijan and partly of Persian Iraq.

From 1205-1206, Principality of Azerbaijan was actually included in the sphere of influence of the Kingdom of Georgia. When Abu Bakr, Atabeg of Azerbaijan, died in 1210, the royal court of Georgia decided to set up a faraway military expedition the Principality of Azerbaijan, Persian Iraq, and Khorasan. The military hike was directed against the Khwarazm Empire, which claimed these countries. In ancient Georgian historical sources Khwarazm Empire was also called Khorasan. In the people's memory the Khwarazm Empire was planted by the name of Khorasan.

Supposedly the Georgian army was up to 50,000 men. Eastern sources confirm raids and subjugation of the fortress cities of Marand, Tabriz, Maharashtra, Zarehavan, Jugha-Julfa, Ardabil (al-Husain, Ibn al-Athir, En-Nesewi, Ayrivanets, Kirakos Gandzaketsi). These fortresses were within the borders of the Principality of Azerbaijan and in the sphere of influence of the Kingdom of Georgia until 1217. The purpose of the military hike was to strengthen Georgia's influence on the Principality of Azerbaijan.

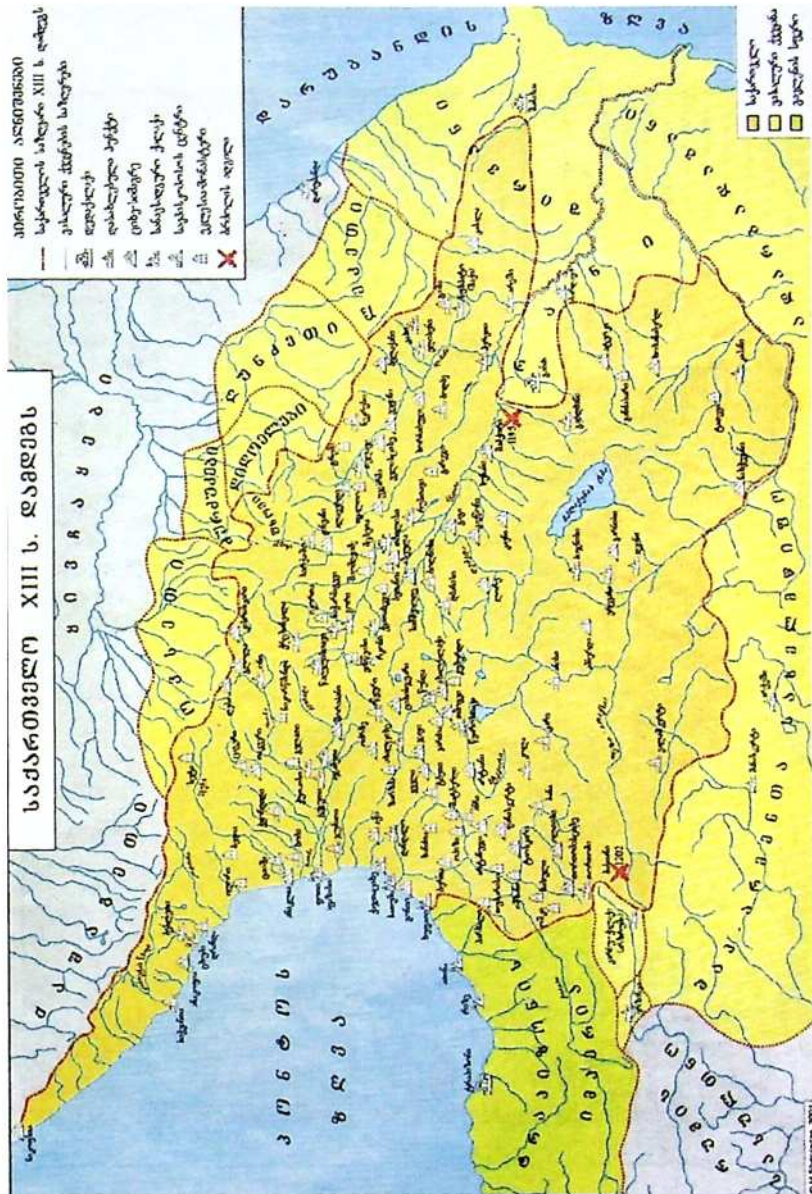
As for a military hike to Persian Iraq and partially the territory of Khorasan (Zanjan, Qazvin, Gorgan), only Georgian sources provide information about it. Military hiking in these territories was a demonstration of military power and its conquest and subjugation was not the goal of the Kingdom of Georgia. This episode of the hike also had a raiding character.

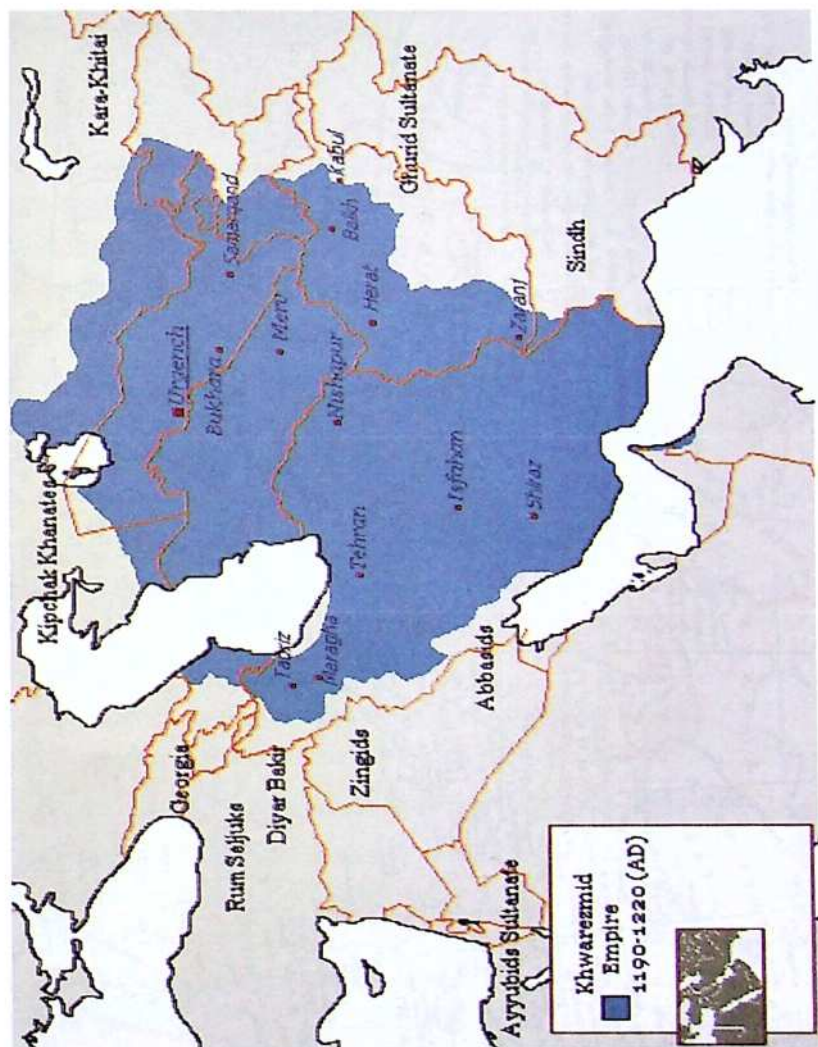
The confrontation between the Kingdom of Georgia and Khwarezmian Empire reached its climax in 1217, when Sultan Muhammad II sent an envoy to Georgia and allocated 50,000 troops to attack Georgia. The attack didn't take place. King George IV of Georgia sent a response envoy to Khwarazm. The parties agreed to a compromise.

Subsequently, in 1225, the raid of Jalāl ad-Dīn Khwārazmshāh on Georgia was a continuation and a result of a long-running confrontation between Georgia and Khwarazmian Empire.

საქართველო XIII ს. დამდეგს

306740000 აზერბაიჯანი
 საქართველოს საზღვარი XIII ს. დამდეგს
 ქალაქი ქვეყნის საზღვრები
 დედაქალაქი
 დამახილებელი პუნქტი
 ციხე-სიმაგრე
 სივრცითი ქალაქი
 სასაზღვროსი ციხე
 ქვეყნის საზღვარი
 მდინარე, ალაზნის დელტა

**თავი პირველი – საქართველო-აზერბაიჯანი-ხვარაზმის
ურთიერთობები (XII-XIII სს.)**

ლაშქრობის მიზანი	3
წინაისტორიული ფონი	6
გიორგი მესამე და აზერბაიჯანის საათაბაგო	15
ეპიზოდები აზერბაიჯანის საათაბაგოს ისტორიიდან	19
ხუარაზმი – ხვარაზმი – ხორეზმი	30
ხვარაზმშაჰების პირველი ნადავლი აღმოსავლეთში – ხორასანში	31
ჯაჰან ფაჰლავანი და საქართველოს სამეფო	35
ყიზილ-არსლანის ხუთნლეული	37
ათაბაგი აბუ ბაქრი და მისი ძმები – ბრძოლა პირველობისათვის	40
ყუთლულ-ინანჩი რეგიონში ახალ მოთამაშეს ეპატიუება ანუ ხვარაზმშაჰები და ახლო აღმოსავლეთის სელჩუკები	48
აზერბაიჯანის საათაბაგო და სელჩუკთა ერაყი XII-XIII საუკუნეების გასაყარზე	52
საქართველოსა და ხვარაზმის ურთიერთდაპირისპირების გენეზისი	57
თავი მეორე – ქართველთა ლაშქრობა სპარსეთსა და ხორასანში	
სად უნდა ელაშქრათ ქართველებს	65
ლაშქრობის დასაწყისი – ნახჭევანი?	70
„აღვიდეს მარანდსა“	73
„წარმოემართნეს და მიმართეს ქალაქსა თავრეყს“	77
„მიმართეს მიანას“	80
„მცირე“ ქალაქი ზენჯანი	80
ყაზვინი ხორასანში?	81

„რომგურსა მიმართეს რომელ არს ხუარასანი	82
გზა სამშობლოსაკენ და ისევ მიანა	86
რა ვუყოთ იოანე ბატონიშვილის ცნობას	90
მარალის საკითხი	92
უფენი სადღაა	94
ლაშქრობის დასასრული და შედეგები	96
საქართველო და ხვარაზმი – პირველი კონფლიქტი ანუ ერთი ნაბიჯი ომამდე	101
„ხორასანს ლაშქარად ვიყავითო“	104
დასკვნები	109
რეზიუმე	121
რუკები	123

გარეკანზე: საქართველოს მეფეები: გიორგი IV ლაშა,
თამარი და გიორგი III, ბეთანიის მონასტრის ფრესკაზე. XIII ს.